

Қуандық
ТАЙБОЛАТОВ

ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ:

мектептегі
зерттеулер

МОНОГРАФИЯ

Қуандық ТАЙБОЛАТОВ

**ЭМОЦИОНАЛДЫ
ИНТЕЛЛЕКТ:
мектептегі зерттеулер**

МОНОГРАФИЯ

Астана, 2025

ӘОЖ 159.942:373.3/.5

КБЖ 88.23:74.200.51

Т14

*Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Ғылыми кеңесінің шешімімен
баспаға ұсынылған (2025 жылғы 25 желтоқсанындағы №11 хаттама)*

Пікір жазғандар:

Менлибекова	–	Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Гульбахыт		«Психология» кафедрасының профессоры, педагогика
Жолдасбековна		ғылымдарының докторы;
Сангилбаев Оспан	–	«Тұран» университеті Психология жоғары мектебінің
Сейдуллаевич		профессоры, психология ғылымдарының докторы;
Танирбергенова	–	Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының ғылым
Анар		жөніндегі вице-президенті, педагогика ғылымдарының
Шынболатовна		кандидаты.

Тайболатов Қ.М.

Эмоционалды интеллект: мектептегі зерттеулер. Монография / Тайболатов Қ.М. –
Астана: «Мастер ПО» ЖШС, 2025. – 159 б.

Монография эмоционалды интеллект феноменін психология мен педагогика ғылымдары тұрғысынан кешенді түрде қарастырады. Еңбекте эмоционалды интеллектінің қалыптасуы, құрылымы, өлшеу тәсілдері және оны дамыту механизмдері талданып, ғылыми зерттеулердің даму үрдістері библиометрикалық талдау негізінде сипатталады.

Зерттеудің практикалық бөлігінде мектеп жағдайында эмоционалды интеллектіні дамытуға бағытталған психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу моделі әзірленіп, эмпирикалық тұрғыда сынақтан өткізілді. Зерттеу нәтижелері ұсынылған модельдің тиімділігін дәлелдеп, мектеп білім алушыларының тұлғалық дамуындағы эмоционалды интеллектінің маңызын айқындайды. Монографияда білім саласындағы зерттеушілерге, педагогтерге, психологтарға арналады.

ӘОЖ 159.942:373.3/.5

КБЖ 88.23:74.200.51

Т14

ISBN 978-601-7353-83-4

©Тайболатов Қ.М., 2025

Осы еңбек марқұм анам Бақтыгүл Қарайтқызына арналады

«Анамның пікірлері және баланың мінез-құлқын қалыптастыру, тәрбиелеу тәжірибесі жүрегімде орын алды. Оның сабырлылығы, кішіпейілділігі, адамдарды түсіне білуі, жымыып қана барлық жағдайдан шыға білуі – мұның бәрі оны эмоционалды интеллектінің жарқын үлгісіне айналдырды.»

Автордан

МАЗМҰНЫ

АЛҒЫ СӨЗ	5
РИЗАШЫЛЫҚ	7
КІРІСПЕ	8
1-тарау ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: ҚАЛЫПТАСУЫ, МӘНІ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУДЕГІ РӨЛІ	10
Эмоционалды интеллект феномені	10
Эмоционалды интеллект: ғылыми өрістің даму кар- тасы (библиометрикалық талдау)	22
Эмоционалды интеллектінің құрылымын анықтау тәсілдері	29
Эмоционалды интеллектіні зерттеу әдістері: салыстырмалы талдау	40
Эмоционалды интеллектіні дамыту механизмдері (интервенциялар)	45
Білім алушылардың тұлғалық дамуындағы эмоционалды интеллектінің рөлі	55
2-тарау МЕКТЕПТЕ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ДАМУ ТӘЖІРИБЕСІ	68
Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу эмоционалды интеллектіні дамытудың шарты ретінде	68
Эмоционалды интеллектіні дамытуды п сихологиялық-педагогикалық сүйемелдеу моделі	91
Модельді сынақтан өткізу әдіснамасы	99
Модельді сынақтан өткізу нәтижелері	121
Мектеп білім алушыларының эмоционалды интеллектісін дамытуға арналған ұсынымдар	140
ҚОРЫТЫНДЫ	144
ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	146

АЛҒЫ СӨЗ

Қоғамға заманауи тегеуріндерге төтеп бере алатын, тұрақты қалыптасқан мінез-құлыққа ие тұлғалар қажет. Осы орайда, білім беру кеңістігінде тұлғаның жан-жақты дамуы, оның ішінде эмоционалдық және әлеуметтік құзыреттерін қалыптастыру мәселесі ерекше маңызға ие болып отыр. Білім алушының тек академиялық жетістіктері ғана емес, өз эмоцияларын түсінуі мен реттей алуы, өзге адамдармен тиімді қарым-қатынас орнатуы, психологиялық тұрақтылығы мен әлеуметтік бейімделуі де білім беру нәтижелерінің маңызды көрсеткіштері ретінде қарастырылады. Эмоционалды интеллект феномені педагогикалық ғылым мен білім беру практикасының тоғысындағы өзекті зерттеу нысаны екенін айқындайды.

Ұсынылып отырған монография эмоционалды интеллект мәселесін теориялық, әдіснамалық және қолданбалы тұрғыдан кешенді қарастыруымен ерекшеленеді. Автор эмоционалды интеллектінің қалыптасу эволюциясын, оның құрылымдық модельдерін, өлшеу әдістерін және дамыту механизмдерін терең талдап қана қоймай, мектеп жағдайында оны мақсатты түрде дамытуға бағытталған психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу моделін ұсынып, оны тәжірибеде сынақтан өткізген. Бұл еңбектің құндылығы – зерттеудің тек теориялық тұжырымдармен шектелмей, нақты эмпирикалық деректермен және практикалық ұсынымдармен толықтырылуында.

Монографияның мазмұны қазіргі педагогикалық ғылымның сұраныстарына толық жауап береді және білім алушылардың тұлғалық дамуын қамтамасыз етуде эмоционалды интеллектінің рөлін жаңаша пайымдауға мүмкіндік береді. Әсіресе мектеп білім алушыларының эмоционалды интеллектін дамытуға арналған ұсыныстардың ғылыми негізделуі мен тәжірибелік маңыздылығы педагогтар, психологтар және білім беру ұйымдарының басшылары үшін құнды әдістемелік бағдар бола алады.

Бұл еңбек педагогика және психология саласындағы зерттеушілерге, докторанттар мен магистранттарға, педагогикалық қауымға пайдалы болады деп сенемін. Осы монография эмоционалды интеллект мәселесін отандық білім беру үрдісінде жаңаша көзқарасты дамытуға елеулі үлес қосады.

Исатай САГИНДИКОВ

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының Педагогикалық квалиметрия орталығының жетекші ғылыми қызметкері,
педагогика ғылымдарының кандидаты

РИЗАШЫЛЫҚ

Бұл монография бес жылдық диссертациялық зерттеудің нәтижесінде әзірленді. Зерттеу жұмысының орындалуына ғылыми-әдіснамалық және институционалдық қолдау көрсеткен Торайғыров университетіне шынайы алғысымды білдіремін. Сонымен қатар зерттеу жүргізуге мүмкіндік берген Павлодар облысының мектептеріне алғыс айтамын. Диссертациялық зерттеудің барлық кезеңдерінде бағыт-бағдар беріп, кәсіби кеңес ұсынған ғылыми кеңесшілерім Елена Бурдинаға, Нелли Пфейферге және Валерий Черникке ерекше ризашылығымды білдіремін.

Сондай-ақ диссертациялық жұмысты қорғау барысында қолдау көрсеткен Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетіне алғыс айтамын. Зерттеудің соңғы ғылыми мазмұндық және әдістемелік толықтырулары орта білім саласындағы жетекші ғылыми орталық – Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясында жүзеге асырылды. Осы монография да аталған қара шаңырақта дайындалғандықтан, Академия басшылығына, ғылыми қауымдастығына және құрметті ұжымына шынайы ризашылығымды білдіремін.

Монографияға сын пікір білдіріп, мазмұндық тұрғыдан құнды ұсыныстар берген Гульбахыт Менлибековаға, Оспан Сангилбаевқа және Анар Танирбергеноваға алғысымды білдіремін.

Сонымен қатар өмірлік ұстанымдарым мен кәсіби жолымда әрдайым қолдау көрсетіп келе жатқан әжем Жамалханға, әкем Момынғазыға, ағаларыма және әрдайым жанымнан табылып, сенім мен демеу берген жарым Айданаға алғысым шексіз.

Автордан

КІРІСПЕ

Қазіргі жаһандану, цифрландыру және әлеуметтік өзгерістер жағдайында білім беру жүйесіне қойылатын талаптар айтарлықтай өзгеруде. Бүгінгі мектеп тек білім мен дағдыны меңгертумен шектелмей, тұлғаның эмоционалдық, әлеуметтік және коммуникативтік дамуын қамтамасыз ететін кешенді орта ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда, эмоционалды интеллект феномені білім беру кеңістігіндегі маңызды ғылыми-практикалық ұғымдардың біріне айналды.

Эмоционалды интеллект тұлғаның өз эмоцияларын тану, түсіну және реттеу, сондай-ақ өзге адамдардың эмоциялық жай-күйін қабылдау және олармен тиімді өзара әрекеттесу қабілеттерін қамтиды. Ғылыми зерттеулерде эмоционалды интеллектінің дамуы білім алушылардың оқу мотивациясына, психологиялық әл-ауқатына, әлеуметтік бейімделуіне, академиялық жетістіктеріне және тұлғалық қалыптасуына тікелей әсер ететіні дәлелденген. Осыған байланысты эмоционалды интеллект білім беру нәтижелерінің маңызды көрсеткіші ретінде қарастырыла бастады.

Соңғы онжылдықтарда эмоционалды интеллект мәселесі психология, педагогика, нейроғылым, әлеуметтану және басқару салаларында белсенді зерттеліп келеді. Эмоционалды интеллектінің мәнін түсіндіретін әртүрлі теориялық модельдер (қабілеттік, тұлғалық және аралас модельдер), оны өлшеуге арналған диагностикалық құралдар, сондай-ақ дамытуға бағытталған интервенциялық бағдарламалар ұсынылды. Алайда зерттеулердің көпшілігі ересектерге немесе кәсіби ортаға бағытталған, ал мектеп білім алушыларының эмоционалды интеллектін жүйелі дамыту мәселесі әлі де жеткілікті деңгейде зерделенбеген.

Қазақстандық білім беру контекстінде эмоционалды интеллектіні дамыту мәселесі ерекше өзектілікке ие. Қазіргі мектеп жағдайында білім алушы-

лардың эмоционалдық тұрақтылығы, әлеуметтік жауапкершілігі, өзін-өзі реттеу қабілеті мен қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру қажеттілігі артып отыр. Бұл өз кезегінде эмоционалды интеллектіні дамытуды мақсаты түрде ұйымдастыруды, ғылыми негізделген модельдер мен психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу тетіктерін енгізуді талап етеді.

Осы монографияның мақсаты – эмоционалды интеллект феноменін теориялық және әдіснамалық тұрғыдан талдау, мектеп білім алушыларының эмоционалды интеллектін дамытуға арналған модельді әзірлеу, оны тәжірибеде сынақтан өткізу және алынған нәтижелер негізінде практикалық ұсынымдар ұсыну. Зерттеу барысында эмоционалды интеллектінің қалыптасу эволюциясы, оның құрылымы, өлшеу әдістері мен дамыту механизмдері жүйелі түрде қарастырылады, сондай-ақ мектеп жағдайында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің рөлі айқындалады.

Монография екі ірі тараудан тұрады. Бірінші тарауда эмоционалды интеллектінің теориялық негіздері, ғылыми өрістің даму картасы, құрылымдық модельдері мен зерттеу әдістері талданады. Екінші тарау мектеп тәжірибесінде эмоционалды интеллектіні дамыту мәселесіне арналды: мұнда психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу моделі ұсынылып, оны сынақтан өткізу әдіснамасы мен нәтижелері баяндалады және мектеп білім алушыларының эмоционалды интеллектісін дамытуға арналған практикалық ұсынымдар беріледі.

Монография эмоционалды интеллектті мектептегі тұлғалық дамудың маңызды ресурсы ретінде қарастырып, оны дамытуға бағытталған ғылыми негізделген және тәжірибеге бағдарланған тұтас көзқарасты ұсынуға бағытталған.

1-тарау

ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: ҚАЛЫПТАСУЫ, МӘНІ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУДЕГІ РӨЛІ

Эмоционалды интеллект феномені

Эмоционалды интеллект (ЭИ) білім беру мен психология салаларындағы айтарлықтай жаңа әрі маңызды зерттеу нысаны боп табылады. Эмоционалды интеллектінің тұлғалық дамуды қалыптастырудағы, әлеуметтік ортаға сәтті бейімделудегі, кәсіби жетістік пен сапалы тұлғааралық қатынастарға қатысты рөлі ғалымдар мен практиктердің назарын көптеп аударып келеді. Бұл құбылысты зерттеудің негізіне айналған алғышарттарды түсіну арқылы эмоционалды интеллектінің мән-мағынасына терең әрі жан-жақты үңілу мүмкін болады.

Эмоционалды интеллекттің төменде келтірілген даму тарихына көз жүгіртіп, ЭИ-ді түсіну мен зерттеудегі негізгі кезеңдер мен жетістіктердің бірізділігін байқаймыз. 1-сурет аталмыш тұжырымдаманың дамуының негізгі кезеңдерін, яғни, оның туындауы мен 1995 жылға дейінгі алғашқы зерттеулер арасындағы аралықты айқындайды. Бұл көрнекі материал ЭИ түсінігінің эволюциясын визуализациялауға және сипаттауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге оның маңыздылығы мен білім беру процесіне әсері туралы жалпы түсінікті белгілейді.

ЭИ тұжырымдамасының даму тарихы Чарльз Дарвиннің «Адамдар мен жануарлардағы эмоциялардың көрінісі»¹ (1872) жұмысынан бастау алады. Бұл еңбекте бейімделудегі эмоциялардың маңыздылығы көрсетілген. 1920 жылы Эдвард Торндайк әлеуметтік интеллект ұғымын енгізді². 1940 жылдары Дэвид Векслер интеллектуалды және интеллектуалды емес қабілеттерді, соның ішінде эмоцияларды бөліп көрсетті³. 1964 жылы Майк Белдок

¹ Дарвин Ч. О выражении эмоций у человека и животных. – СПб.: Питер, 2001. – 384 с.

² Торндайк Э. Разведка и ее использование // Журнал Харпера. – 1920. – Т. 140. – С. 227-235.

³ Wechsler D. The measurement of adult intelligence // The Journal of Nervous and Mental Disease. – 1940. – Т. 91. – №. 4. – С. 548.

алғаш рет «эмоционалды интеллект» терминін қолданды⁴, 1965 жылы Клод Штайнер эмоционалды сауаттылық тұжырымдамасын жасады⁵. 1983 жылы Ховард Гарднер ЭИ-дің ішкі және тұлғааралық модельдерін ұсынды⁶. 1988 жылы Рувен Бар-Он эмоционалды коэффициентті енгізді⁷, ал Уэйн Пейн 1985 жылы ЭИ туралы алғашқы кітапты басып шығарды⁸. Дэниел Гоулман-ның «Эмоционалды интеллект» (1995)⁹ және Дж. Майер мен П. Саловейдің (1990)¹⁰ кітаптары ЭИ-ді маңызды ғылыми тұжырымдама ретінде бекітті.

1-сурет – Эмоционалды интеллектінің даму тарихы

Ескерту – Автормен құрастырылған

⁴ Beldoch M. Sensitivity to expression of emotional meaning in three modes of communication //The communication of emotional meaning. – 1964. – Т. 1. – С. 31-42.

⁵ Steiner C. M. An investigation of freud's attention cathexis theory in the context of aconcept formation task. – University of Michigan, 1965.

⁶ Gardner H. Artistic intelligences //Art Education. – 1983. – Т. 36. – №. 2. – С. 47-49.

⁷ Bar-On R. The development of a concept of psychological well-being. – 1988.

⁸ Payne W. L. A study of emotion: developing emotional intelligence; self-integration; relating to fear, pain and desire. – 1985.

⁹ Goleman, D. Emotional intelligence. Bantam Books, 1995

¹⁰ Salovey P., Mayer J. D. Emotional intelligence //Imagination, cognition and personality. – 1990. – Т. 9. – №. 3. – С. 185-211.

Эмоцияны ғылыми тұрғыдан алғаш зерттеген ғалымдардың бірі – Чарльз Дарвин. 1872 жылы ол өзінің «Адамдар мен жануарлардағы эмоциялардың көрінісі» атты еңбегін жариялады¹¹. Аталмыш зерттеуінде Дарвин эмоцияларды организмнің өмір сүру шарттары мен жағдайларына бейімделуіне ықпал ететін аса маңызды бейімделу механизмдері ретінде қарастырды. Ол әртүрлі эмоциялар мен сезімдердің әсерінен адамдар мен жануарлар еріксіз қолданатын реакция мен қимылдардың бірқатарын түсіндіретін үш принципті анықтады:

- 1) пайдалы ассоциацияланған әдеттер принципі;
- 2) антитеза принципі;
- 3) жүйке жүйесінің табиғи құрылымына негізделген, о бастан еріктен және белгілі бір деңгейде әдеттен тәуелсіз әрекеттер принципі.

Дарвин сонымен бірге эволюциялық принциптің жандының биофизикалық қана емес, сонымен қатар психологиялық мінез-құлқының дамуына да қатысты екенін, жануар мен адамның мінез-құлқы арасында үлкен алшақтық жоқ екенін дәлелдеді. Адам мен жануарлардың эмоционалды қозғалыстарын салыстыру негізінде Дарвин өз кітабында сипатталған эмоциялардың эволюциялық тұжырымдамасын жасақтады. Мысалға, адам бірнәрсеге түйсігі жетпей, қиынсынған сәтте әдетте басын қасиды. Мұны ыңғайсыздық сезімін жеңілдететін әдет ретінде түсіндіруге әбден болады.

XX ғасырдың алғашқы жартысында (1920) Эдвард ли Торндайк «әлеуметтік интеллект» – басқа адамдарды түсіну және басқаларға қатысты ақылмен әрекет ету қабілеті секілді түсінікті сипаттады. Бұл тұжырымдаманы эмоционалды интеллект туралы қазіргі түсініктің ізашары деп санауға болады. Торндайк әлеуметтік интеллект қоғамда тиімді қызмет ету үшін және тұлғааралық қарым-қатынас үшін маңызды деп есептеді¹².

1966 жылы Ханскарл Лейнер өзінің «Эмоционалды интеллект және эмансипация» атты еңбегінде әйелдерге психодинамикалық зерттеу жүргізді: эмоционалды интеллект олардың жеңілдеуіне және өзін-өзі жүзеге асыруына қалай ықпал ететінін қарастырды. Бұл тәсіл эмоционалды интеллекті зерттеудегі маңызды қадам саналды, өйткені ол эмоционалды қа-

¹¹ Дарвин Ч. О выражении эмоций у человека и животных. – СПб.: Питер, 2001. – 384 с.

¹² Торндайк Э. Разведка и ее использование // Журнал Харпера. – 1920. – Т. 140. – С. 227–235.

білеттерді тұлғалық өсу мен дамумен байланыстырды¹³.

1990 жылы Дж. Майер, Ди Паоло, П. Саловей ЭИ тұжырымдамасын ұсынды. Аталмыш тұжырымдама жеке бастың және басқа адамдарға қатысты эмоцияларды дәл бағалау мен білдіруді, сондай-ақ эмоцияларды өмірге ықпал ететіндей етіп реттеуді қамтиды¹⁴. ЭИ аспектілерінің бірі қоршаған ортадағы объектілердің үйлесімді эмоционалды қасиеттерін тану мүмкіндігі болып табылады. Ғалымдардың зерттеулерінде 139 ересек адам визуалды тітіркендіргіштердің эмоционалды мазмұнын бағалады. Алынған нәтижелер эмоционалды мазмұнды қабылдау қабілеті эмпатиямен және ЭИ-дің басқа да аспектілерімен тығыз байланысты екенін көрсетті.

1993 жылы Майер мен Саловей ЭИ-ді өзіндік және өзгенің эмоцияларын бақылауға, оларды ажыратуға, алынған ақпаратты пайдалануға қабілетті әлеуметтік интеллект түрі ретінде анықтай келе, өз тұжырымдамаларын нақтылады¹⁵. Олар интеллектінің аталмыш құрылым үшін қолайлы метафора болып табылу, не табылмауын, ЭИ-дің негізінде мүмкін болатын қабілеттер мен механизмдерді талқылады.

1995 жылы Майер мен Саловей өз теориясын әрі қарай дамыта түсті. Олар эмоционалды интеллектуалды адамдар деп өз эмоцияларын эмоционалды қызметтің логикалық бірізді моделіне сәйкес реттейтіндерді анықтады. Олар эмоцияны реттеудің бірнеше үлгілерін атап өтті және еңбектің әртүрлі деңгейлерінде эмоцияларды жобалау мен реттеуге қатысты зерттеулерді қарастырды¹⁶. Олардың эмоционалды-интеллектуалды реттеу тұжырымдамасы тұлға психологиясы мен клиникалық психологияда қолданылды.

ЭИ зерттеулеріндегі маңызды бағыттардың бірі – оның әлеуметтік өзара әрекеттестік және эмоционалдылық белсенділікпен байланысы. 1995

¹³ Leuner, H. (1966) Emotional Intelligence and Emancipation. A Psychodynamic Study on Women. *Prax Kinder Psychology*, 15, 196-203.

¹⁴ Mayer J. D., DiPaolo M., Salovey P. Perceiving affective content in ambiguous visual stimuli: A component of emotional intelligence // *Journal of personality assessment*. – 1990. – Т. 54. – №. 3-4. – С. 772-781.

¹⁵ Mayer J. D., Salovey P. The intelligence of emotional intelligence // *intelligence*. – 1993. – Т. 17. – №. 4. – С. 433-442.

¹⁶ Mayer J. D., Salovey P. Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings // *Applied and preventive psychology*. – 1995. – Т. 4. – №. 3. – С. 197-208.

жылы Лилиан Ван Дер Болт пен Саския Теллеген зерттеуі келесіні көрсетті. Әлеуметтік ортада басқа адамдармен қарым-қатынасымыз ЭИ-ді жетілдіруге және эмпатия мен жанашырлық секілді дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар кітап оқуды да осындай өзара әрекеттесудің балама әдісі ретінде қарастыруға болады. Себебі кітап ойдан шығарылған кейіпкермен бірге контексттер мен эмоционалды «сценарийлердің» шексіз ауқымына ену мүмкіндігін ұсынады. Кітап оқу кезіндегі эмоционалдылықты алдын ала зерттеу аясында 9-15 жас аралығындағы 198 оқушы сауалнама толтырды. Нәтижесінде жиі кітап оқитын балаларда сирек оқитын балалармен салыстырғанда эмпатия мен жанашырлық басым екендігі анықталды. Бұл тұжырым кітап оқудың ЭИ-дің дамуы үшін маңыздылығын көрсетеді¹⁷.

Эмоционалды белсенділік көшбасшылыққа қатысты да шешуші рөл атқарады. 1996 жылы Мегерян мен Сосик трансформациялық және харизмалық көшбасшылар үшін эмоционалды белсенділіктің маңыздылығын зерттеді. Олардың жұмысы Гоулманның эмоционалды интеллект тұжырымдамасы (1995) мен Басс пен Аволионың трансформациялық көшбасшылық компоненттері (1994) арасындағы теориялық көпірді ұсынады. Бұл компоненттерге идеалдандырылған әсер, шабыттандыратын мотивация, интеллектуалды ынталандыру және жеке көзқарас енеді. Аталмыш зерттеушілер ұйымдастырушылық басқаруды жақсарты мақсатында эмоциялар мен көшбасшылық мінез-құлықты байланыстыратын теориялық механизмдерді түсінудің маңыздылығын атап көрсетеді¹⁸.

1996 жылы Майер мен Гехер ойларды эмоциялармен байланыстыру қабілетіндегі жеке айырмашылықтарды зерттеп, келесі тұжырымға келді. Ойлар мен сезімдерді байланыстыра алатын адамдар өз ойларының эмоционалды астарын жақсы «ести» алатынын және басқалардың сезімдерін түсіне алатынын көрсетті. Зерттеуге 321 адам қатысты, олар жұмыс тобының жазбаларын оқып, олардың сезімдерін болжады. Топтық консенсуспен келіскен қатысушылар SAT эмпатиясы мен өзін-өзі бағалау шкаласы бойынша көп балл, ал эмоционалды қауіпсіздік шкаласы бойынша аз балл жинады. Бұл нәтижелер эмоционалды мәселелерді шешу үшін эмоционал-

¹⁷ Van der Bolt L., Tellegen S. The connection between the reading of books and the development of sympathy and empathy //Imagination, Cognition and Personality. – 1995. – Т. 14. – №. 3. – С. 247-260.

¹⁸ Megerian L. E., Sosik J. J. An affair of the heart: Emotional intelligence and transformational leadership //Journal of Leadership studies. – 1996. – Т. 3. – №. 3. – С. 31-48.

ды ашықтық пен жалпы интеллект қажет екенін көрсетті¹⁹.

Мектеп және басқа да білім беру ұйымдары білім алушыларда ЭИ-дің дамуы тұрғысында маңызды рөл атқарады. Ле Метэ мен Джордан 1997 жылы оқушылардың үлгерімі мен мінез-құлқына қатысты нақты мақсаттарға жетуін талап ететін ұстаздарға артылатын қысымды зерттеді. Олар сыртқы күшейтуге негізделген мінез-құлықты басқару үлгілері жөнсіз екенін атап өтті, өйткені олар тұлғаның контекстік құрылымын жеткілікті түрде ескермейді. Мақалада Гиббстің оқушылардың әлеуметтік және эмоционалдық жетілуін дамыту және сыныпта оң оқу климатын жасау стратегиялары (1995) талқыланады²⁰.

Паси 1997 жылы жазған жеке орта мектептерде ЭИ «аға-әпкелер» бағдарламалары, құрдастар медиациясы және жалпы оқу бағдарламасы шеңберіндегі ЭИ сабақтары арқылы дамиды. Бұл бастамалар білім алушыларға эмпатияны, өзін-өзі реттеуді және әлеуметтік дағдыларды дамытуға көмектеседі, бұл өз кезегінде олардың оқу үлгерімі мен жеке дамуына оң әсер етеді²¹.

Лепейдж-Лис (1997) және Мартинес-Понс (1997) зерттеулері ЭИ-дің сонымен қатар тұлғаның оқу үлгерімі мен жеке әл-ауқаты үшін маңыздылығын растайды. Лепейдж-Лис академиялық тұрғыда жетістікке жеткен, бірақ қиын жағдайдағы әйелдердің тәжірибесін зерттеді. Нәтижелер көрсеткендей, көбінесе балалық шақта күйзеліске ұшыраған қайратты әйелдердің эмоционалды интеллектісі жоғары болады. Бұл олардың академиялық және жеке жетістіктеріне ықпал етеді²². Мартинес-Понс ересектер арасында зерттеу жүргізді, ол ЭИ-дің адаптивті мақсатты бағдарлау формасымен және өмірге қанағаттанумен оң байланыста екенін және депрессия белгілеріне теріс әсер ететінін растады²³.

¹⁹ Mayer J. D., Geher G. Emotional intelligence and the identification of emotion //Intelligence. – 1996. – Т. 22. – №. 2. – С. 89-113.

²⁰ Jordan D. W., Métails J. L. Social skilling through cooperative learning //Educational Research. – 1997. – Т. 39. – №. 1. – С. 3-21.

²¹ Pasi R. J. Initiating a program in social and emotional education //NASPP Bulletin. – 1997. – Т. 81. – №. 593. – С. 100-105.

²² LePage-Lees P. From Disadvantaged Girls to Successful Women: Education and Women's Resiliency. – Praeger Publishers, 88 Post Road West, Westport, CT 06881., 1997.

²³ Martinez-Pons M. The relation of emotional intelligence with selected areas of personal functioning //Imagination, cognition and personality. – 1997. – Т. 17. – №. 1. – С. 3-13.

Дэниел Гоулманның «Эмоционалды интеллект» (1995)²⁴ кітабы бұл құбылысты түсінуге маңызды үлес қосты. Гоулман интеллектті анықтауда когнитивті интеллектке бағытталған дәстүрлі IQ-ге қарағанда біртұтас көзқарасты қолданады. Интеллектінің когнитивті және аффективті өлшемдерін біріктіре отырып, ол өмірде жетістікке жету үшін «ақылды» болудың аздық ететінін көрсетеді. Гоулман тиісті оқыту әрі бұлжымастық принципі арқылы ЭИ-ді ересек өмірде бекітуге болады дейді. Оның идеялары Перридің колледж студенттеріндегі интеллектуалды және этикалық даму моделі туралы зерттеулерін жақсы толықтырады.

2001 жылы Петридес ЭИ-дің теориялық негіздерін біз өзіміз қабылдайтын қасиеттер мен қабілеттердің жиынтығы ретінде ұсынды. Өз зерттеулерінде ол ЭИ-нің дискриминантты жарамдылығын зерттеп, бұл көрсеткішті иерархиялық белгілер құрылымдарының бастапқы деңгейінде жеке құрама құрылым ретінде тұжырымдауға болатындығын көрсетті²⁵.

Жасөспірімдердің эмоционалды интеллектін сенімді және дәйекті өлшеу мүмкіндігі туралы мәселе Чиаррочи, Чан және Байгар жұмысында (2001) зерттелді. Олар эмоционалды интеллекттің өзін-өзі бағалау сауалнамасын (SEI) қолдана отырып, 13-15 жас аралығындағы 131 оқушы арасында зерттеу жүргізді. Зерттеу көрсеткендей, ЭИ-ді жасөспірімдерде сенімді түрде өлшеуге болады. Және ЭИ деңгейі қыздарда жоғары болды. Эмоционалды интеллект пен эмоцияны тану қабілеті, әлеуметтік сүйемелдеу деңгейі және көңіл күйді басқару қабілеті арасында оң байланыс табылды. Бұл байланыс тіпті өзін-өзі бағалау мен жеке мазасыздықтан кейін де сақталды. Бұл нәтижелер ЭИ-ді өлшеу құралы ретінде SEI-дің жоғары нақтылығы мен пайдалылығын көрсетеді²⁶.

Майер, Перкинс, Карузо және Саловей (2001) эмоционалды дарындылық пен ЭИ арасындағы байланысты зерттеді. Сонымен қатар ЭИ деңгейін күрделі жағдайлардағы әлеуметтік мінез-құлықпен байланыстыруға тырысты. Жасөспірімдер қатысқан пилоттық зерттеуде ЭИ деңгейі жоғары жеткіншектер эмоцияны жақсырақ танып, бұл ақпаратты өз әрекеттерін басқа-

²⁴ Goleman, D. Emotional intelligence. Bantam Books, 1995

²⁵ Petrides K. V., Furnham A. Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies //European journal of personality. – 2001. – Т. 15. – №. 6. – С. 425-448.

²⁶ Ciarrochi J., Chan A. Y. C., Bajgar J. Measuring emotional intelligence in adolescents //Personality and individual differences. – 2001. – Т. 31. – №. 7. – С. 1105-1119.

ру үшін пайдаланғаны анықталды. Бұл ЭИ-дің тиімді әлеуметтік мінез-құлық пен құрдастарының қысымына төтеп беру қабілеті үшін маңыздылығын көрсетеді²⁷.

Уорик пен Неттелбек (2004) зерттеуі ЭИ мен түрлі тұлғалық айнымалылар арасындағы өзара байланысты анықтады. Олар экстраверсия және ізгі ниет сияқты қасиеттер мінез-құлық сипаттарының мета-көңіл-күй шкаласымен (TMMS) орташа, ал ашықтық, адалдық және невротизм әлсіз байланысатынын анықтады. Нәтижелер сонымен қатар ЭИ-дің екі шкаласы (TMMS және MSCEIT) арасындағы айырмашылықтарды көрсетті, бұл екі түрлі ЭИ типінің болуы туралы болжамды растайды: қасиеттердің ЭИ-і және қабілеттердің ЭИ-і²⁸.

Фернхэм мен Петридес (2003) зерттеуінде ЭИ белгісі бақытты бағалаудағы жалпы дисперсияның 50%-дан астамын түсіндіретіні анықталды. ЭИ белгісі мен бақыт арасындағы оң байланыс «Үлкен бестіктің» қатысуымен де сақталды. Бұл нәтижелер ЭИ-дің жалпы әл-ауқат пен бақыт деңгейі үшін маңыздылығын көрсетеді²⁹.

И.Н. Андреева ЭИ дамуының биологиялық және әлеуметтік алғышарттарын бөліп көрсетеді. Биологиялық факторларға ата-аналардың ЭИ деңгейі, ойлаудың оң жарты шар түрі, эмоционалды сезімталдықтың тұқым қуалайтын бейімділігі, темперамент қасиеттері және ақпаратты өңдеу ерекшеліктері жатады. Генетикалық зерттеулер балалар мен олардың аналарының ЭИ арасындағы маңызды байланысты көрсетті, ал әкелердің ЭИ-мен байланысы анықталған жоқ. Әлеуметтік алғышарттарға синтония, рационализация, баланың өзін-өзі тануының даму дәрежесі, оның эмоционалды құзыреттілігіне сенімділік, ата-аналардың білім деңгейі, отбасылық табыс, ата-аналар арасындағы эмоционалды қарым-қатынас, андрогиния, бақылаудың сыртқы локусы және діндарлық жатады. Биологиялық алғышарттардың негізінде мидың функционалды асимметриясы мен темперамент қасиеттеріне байланысты туа біткен айырмашылықтар жатыр, ал әлеумет-

²⁷ Mayer J. D. et al. Emotional intelligence and giftedness //Roeper review. – 2001. – Т. 23. – №. 3. – С. 131-137.

²⁸ Warwick J., Nettelbeck T. Emotional intelligence is...? //Personality and individual differences. – 2004. – Т. 37. – №. 5. – С. 1091-1100.

²⁹ Petrides K. V., Furnham A. Trait emotional intelligence: Behavioural validation in two studies of emotion recognition and reactivity to mood induction //European journal of personality. – 2003. – Т. 17. – №. 1. – С. 39-57.

тік факторлар отбасылық ортада қалыптасады және отбасылық қатынастардың сипатымен, баланың ішкі өміріне назар аударумен және өзін-өзі бақылау мен эмоционалды ақпаратты талдау қабілетіне ықпал ететін тәрбиелеу стратегиялармен анықталады³⁰.

Қазақстанда да эмоционалды интеллект зерттеуінің маңызы артып келеді. С.М. Жакупов эмоционалды қабілеттердің дамуын келесідей түсіндірді. Бірлескен іс-әрекет кезінде оқу субъектілерінің өзара әрекеттесуі арқылы эмоциялар дамиды. Осы орайда тұлға деңгейінде эмоционалды қарым-қатынастың маңыздылығы зор. Оның еңбектерінде педагогикалық жағдай мұғалім мен білім алушы арасындағы эмоционалды өзара әрекеттесу екені айқындалады³¹.

Н.К.Тоқсанбаева³² және С.К. Бердібаева³³ өздерінің эксперименттік зерттеулерінде білім алушы жастардың жеке қасиеттерін бірлескен қызметтегі эмоционалды қарым-қатынастың жүйелеуші факторлары арқылы анықтады. Ж.И. Намазбаева³⁴ білім алушылардың жеке басының эмоционалды даму ерекшеліктерін зерттеуге қатысты кешенді көзқарас теориясын жаза отырып, отандық педагогикалық психологияға баға жетпес үлес қосты. Оның жұмысы білім алушылардың танымдық процестері мен эмоционалды өзін-өзі реттеуін дамыту үшін кешенді тәсілді қолданудың маңыздылығын көрсетеді.

Шетелдік ғылымда эмоционалды интеллектінің дамуы мен оны оқыту қарқынды зерттелуде. Отандық ғылымда бұл саладағы зерттеулер жүргізілді, бірақ сонда да жеткіліксіз. Отандық ғылымда З.Б. Мадалиева³⁵,

³⁰ Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена. – 2006.

³¹ Джакупов С. М. От смысловой теории мышления к концепции совместно-диалогической познавательной деятельности // Вопросы психологии. – 2010. – №. 2. – С. 46-55.

³² Тоқсанбаева Н. К. Тұлғаның қарым-қатынасын психологиялық диагностикалау. – Қазақстан: Алла Прима, 2014. – 265 б.

³³ Бердибаева С. К. Практикум по психодиагностике: учебное издание. – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 365 с.

³⁴ Намазбаева Ж.И. Психологические основы развития творческой интеллектуальной личности в образовательной среде: монография. – Алматы, 2012.

³⁵ Мадалиева, З. Б. Психологические основы управления эмоциональным состоянием учителя: дисс... на соиск. к.псих.н. – Алматы, 2002. – 158 с.

А.А. Төлегенова³⁶, Д.Б. Ахметова³⁷, Б.Д. Байтукбаева³⁸, А.Р. Ризулла³⁹, У. Тұякова⁴⁰, А. Альгожина⁴¹ зерттеулер жүргізді. Бірақ олардың зерттеулері білім алушылар, педагогтер санаттарына арналған. Ал білім алушылардағы эмоционалды интеллект жайында зерттеулер жоқ (2-сурет).

2-сурет – Эмоционалды интеллект бойынша отандық диссертациялар

Ескерту – автормен дереккөздер негізінде құрастырған

З.Б. Мадалиева өз зерттеулерінде мұғалімдердің эмоционалды жағдайын басқарудың негізгі аспектілерін атап өтті. Ол өзінің кандидаттық диссертациясында мұғалімнің эмоционалды күйі білім алушылармен педагогикалық өзара әрекеттесудің тиімділігін арттыру үшін қажетті ішкі ресурс екенін анықтады. Ол педагогикалық әсердің экспрессиясын түзету әрекет-

³⁶ Төлегенова, А. А. Психофизиологическое исследование эмоционального интеллекта: дисс. ... доктора философии (PhD). – Алматы, 2009. – 134 с.

³⁷ Ахметова, Д. Б. Эмоциональный интеллект, компетенции и стратегии обучения: дисс. ... доктора философии (PhD). – Алматы, 2014. – 136 с

³⁸ Байтукбаева, Б. Д. Психолого-педагогические условия формирования психоэмоциональной устойчивости будущих педагогов ВУЗа: дисс... на соискание ученой степени доктора философии (PhD). – Алматы: КазНПУ, 2014. – 150 с.

³⁹ Ризулла А.Р. Связь субъективного благополучия и мимикрии на примере студенческой молодежи г. Алматы [Электронный ресурс] : дис. ... д-ра философии (PhD): 6D050300 – Психология / А. Р. Ризулла ; КазНУ им. аль-Фараби. – Алматы : [б. и.], 2019.

⁴⁰ Тұякова У.Ж. Болашақ әлеуметтік педагогтардың эмоционалдық интеллектісін қалыптастыру: 6D012300 – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Астана: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2022. – 185 б.

⁴¹ Альгожина А.Р. Жоғары мектеп педагогтарының эмоционалды интеллект пен кәсіби маңызды қасиеттерінің өзара байланысы: 8D01102 – «Білім беру психологиясы» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Қарағанды: Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, 2022. – 210 б.

терінің арқасында күшейтуге болатындығын жазады. Және тренинг барысында мұғалімнің белгілі бір біліктіліктері мен дағдылары қалыптасып, оның эмоционалды күйін қайта өзгерту процесін басқаруға мүмкіндік туады. Сабақтың эмоционалды компонентін басқару мақсатты түрде бақыланатын болды, ал оқушылардың эмоционалды жағдайын дұрыс анықтай білу және экспрессивті қозғалыстарды түсіну сәтті педагогикалық іс-әрекеттің негізгі факторларының біріне айналды⁴².

З.Б. Мадалиева өзінің докторлық диссертациясында эмоционалды күйлердің табиғатын қарастыра отырып, үш негізгі компонентті анықтайды: мінез-құлық көріністері, физиологиялық көріністер және субъективті тәжірибелер. Оның пайымдауынша, эмоционалды күй – психиканың өзін-өзі реттеуінің бір түрі және адамның рухани, психикалық және дене ұйымын біріктірудің маңызды механизмі.

А.А. Төлегенова өз зерттеулерінде ЭИ-ді психофизиологиялық тұрғыда зерттеуге тырысты. Оны адамның эмоционалды реттеуіндегі жеке айырмашылықтардың негізі ретінде қарастырды. Өз диссертациясында ол ЭИ деңгейіндегі айырмашылықтар эмоцияларды реттеу процесінде көрінетін ми қыртысының белсенділігімен байланысты деген қорытындыға келді. Бұл эмоцияларды қайта қарастыру арқылы бейнелеу және реттеу қабілетінде жеке айырмашылықтардың болуын растайды. Ол сондай-ақ ЭИ-дің эмоционалды реттеу процесінде маңдай қыртысының белсенділігімен байланысты екенін және жынысы мен жеке ерекшеліктеріне байланысты өзгеретінін атап өтті⁴³.

Д.Б. Ахметова эмоционалды интеллект, құзыреттілік және стратегия секілді үш негізгі компоненттен тұратын заманауи оқытудың психологиялық моделін жасақтады. Ол ЭИ оқытуда тиімділік пен табыстылықты қамтамасыз ететін маңызды құрылым болып табылатынын және жеке, әлеуметтік, кәсіби және әдістемелік құзыреттіліктерді қалыптастырудың негізі болып табылатынын атап көрсетеді⁴⁴.

⁴² Мадалиева, З. Б. Психологические основы управления эмоциональным состоянием учителя: дисс... на соиск. к.псх.н. – Алматы, 2002. – 158 с.

⁴³ Төлегенова, А.А. Психофизиологическое исследование эмоционального интеллекта: дисс. ... доктора философии (PhD). – Алматы, 2009. – 134 с.

⁴⁴ Ахметова, Д.Б. Эмоциональный интеллект, компетенции и стратегии обучения: дисс. ... доктора философии (PhD). – Алматы, 2014. – 136 с.

Б.Д. Байтукбаева психоэмоционалды тұрақтылықты мінез-құлық факторы және жеке тұлғаның тұтастығын қолдауға бағытталған қызметті реттеуші ретінде зерттеді. Оның айтуынша, педагогикалық қызметтегі қарым-қатынастың эмоционалды фонына әсер ету механизмі зерттелмеген психологиялық реттеудің күрделі педагогикалық жағдайларда психоэмоционалды тұрақтылықты сақтауда маңызды рөл атқаратынын атап көрсетеді. Реттеу дағдылары кәсіби қызметте психоэмоционалды тұрақтылық пен тиімділікті сақтауға мүмкіндік береді⁴⁵.

Соңғы уақытта қазақстандық педагогикалық қауымдастықта білім алушылардағы ЭИ дамуына көбірек көңіл бөлінуде. Қазақстанда жүргізілген түрлі зерттеулер мансапта табысқа жету және кәсіби өсу үшін ЭИ дамуының маңыздылығын көрсетеді⁴⁶. Кейбір зерттеулер оқытушы кадрлардағы ЭИ-ге арналды⁴⁷. Нәтижелер көрсеткендей, ЭИ деңгейі жоғары мұғалімдер өз оқушыларына оң әсер етеді және кәсіби қызметімен сәтті айналысады.

Зерттеулер сонымен қатар студент-педагогтерде ЭИ-дің дамуы білім сапасын жақсартып, оқытудағы кәсіби дағдыларды арттыра алатынын көрсетті⁴⁸. Атап айтқанда, ЭИ-ді дамытуға бағытталған педагогикалық технологияларды зерттеу⁴⁹ студенттердің құзыреттілік деңгейін арттыруда осындай әдістердің тиімділігін көрсетті.

⁴⁵ Байтукбаева, Б.Д. Психолого-педагогические условия формирования психоэмоциональной устойчивости будущих педагогов ВУЗа: дисс... на соискание ученой степени доктора философии (PhD). – Алматы: КазНПУ, 2014. – 150 с.

⁴⁶ Pshembayeva E, Pfeyfer N, Uaikhanova M and Bubenchikova A (2022) Career success: Analysis and development of career opportunities in students. *Front. Educ.* 7:999541. doi: 10.3389/feduc.2022.999541

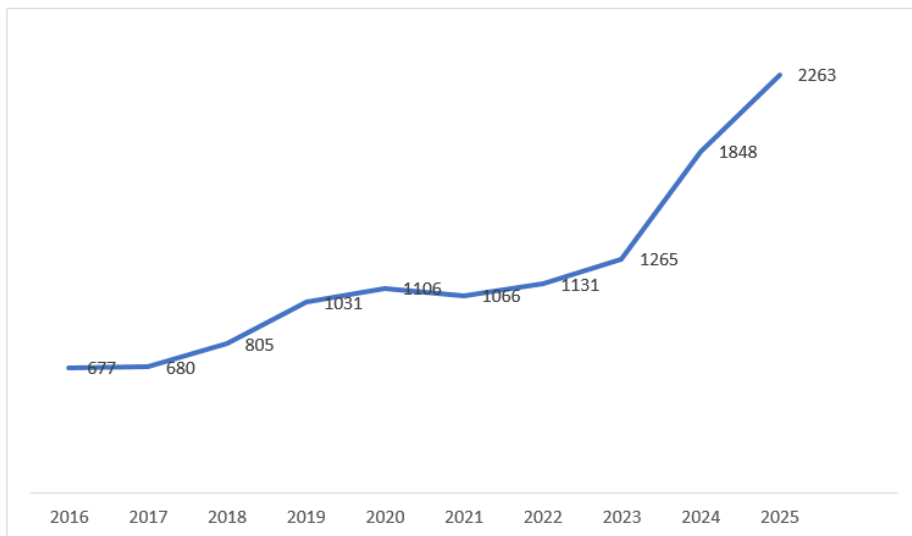
⁴⁷ Nabi, G., Abibulaeva, A., Bulakbayeva, M., & Zholzhaksynova, M. (2022). The problem of the development of emotional intelligence of future social educators. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 17(7), 2416–2427. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i7.7687>

⁴⁸ Algozhina A.R., Sabirova R.Sh., Alimbayeva R.T., Kapbasova G.B., Sarmantaev A.S. Cross-cultural study of the qualitative aspects of higher education teachers' emotional intelligence: Kazakhstan and Russia // *Journal of Applied Research in Higher Education*. – 2022. – V. 14. – №. 3. – P. 1099-1113.

⁴⁹ Kakimova, L. S., Balagazova, S. T., Mukeyeva, N. E., Berdenova, A. Z., & Azhgereyeva, K. B. (2022). Pedagogical technologies for the emotional intelligence of a music teacher. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 14(3), 817–824.

Эмоционалды интеллект: ғылыми өрістің даму картасы (библиометриялық талдау)

2016-2025 жылдардағы эмоционалды интеллект көрсеткіштерінің динамикасын талдау оның дамуының тұрақты оң үрдісін көрсетеді (3-сурет). Зерттеудің бастапқы кезеңінде (2016-2018) білім беру ортасында эмоционалды интеллектіні дамытудың ғылыми қызығушылығы мен тәжірибесінің қалыптасу кезеңін көрсететін қалыпты өсу байқалады. 2019-2020 жылдары мәндердің одан әрі артуы байқалады, бұл зерттеулердің кеңеюін және мақсатты бағдарламалардың енгізілуін көрсетеді, бірақ 2021 жылы білім беру процестерінің сыртқы шектеулері мен өзгеруіне байланысты болуы мүмкін шамалы төмендеу тіркеледі. 2022 жылдан бастап динамика қайтадан өрлемелі сипатқа ие болды, ал 2024-2025 жылдары көрсеткіштердің өсуінің күрт жеделдеуі байқалады, бұл эмоционалды интеллектіні жеке және кәсіби дамудың негізгі ресурсы ретінде жүйелі түсінуге сапалы көшуді көрсетеді. Жалпы, анықталған динамика қазіргі психологиялық-педагогикалық зерттеулер мен білім беру практикасындағы эмоционалды интеллекттің маңыздылығын, сондай-ақ оның ғылыми-әдістемелік және қолданбалы кеңістікке тұрақты интеграциясын растайды.

3-сурет – Жарияланымдар саны

1-кестеде эмоционалды интеллект тақырыбы бойынша жарияланған ғылыми жұмыстар шоғырланған жетекші журналдар көрсетілген. Талдау нәтижелері бойынша ең жоғары үлес Frontiers in Psychology журналына тиесілі (381 жарияланым, 3,21%), бұл эмоционалды интеллект проблематикасының психология ғылымындағы жетекші орын алатынын айқын көрсетеді. Келесі орындарда International Journal of Environmental Research and Public Health (186 мақала, 1,57%) және Personality and Individual Differences (171 мақала, 1,44%) журналдары орналасқан, бұл эмоционалды интеллектінің жеке тұлғалық ерекшеліктермен және қоғамдық денсаулық сақтау мәселелерімен тығыз байланыста зерттелетінін дәлелдейді. Current Psychology, Sustainability (Switzerland) және PLOS One журналдарындағы жарияланымдар да аталған тақырыптың пәнаралық сипатын айқындай отырып, оның білім беру, тұрақты даму және қолданбалы зерттеулер контекстінде қарастырылатынын көрсетеді. Сонымен қатар, Journal of Intelligence, Behavioral Sciences, BMC Medical Education, Nurse Education Today және Healthcare журналдарындағы материалдар эмоционалды интеллектінің интеллект теориялары, мінез-құлық ғылымдары және медициналық білім беру салаларындағы маңызын растайды. Жалпы алғанда, жарияланымдардың жетекші халықаралық журналдарда шоғырлануы эмоционалды интеллекттің қазіргі ғылыми дискурста орныққан, әдіснамалық тұрғыдан дамыған және кең ауқымды қолданбалы әлеуетке ие зерттеу бағыты екенін көрсетеді. Зерттеу тақырыбы бойынша жарияланатын жетекші ғылыми журналдар

1-кесте – Зерттеу тақырыбы бойынша жарияланатын жетекші ғылыми журналдар

Журнал атауы	Жарияланым саны	% (N=11 872)
Frontiers in Psychology	381	3,21
International Journal of Environmental Research and Public Health	186	1,57
Personality and Individual Differences	171	1,44
Current Psychology	121	1,02
Sustainability Switzerland	98	0,83
Plos One	94	0,79
Behavioral Sciences	65	0,55

Journal of Intelligence	63	0,53
BMC Medical Education	53	0,45
Nurse Education Today	52	0,44
Healthcare Switzerland	46	0,39

2-кестеде ұсынылған деректер зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми өнімділігі жоғары авторлар мен олардың институционалдық және географиялық шоғырлануын сипаттайды.

Кесте деректері эмоционалды интеллект саласындағы зерттеулердің айқын ғылыми орталықтар төңірегінде қалыптасқанын көрсетеді. Ең жоғары жарияланым саны Испанияның Universidad de Málaga университетіне тиесілі авторларға тән, атап айтқанда Н. Экстремера Пачеко (78 жарияланым), П. Фернандес-Беррокаль (64) және Л. Рей (43), бұл аталған университеттің эмоционалды интеллектті зерттеудегі жетекші ғылыми мектеп екенін дәлелдейді. Сонымен қатар, UCL Faculty of Brain Sciences (Ұлыбритания) өкілі К. В. Петридес (38 жарияланым) эмоционалды интеллектінің тұлғалық модельдерін дамытудағы елеулі үлесімен ерекшеленеді, ал Western University (Канада) ғалымы Д. Саклофске бұл бағыттың Солтүстік Америкадағы дамуын көрсетеді. Германия, Ливан және Испанияның өзге де университеттерінен шыққан авторлардың жоғары жарияланым белсенділігі эмоционалды интеллектінің халықаралық және пәнаралық зерттеу объектісі ретінде орныққанын айқындайды. Жалпы алғанда, жетекші авторлар мен ұйымдардың географиялық әртараптануы эмоционалды интеллект мәселесінің жаһандық ғылыми күн тәртібіндегі маңызын және оның теориялық әрі қолданбалы тұрғыдан жүйелі дамып келе жатқанын көрсетеді.

2-кесте – Зерттеу тақырыбы бойынша жетекші авторлар

Автор	Ұйым атауы	Мемлекет, ел	Жарияланым саны
Extremera Pacheco, Natalio	Universidad de Málaga	Malaga, Spain	78
Fernandez-Berrocal, Pablo	Universidad de Málaga	Malaga, Spain	64
Rey, Lourdes	Universidad de Málaga	Malaga, Spain	43

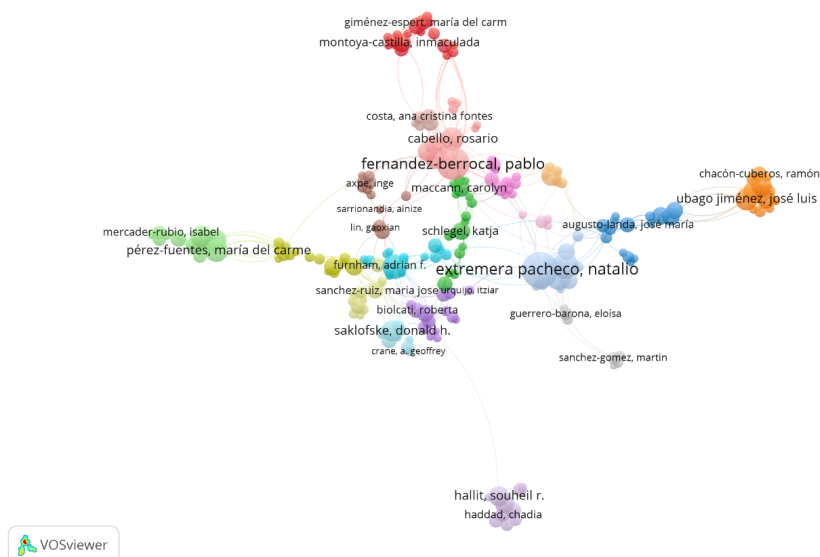
Petrides, Konstantinos V.	UCL Faculty of Brain Sciences	London, United Kingdom	38
Mérida-López, Sergio	Universidad de Málaga	Malaga, Spain	34
Cabello, Rosario	Universidad de Málaga	Malaga, Spain	32
Saklofske, Donald H.	Western University	London, Canada	27
Hallit, Souheil R.	Holy Spirit University of Kaslik (USEK)	Jounieh, Lebanon	25
Ubago Jiménez, José Luis	Universidad de Granada	Granada, Spain	25
Laborde, Sylvain Jean Pascal	Deutsche Sporthochschule Köln	Koln, Germany	24

Эмоционалды интеллект мәселесі бойынша ғылыми жарияланымдардың географиялық құрылымы айқын асимметриямен сипатталады (3-кесте). Жарияланымдардың басым бөлігі АҚШ-та шоғырланған (17,27%), бұл аталған елдің психология мен білім беру ғылымдарындағы зерттеу инфрақұрылымының қуаттылығын және тақырыптың институционалдық тұрғыда орныққанын көрсетеді. Испания (12,06%) мен Қытайдың (11,16%) жоғары үлесі эмоционалды интеллектінің еуропалық және азиялық ғылыми мектептер аясында белсенді дамып келе жатқанын аңғартады, ал Үндістан мен Ұлыбритания көрсеткіштері бұл бағыттың әлеуметтік-мәдени контексттерде кеңінен зерттелетінін дәлелдейді. Аустралия, Иран, Малайзия, Италия, Канада және Германияның үлесі эмоционалды интеллектінің пәнаралық әрі жаһандық зерттеу нысанына айналғанын нақтылай түседі. Қазақстан бойынша жарияланымдар үлесінің мардымсыз болуы (0,37%) отандық ғылымда бұл бағыттың әлі жүйелі ғылыми мектеп деңгейіне көтерілмегенін көрсетіп, халықаралық жарияланымдар мен ғылыми коллаборацияларды күшейтудің өзектілігін айқындайды.

3-кесте – Жарияланымдар саны бойынша алдыңғы қатарлы елдер/аймақтар

Ел / аймақ атауы	Жарияланым саны	% (N=11 872)
United States	2050	17,27
Spain	1432	12,06
China	1325	11,16
India	845	7,12
United Kingdom	793	6,68
Australia	472	3,98
Iran	438	3,69
Malaysia	416	3,50
Italy	380	3,20
Canada	328	2,76
Germany	301	2,54
...		
Kazakhstan	44	0,37

Зерттеушілер арасындағы ғылыми өзара байланыстардың құрылымы эмоционалды интеллект саласында қалыптасқан негізгі ғылыми мектептер мен ынтымақтастық логикасын айқын көрсетеді (4-сурет). Визуализацияда Extremera Pacheco, Natalio және Fernández-Berrocal, Pablo төңірегінде шоғырланған тығыз ғылыми ядро анық байқалады, бұл Málaga университетінің (Spain) аталған бағыттағы жетекші орталық ретіндегі рөлін растайды. Аталған авторлар бірқатар зерттеушілермен (Cabello, Rosario; Rey, Lourdes; Mérida-López, Sergio және т.б.) тұрақты бірлескен жарияланымдар арқылы байланысқан, бұл ұзақмерзімді ғылыми кооперацияның қалыптасқанын көрсетеді. Сонымен қатар, Petrides, Konstantinos V. бастаған британдық кластердің салыстырмалы түрде дербес, бірақ халықаралық ғылыми кеңістікпен байланысты траекториясы байқалады, ол эмоционалды интеллектінің тұлғалық (trait emotional intelligence) моделін дамытуға негізделген. Желінің жалпы құрылымы эмоционалды интеллект саласындағы зерттеулердің жекелеген авторлық бастамаларға емес, институционалданған ғылыми топтар мен трансұлттық әріптестікке сүйеніп дамып отырғанын, сондай-ақ жетекші авторлардың теориялық және әдіснамалық ықпал орталықтары ретінде әрекет ететінін айқын көрсетеді.

4-сурет – Бірлескен авторлар желісі

Эмоционалды интеллект проблематикасы төңірегіндегі ғылыми зерттеулердің тақырыптық құрылымы бірнеше ірі, өзара байланысты бағыттар арқылы қалыптасқанын көрсетеді (5-сурет). Визуализацияда орталық ұғым ретінде emotional intelligence түсінігінің басым позицияға ие болуы бұл феноменнің дербес ғылыми категория ретінде орныққанын аңғартады. Қызыл кластер эмоционалды интеллектінің білім беру, көшбасшылық, кәсіби даярлық және педагогикалық өзара әрекет контексіндегі зерттеулерін қамтып, оның қолданбалы және интервенциялық әлеуетін айқындайды. Жасыл кластер клиникалық және психологиялық бағыттарға, атап айтқанда психикалық денсаулық, депрессия, мазасыздық және эмоционалдық бұзылыстармен байланысына шоғырланғанын көрсетеді. Көк және сары түсті кластерлер жас ерекшеліктеріне (adolescents, young adults), өлшеу құралдарына (questionnaire, self-report) және психометриялық тәсілдерге бағдарланған зерттеулердің кең таралғанын бейнелейді, ал күлгін аймақ эмоционалды интеллекттің когнитивтік және нейropsychологиялық аспектілерін біріктіреді. Жалпы алғанда, тақырыптық желінің көп-кластерлі құрылымы эмоционалды интеллекттің пәнаралық сипатын, теориялық модельдерден бастап қолданбалы және клиникалық зерттеулерге дейінгі кең ғылыми өрісті қамтитынын көрсетеді.

5-сурет – Зерттеулердің тақырыптық құрылымы

Жүргізілген библиометриялық және желілік талдау эмоционалды интеллекттің қазіргі ғылыми кеңістікте орныққан, қарқынды дамып келе жатқан және пәнаралық сипатқа ие зерттеу бағыты екенін көрсетті. Жарияланымдар динамикасы соңғы жылдары зерттеушілік қызығушылықтың айқын өскенін дәлелдейді, ал жетекші журналдар мен авторлардың шоғырлануы бұл тақырыптың психология, білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік ғылымдар аясында институционалданғанын айқындайды. Ғылыми ынтымақтастық желілері бірнеше ықпалды халықаралық ғылыми мектептердің қалыптасқанын, әсіресе Испания мен Ұлыбритания зерттеушілерінің теориялық және әдіснамалық бағдар қалыптастырудағы рөлін көрсетеді. Тақырыптық кластерлердің құрылымы эмоционалды интеллектінің тұлғалық, білім беру, клиникалық және психометриялық қырларының өзара тығыз байланыста дамып отырғанын дәлелдей отырып, бұл феноменнің кешенді ғылыми объект ретінде қарастырылуын негіздейді. Сонымен қатар, Қазақстандық зерттеулердің үлесінің төмендігі аталған бағытта ұлттық ғылыми әлеуетті күшейту, халықаралық әріптестікті кеңейту және контекстке бейімделген эмпирикалық зерттеулерді дамыту қажеттігін көрсетеді, бұл алдағы бөлімдерде ұсынылатын зерттеу логикасының өзектілігін айқындайды.

Эмоционалды интеллект құрылымын анықтау тәсілдері

Петридис пен Фурнхэм алғаш рет ұсынған қабілеттерге қатысты эмоционалды интеллект пен қасиеттерге қатысты эмоционалды интеллект арасындағы айырмашылық мынада еді: егер әңгіме максималды өнімділік тестінің өлшемі жайлы болса – бұл қабілетке қатысты, өзіндік есептің сауалнамасы болса – қасиетке қатысты қозғалды⁵⁰. Осы бір жіктеу әдісіне сәйкес, қабілеттің эмоционалды интеллектісін тестілеу жеке тұлғаның эмоциялар мен эмоционалдық қызмет туралы теориялық түсінігімен байланысты құрылымдарды өлшейді, ал қасиетке қатысты сауалнамалар эмоциялармен байланысты жағдайлардағы (мысалы, адам күйзеліске ұшырағанда немесе ренжіген досына кездескен кезде) типтік мінез-құлықты өлшейді. Маңыздысы, бұл жіктеу әдісінің негізгі аспектісі – ЭИ-дің түрін өлшеу арқылы анықтауға болатындығында. Өзіне-өзі есеп беру элементтеріне негізделген барлық ЭИ өлшемдері «қасиеттердің ЭИ-і» деп аталады, ал максималды өнімділік элементтеріне негізделген барлық өлшемдер «қабілеттердің ЭИ-і» деп аталады.

ЭИ шараларын жіктеудің екінші бір танымал әдісі ЭИ-дің «үш ағынымен» байланысты. Осы жіктеу әдісіне сәйкес, «1-ағын» Майер мен Саловей моделіне негізделген қабілет шараларын қамтиды, «2-ағын» Майер мен Саловей моделіне негізделген өзін-өзі есеп беру шараларын қамтиды. «3-ағын» Саловей мен Майердің анықтамасына кірмейтін компоненттерді қамтитын кеңейтілген ЭИ модельдерін қамтиды. Ашканаси мен Даустың (2005) айтуынша, «3-ағынды» «аралас» модель деп те атаған. Өйткені олар тұлғалық және мінез-құлық элементтерінің қоспасын қамтиды⁵¹. «Аралас ЭИ» термині бүгінде әдебиетте белгілердің, әлеуметтік дағдылар мен қызыреттердің үйлесімін өлшейтін және басқа жеке шаралармен қиылысатын ЭИ шараларына сілтеме жасау үшін жиі қолданылады.

Әрі қарай тарқатпас бұрын, Петридис пен Фернхэмнің (2000) қасиеттері мен қабілеттерінің айырмашылығы ЭИ сынақтарының басым көпшілігін санаттау үшін жеткілікті екенін ескертеміз. Бұл жүйені пайдаланған кез-

⁵⁰ Petrides K. V., Furnham A. On the dimensional structure of emotional intelligence // Personality and individual differences. – 2000. – Т. 29. – №. 2. – С. 313-320.

⁵¹ Ashkanasy N. M., Daus C. S. Rumors of the death of emotional intelligence in organizational behavior are vastly exaggerated // Journal of Organizational Behavior. – 2005. – Т. 26. – №. 4. – С. 441-452.

де «2-ағын» (өзіне-өзі есеп беру) және «3-ағын» (аралас өзіне-өзі есеп беру) жай ғана «қасиеттер» шаралары ретінде жіктеледі⁵². Шынында да, Перес және басқалар (2005) айтқандай, бұл жіктеу әдісі жеткілікті болуы мүмкін, өйткені ЭИ-дің өзін-өзі есеп беру шаралары «2-ағын» немесе «3-ағын» шаралары болып табыла ма, жоқ па – бәрібір де корреляцияланды⁵³. Алайда, «3-ағын» және «аралас» терминдері ЭИ әдебиетінде кеңінен қолданылатындығын ескере отырып, біз оларды осы жерде де қолданамыз. Біз бұл терминдерді ЭИ классификациясында идеалды немесе пайдалы деп санамаймыз, керісінше қолданыстағы ЭИ әдебиетінің ең репрезентативтісі болып табылатын тілді қабылдағымыз келеді. Сондықтан келесі бөлімде қабілеттер ЭИ-не (1-ағын), қасиеттер ЭИ-не (2-ағын) және аралас ЭИ-ге (3-ағын) сілтеме жасаймыз. Төменде көрсетілгендей, ЭИ-дің қандай да бір шарасын қолдану туралы шешім белгілі бір ғылыми жобаға немесе кәсіби қолдануға сәйкес келетін ЭИ формасына негізделуі керек.

ЭИ қабілеті

Осы шолу үшін біз «қабілеттерге» негізделген өлшемдерді IQ тесттерінде кездесетін сұрақ/элементтермен тең келетін тесттер деп атаймыз⁵⁴. Оларға тек Майер мен Саловей моделіне негізделген сынақтар ғана емес, қабілет түрінің элементтері бар барлық сынақтар кіреді. Қасиеттерге негізделген өлшемдерден айырмашылығы, қабілеттерді өлшеу қатысушылардан әртүрлі мәлімдемелер туралы өз бетінше есеп беруді талап етпейді, керісінше қатысушылардың жауаптары дұрыс немесе бұрыс деп саналатын эмоцияларға қатысты тапсырмаларды (мысалы, жұмысқа тұру үшін сұхбаттасу алдында адам қандай эмоцияны сезінуі мүмкін? (a) мұң, (b) толқу, (c) күйзеліс, (d) жоғарыда айтылғандардың барлығы) орындауын қамтиды. Қабілеттерге негізделген өлшемдер адамдардың эмоцияларды түсіну қабілеті және олардың қалай жұмыс істейтіні туралы жақсы түсінік береді. Алайда бұл максималды қабілеттілік сынақтары болғандықтан, олар типтік мінез-құлықты қасиеттерге негізделген өлшемдер секілді әсерлі түрде болжауға бейім емес⁵⁵. Дегенмен қабілеттерге негізделген көрсеткіштер

⁵² Petrides K. V., Furnham A. On the dimensional structure of emotional intelligence // Personality and individual differences. – 2000. – Т. 29. – №. 2. – С. 313-320.

⁵³ Perez, I., Ivanov, A., & Sidorov, B. (2005). Methods of Integration in Educational Environment. Moskva: Nauka, 240 p.

⁵⁴ O'Boyle Jr E. H. et al. The relation between emotional intelligence and job performance: A meta-analysis // Journal of Organizational Behavior. – 2011. – Т. 32. – №. 5. – С. 788-818.

⁵⁵ Austin, J. (2010). Strategies for Effective Learning in Modern Education. Cambridge: Academic Press, 356 p.

жұмысқа қанағаттану⁵⁶ және жұмыс өнімділігі⁵⁷ секілді жұмыс қондырғыларымен байланысты бірқатар нәтижелердің әлсіз болса да, сенімді болжаушылары болып табылады.

ЭИ қасиеті

Бұл шолуда біз жалпы ЭИ және оның ішкі өлшемдерін өлшеу үшін өзіндік есеп беру элементтері секілді белгілерге негізделген көрсеткіштерді анықтаймыз. Біз бұл терминді өзіне-өзі есеп беретін және «аралас» немесе «3-ағын» деп нақты белгіленбеген көрсеткіштер үшін қолданамыз. ЭИ-дің әртүрлі белгілерінің жоғары көрсеткіштеріне ие адамдар эмоциялармен байланысты мінез-құлыққа қатысты өзіндік тиімділіктің жоғары деңгейіне ие және әдетте өзіндік және өзгенің эмоцияларын басқару мен реттеуге құзыретті екендігі анықталды. Сонымен қатар ЭИ көрсеткіштері максималды өнімділіктен гөрі типтік мінез-құлықты өлшеуге бейім болғандықтан, олар көбінесе бірқатар жағдайларда нақты мінез-құлықты жақсы болжауға мүмкіндік береді⁵⁸. Соңғы мета-анализдер ЭИ-ді жұмысқа қанағаттану және ұйымның міндеттемесі, жұмыс өнімділігі сияқты бірқатар жұмыс қондырғыларымен байланыстырды⁵⁹.

Аралас ЭИ

Осыған дейін атап өткеніміздей, ЭИ көрсеткіштерінің көпшілігін «қабілетке қатысты ЭИ» және «қасиетке қатысты ЭИ» терминдері арқылы жіктеуге болатынына қарамастан, бұл шолуда біз «аралас ЭИ» терминін қолданамыз. «Аралас ЭИ» термині негізінен жеке тұлғаның басқа көрсеткіштерімен қиылысатын қасиеттердің, әлеуметтік дағдылар мен құзыреттердің комбинациясын өлшейтін сауалнамаларға сілтеме жасау үшін қолданылады. Әдетте, бұл көрсеткіштер өзіне-өзі есеп беру болып табылады, бірақ кейбіреулер (басшылардың, әріптестердің және бағыныштылардың неше түрі есептермен бірге өзіне-өзі есеп беруі) 360 градустық бағалау

⁵⁶ O'Connor, J., Smith, R., & Thompson, L. (2017). Collaborative Learning Approaches in Digital Classrooms. *Journal of Educational Research*, 29(3), 145–160.

⁵⁷ Miao C., Humphrey R. H., Qian S. A meta-analysis of emotional intelligence and work attitudes // *Journal of occupational and organizational psychology*. – 2017. – Т. 90. – №. 2. – С. 177–202.

⁵⁸ Bar-On R. BarOn emotional quotient inventory. – Multi-health systems, 1997. – Т. 40.

⁵⁹ Costa, A., & Faria, L. (2024). Individualist-collectivist profiles in secondary school: an exploratory study of trait emotional intelligence and academic achievement. *European Journal of Psychology of Education*, 1–21.

формаларын қолданады. Бұл, әсіресе, жұмыс орнындағы өнімділікті болжауға және жақсартуға арналған коммерциялық көрсеткіштерге қатысты маңызды саналады. Аталмыш шаралардың көпшілігінің жалпы аспектісі – кәсіби жетістіктерін арттыру үшін теориялық тұрғыдан адамдарда дамуы мүмкін эмоционалды «құзыреттерге» назар аудару. Аралас көрсеткіштерді зерттеу олардың эмоцияларға байланысты көптеген нәтижелердің, соның ішінде жұмысқа қанағаттану, ұйымдастырушылық міндеттеме және еңбек өнімділігінің сенімді болжаушылары екенін байқатты. Бұл қатынастардың әсер ету мөлшері әдетте орташа және мінез-құлық ерекшеліктеріне негізделген көрсеткіштермен салыстырылады.

Біз ЭИ-дің әртүрлі формалары (қасиет, қабілет, аралас форма) пайда болғанымен, көптеген өлшемдерде бірқатар тұжырымдамалық ұқсастықтар бар екенін атап өтеміз. Нақтырақ айтсақ, ЭИ өлшемдерінің көпшілігі иерархиялық ретінде қарастырылады. Яғни, олар тестілеуден өтушілер үшін бірнеше аспектілер/ішкі шкалалар бойынша балдармен бірге «ЭИ баллын» шығарады. Сондай-ақ ЭИ қабілеттерінің, қасиеттерінің және аралас өлшемдерінің аспектілері көптеген тұжырымдамалық сәйкестіктерге ие. Бұл көбінесе Майер мен Саловейдің алғашқы ықпалды жұмыстарымен байланысты дүние^{60,61}. Атап айтқанда, өлшемдердің көпшілігі (1) эмоцияларды қабылдаумен (өзіндік және басқалардың), өзіндік эмоцияларды реттеумен (2), басқалардағы эмоцияларды реттеумен (3) және эмоцияларды стратегиялық пайдаланумен (4) байланысты аспектілерді қамтиды. Сондықтан қажет болған жағдайда, бұл жұмыс әртүрлі ЭИ өлшемдерінің бірнеше ЭИ өлшемдеріне ортақ әртүрлі аспектілерді қаншалықты жақсы бағалайтынын салыстырады.

ЭИ жеке және кәсіби табыстың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, оның ішінде өзіндік эмоцияларды түсіну, басқару және білдіру, басқалардың эмоцияларын түсіну және оларға әсер ету мүмкіндігі бар.

Психология ғылымында ЭИ құрылымын анықтаудың бірнеше модельдері мен тәсілдері бар (6-сурет). Олардың ішінде Дж. Майер, П. Саловей,

⁶⁰ Mayer J. D., Salovey P. The intelligence of emotional intelligence //intelligence. – 1993. – Т. 17. – №. 4. – С. 433-442.

⁶¹ Mayer J. D., Salovey P. Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings // Applied and preventive psychology. – 1995. – Т. 4. – №. 3. – С. 197-208.

Д. Карузо⁶² қабілеттілік модельдері, И. Изардтың⁶³ эмоцияларға қатысты интегративті әдісі, Д. Голман⁶⁴, Р. Бар-Он⁶⁵, Купердің⁶⁶ ЭИ моделі, Петри-дистің⁶⁷ мінез сипаттарының моделдері, сонымен бірге Д.В. Люсин⁶⁸, М.А. Манойлова⁶⁹ және Э.Л. Носенко мен Н.В. Коврига ұсынған модельдер⁷⁰ ерекшеленеді. Бұл тәсілдер когнитивті, мінез-құлық немесе мотивациялық аспектілерге баса назар аударуға байланысты өзгереді, бұл ЭИ-ге жан-жақты және көп қырлы қабілет ретінде жан-жақты көзқарасты ұсынады.

6-сурет – Эмоционалды интеллект модельдері

Ескерту – Автормен дереккөздер негізінде жасақталған

⁶² Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Models of emotional intelligence // Handbook of Human Intelligence (2nd ed.) / Ed. R. J. Sternberg. New York: Cambridge, 2000. P. 396–420

⁶³ Изард К. Э. Психология я эмоций . – СПб.: Питер, 2012 . – 46 4 с: ил. – (Серия «Мастер а психологии»).

⁶⁴ Goleman, D. Emotional intelligence. Bantam Books, 1995

⁶⁵ Bar-On R. The development of a concept of psychological well-being. – 1988.

⁶⁶ Cooper R. K. Emotional intelligence // Training & Development, 1997. – P. 31.

⁶⁷ Petrides, K. V. (2018). Trait Emotional Intelligence: Foundations, Assessment, and Applications. London: Routledge, 400 p.

⁶⁸ Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте. – 2004.

⁶⁹ Манойлова М. А. Акмеологическое развитие полиэтнической компетентности субъектов образования // Автореф. докт. психология развития и образования. СПб. – 2011.

⁷⁰ Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Эмоцниий штелект: концептуализация феномену, основ-ш функции. Київ, 2003. 126 с.

Бар-он моделі (ESI) эмоционалды, әлеуметтік, когнитивті және жеке аспектілерді біріктіретін аралас модель ретінде қарастырылады⁷¹. Бар-он өзінің моделін 1982 жылы жасады және он төрт жылдан кейін Торонтодағы американдық психологтар қауымдастығының жиналысында таныстырды. Ол толық тәртіпке келтірілгеннен кейін адамға өзін бақытты сезінуге мүмкіндік беретін 15 қабілетті атап өтті. Қабілеттер бес санатқа бөлінеді.

Бар-он бойынша ЭИ моделі (ESI) бірнеше негізгі компоненттерді қамтиды: тұлғаишілік сала (ассертивтілік, тәуелсіздік, өзін-өзі тану, өзін-өзі бағалау, эмоционалды хабардарлық), тұлғааралық сала (эмпатия, әлеуметтік жауапкершілік, тұлғааралық қатынастар), бейімделу саласы (мәселелерді шеше білу, икемділік, шындықты бағалау), күйзелісті басқару (күйзеліске төзімділік, импульсті бақылау) және жалпы көңіл-күй (оптимизм, бақыт/әл-ауқат). Бұл аспектілер басқалармен тиімді қарым-қатынас жасауға және өмірлік қиындықтарға бейімделуге көмектеседі (7-сурет).

7-сурет – Р. Бар-Он моделі (ESI)

Ескерту – Автормен дереккөз негізінде жасақталған

1990 жылы Майер, Саловей және Карузо есімді американдық психологтар

⁷¹ Bar-On R. The development of a concept of psychological well-being. – 1988.

өздерінің ЭИ моделін ұсынды⁷². Олар оны бірнеше жыл бойы жетілдіріп, төрт компоненттен тұратын жаңартылған модельді ұсынды. 8-суретте төрт негізгі компонентті қамтитын Майер-Саловей-Карузоның ЭИ моделі берілген: эмоцияларды қабылдау, бағалау және білдіру; ойлаудың тиімділігін арттыру үшін эмоцияларды пайдалану; эмоцияларды түсіну; эмоцияларды бағалау. Бұл компоненттер әртүрлі жағдайларда эмоцияларды тиімді тануға, пайдалануға және басқаруға бағытталған ЭИ негізгі аспектілерін көрсетеді (8-сурет).

8-сурет –Майер-Саловей-Карузо моделі

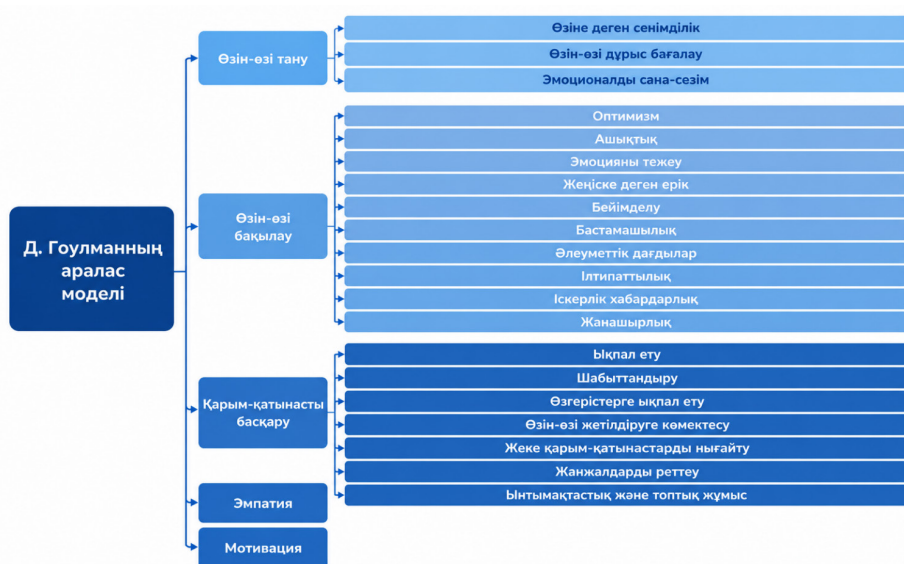
Ескерту – Автормен дереккөз негізінде құралған

ЭИ-ді дамытудың ең танымал тәсілі – Даниэл Гоулманның аралас моделі⁷³. Майер, Саловей және Карузо моделін негізге алған Гоулман олардың компоненттеріне табандылық, ынта және әлеуметтік дағдыларды қосты. Осылайша, ол когнитивті қабілеттерді тұлғалық ерекшеліктермен біріктірді. Аралас модельдің танымал болғаны соншалық, ол психологтардан бөлек қарапайым адамдар арасында қызығушылыққа ие болды.

⁷² Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Models of emotional intelligence // Handbook of Human Intelligence (2nd ed.) / Ed. R. J. Sternberg. New York: Cambridge, 2000. P. 396–420

⁷³ Goleman, D. Emotional intelligence. Bantam Books, 1995

Гоулманның аралас моделі бес негізгі компонентті қамтиды: өзін-өзі тану (өзіне деген сенімділік, өзін-өзі дұрыс бағалау, эмоционалды сана-сезім), өзін-өзі бақылау (оптимизм, ашықтық, эмоцияны тежеу, жеңіске деген ерік, бейімделу, бастамашылық, әлеуметтік дағдылар, сақтық, іскерлік хабардарлық), қарым-қатынасты басқару (эмпатия, ықпал ету, шабыттандыру, өзгерістерге ықпал ету, өзін-өзі жетілдіруге көмектесу, жеке қарым-қатынастарды нығайту, жанжалдарды реттеу, ынтымақтастық және топтық жұмыс), эмпатия және мотивация (9-сурет). Бұл модель жеке және кәсіби даму үшін эмоцияларды түсінуге және басқаруға кешенді көзқарастың маңыздылығын көрсетеді.

9-сурет –Гоулманның аралас моделі

Ескерту – Автормен дереккөз негізінде құралған

Р. Купер моделі⁷⁴

ЭИ құрылымында келесі компоненттерді ажыратып қарастыруға болады:

- қазіргі орта (өмірге қысым, өмірге қанағаттану);
- эмоционалды сана-сезім (өзіндік және өзге адамдардың эмоцияла-

⁷⁴ Cooper R. K. Emotional intelligence // Training & Development, 1997. – P. 31.

рын мойындау, эмоцияларды білдіру, сондай-ақ оларды вербализациялау);

– EQ құзыреттілік (пиғыл, шығармашылық, икемділік, тұлғааралық қатынастар, сындарлы наразылық және басқа да негізгі дағдылар мен мінез-құлық үлгілері);

– EQ құндылықтары мен ұстанымдары (көзқарас, жанашырлық, түйсік, сенім радиусы, жеке күш, тұтастық);

– EQ нәтижелері (жалпы денсаулық, өмір сапасы, қарым-қатынас коэффициенті, оңтайлы түсінік).

Э.Л. Носенко мен Н.В. Ковриги моделі⁷⁵

Аталмыш модель контекстінде адамның жеке басының «Үлкен бестік» деп аталатын моделін негізге алу ұсынылады, оған келесі құрамдастар кіреді: адалдық, жаңа тәжірибеге ашықтық, эмоционалды тұрақтылық, достық, экстраверттілік.

М.А. Манойлова моделі⁷⁶

М.А. Манойлова-ның пікірінше, эмоционалды интеллект – бұл «адамның өзге адамдардың және өзінің эмоционалдық күйі мен сезімдерін түсіну, қабылдау және реттеу қабілеті». ЭИ интеллект, эмоция және ерік-жігерді қамтиды. Сонымен қатар, ЭИ-дегі ерік эмоцияларды интеллектке бағындыру құралы ретінде әрекет етеді.

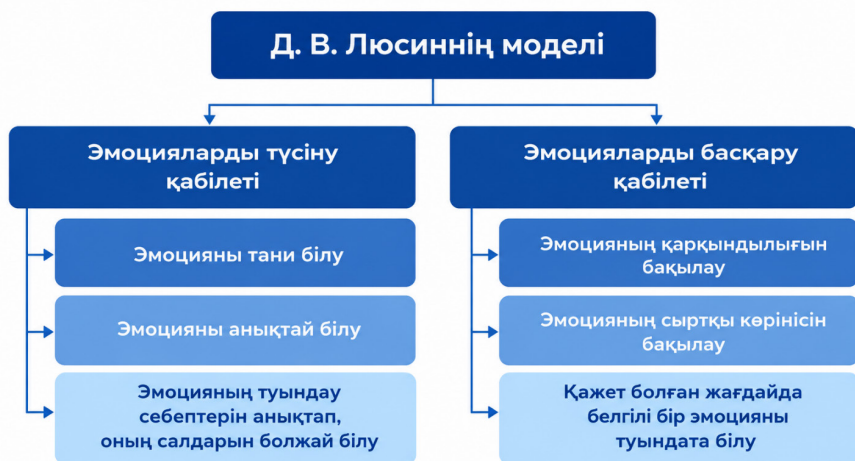
Д.В. Люсин моделі ЭИ-ді екі негізгі қабілетке бөлу арқылы егжей-тегжейлі сипаттайды: эмоцияларды түсіну және эмоцияларды басқару⁷⁷. Эмоцияларды түсіну үш компонентті қамтиды: өзіндік және өзгелердегі әртүрлі эмоцияларды тани білу, оларды анықтау және талдау, сонымен бірге осы эмоционалды күйлерді тудырған себептерді анықтау. Эмоцияны басқару дегеніміз – бастан өткерген эмоциялардың қарқындылығын бақылау, эмоциялардың сыртқы көріністерін басқару (мысалы, ым мен қимылдар), сондай-ақ белгілі бір жағдайларда қажетті эмоцияларды тудыру мүмкін-

⁷⁵ Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Эмоциональный интеллект: концептуализация феномена, основные функции. Киев, 2003. 126 с.

⁷⁶ Манойлова М. А. Академическое развитие поликультурной компетентности субъектов образования // Автореф. докт. психология развития и образования. СПб. – 2011.

⁷⁷ Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте. – 2004.

дігі. Мұның бәрі тұлғаның әлеуметтік және кәсіби салаларда тиімді жұмыс істеуі үшін маңызды, когнитивті процестердің (эмоцияларды түсіну және талдау) және мінез-құлық стратегияларының (эмоцияларды бақылау және білдіру) маңыздылығын көрсетеді (10-сурет).

10-сурет – Люсин Д.В. моделі

Ескерту – Автормен дереккөз негізінде құралған⁷⁸

Бүгінде Р. Бар-Он, Майер, П. Саловей, Д. Карузо, Д. Гоулман және Д. Люсин жасақтаған ЖИ-дің ең өзекті және көп дәйексөз келтірілген төрт теориясы белгілі. Майер мен П. Саловей өзге үш теориямен салыстырғанда өздерінің ғылыми зерттеулерінде танымдық қабілеттерді өлшеуге емес, эмоцияларға көп мән береді. Дегенмен бағалау құралдарының жиынтығын пайдалану ЭИ өлшемін барынша сенімді түрде өлшеуді ұсынуы мүмкін. Мысалы өзге адамның эмоционалды күйі басты назарда қалатын жағдайларда тиімді.

ЭИ-дің даму модельдерін талдай отырып, білім алушылардың ЭИ моделінің келесі компоненттері анықталды: эмоционалды хабардарлық, өзіндік эмоцияларды басқара білу, эмпатия, қарым-қатынас процесін басқара білу, академиялық мотивация және күйзеліске қатысты төзімділік⁷⁹ (11-сурет).

⁷⁸ Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте. – 2004.

⁷⁹ Тайболатов Қ. М., Бурдина Е.И., Ерофеева Р.Ж. Эмоциональный интеллект обучающихся в контексте зарубежных теорий // Вестник Торайгыров университета. Педагогическая серия. №4, 2021. – 515-527 с. URL: <https://vestnik-pedagogic.tou.edu.kz/storage/journals/351.pdf>

11-сурет – Жалпы орта білім беретін мектеп оқушыларының эмоционалды интеллект моделі (автор.)

Ескерту – Автормен құрастырылған

Жоғарыда көрсетілген анықтамаларға қатысты нақты түсінік берейік:

- эмоционалды хабардарлық дегеніміз өз эмоцияларын ғана емес, басқа адамдардың эмоцияларын да тану және түсіну қабілеті;
- өзіндік эмоцияларды басқара білу – бұл өзіндік эмоциялар мен сезімдерді басқара білу, мінез-құлықты бақылау және өзгеретін жағдайларға бейімделу қабілеті;
- эмпатия басқа адамның эмоционалды күйін сезіну қабілеті ретінде түсіндіріледі;
- қарым-қатынас процесін басқару қабілеті қарым-қатынас процесінде адекватты мінез-құлық қабілеті, басқаларға әсер ету, топтағы қақтығыстардан аулақ болу және оларды шешудің тиімді жолдарын білу қабілеті ретінде қарастырылады;
- академиялық мотивация – білім алушылардың өз таңдауы бойынша белгілі бір әрекетті бастау, жалғастыру және аяқтау үшін қолданытын ынталандыруы;

- стресске төзімділік дегеніміз – денеге эмоциялардың деструктивті жарылыстарынсыз және психикалық денсаулыққа әсер етпестен шиеленісті жағдайларға сабырлы түрде төзуге мүмкіндік беретін қасиеттер жиынтығы.

ЭИ компоненттері анықталғаннан кейін оған келесі анықтама берілді: «орта мектеп оқушыларының эмоционалды интеллектісі – бұл эмоционалды хабардарлық, өзіндік эмоцияларды басқара білу, эмпатия, қарым-қатынас процесін басқара білу, академиялық мотивация және олардың жеке, академиялық және әлеуметтік дамуын қамтамасыз ететін күйзеліске төзімділік сияқты компоненттерді қамтитын кешенді қабілет».

Эмоционалды интеллектіні зерттеу әдістері: салыстырмалы талдау

Психологияда эмоционалды интеллектіні (ЭИ) өлшеу үшін бірнеше түрлі әдіс қолданылады. Ғылыми әдебиетте негізінен үш теориялық үлгіге сүйенген тәсілдер айқындалған: қабілетке негізделген (ability) моделдер, қасиетке негізделген (trait) моделдер және аралас моделдер. Сәйкесінше, ЭИ диагностикасында қабілеттік тесттер, өзін-өзі бағалау сауалнамалары, 360° кері байланысқа негізделген көпбағалаушы әдістер, сондай-ақ балаларға арналған проективті тәсілдер қолданылады. Әр тәсілдің өз ерекшеліктері бар: мысалы, қабілет түріндегі тестте қатысушы эмоцияларды тану, түсіну бойынша нақты тапсырмаларды орындап, жауабы дұрыс немесе қате деп бағаланады, ал сауалнама әдістерінде сыналушы өз эмоционалды дағдылары мен сезімдерін субъективті түрде өзі бағалайды.

Mayer–Salovey–Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT) – эмоционалды интеллектінің қабілеттік моделіне негізделген классикалық тесттердің бірі⁸⁰. MSCEIT әдістемесі ЭИ құрылымын төрт негізгі қабілет бойынша бағалайды: эмоцияларды қабылдау, эмоцияларды ойлау процесіне пайдалану, эмоциялардың мағынасын түсіну және эмоцияларды тиімді реттеу. Тест жалпы 141 тапсырмадан тұрады және оны толық аяқтау үшін шамамен 30–45 минут уақыт қажет; мұнда жауаптардың дұрыстығы арнайы кілтпен

⁸⁰ Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R. Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT) // MHS Publishers, 2002.

объективті бағаланатындықтан, MSCEIT нәтижелері интеллект коэффициенті сияқты салыстырмалы нақты өлшем болып табылады. Бұл әдіс ересектер арасында кең қолданылып, эмоционалды интеллектінің когнитивтік қырларын нақты өлшеудің стандарты ретінде саналады.

Эмоционалды интеллектіні өзін-өзі бағалау сауалнамалары арқылы өлшеу де кең тараған. Солардың бірі – Р. Бар-Он әзірлеген Emotional Quotient Inventory (EQ-i), ол ЭИ-ді когнитивті қабілеттер мен тұлғалық қасиеттердің аралас жиынтығы деп қарастыратын модельге негізделген⁸¹. Бар-Он сауалнамасы адамның өзін өзі қабылдауы, өзіне деген құрметі, эмпатиясы, бейімделгіштігі, күйзелісті басқаруы және жалпы көңіл-күйі сияқты бірқатар қасиеттерді бағалайды. Сонымен қатар, британдық зерттеушілер В. Дулевич пен М. Хиггс жасаған Emotional Intelligence Questionnaire (EIQ) тесті эмоционалды интеллектті жеті негізгі салаға бөлініп өлшейді: өзіндік аңғарымпаздық (өз сезімдерін тану), эмоциялық төзімділік (стресс-резиленттілік), уәждеме (мотивация), әлеуметтік сезімталдық (эмпатия мен өзгелердің көңіл күйін сезу), ықпал ету (басқаларға әсер ете алу), интуиция және адалдық/тұтастық. Бұл сауалнама нәтижелері басқарушылық қабілеттер мен көшбасшылық әлеуетті бағалауда да қолданылып келеді.

Ресейлік ғалым Д.В. Люсин құрастырған «Эмоциональный интеллект» (ЭМИн) опроснигі де кеңінен қолданыста. Люсин тұжырымдамасында эмоционалды интеллект – өз эмоциялары мен өзге адамдардың эмоцияларын түсіну және оларды басқару қабілеті ретінде анықталады⁸². Осы модельге сай ЭМИн сауалнамасы нәтижесінде тұлғаишілік және тұлғааралық ЭИ компоненттері жеке өлшенеді, яғни адамның өзінің эмоцияларын түсіну мен басқару қабілеті және басқа адамдардың эмоцияларын түсіну мен реттеу қабілеті бөлек бағаланады. Әдістеме 46 сұрақтан тұрады және әртүрлі жастағы ересек таңдамада апробациядан өткен (Д. Люсин, 2006). Ал психолог Н. Холл әзірлеген 30 сұрақтық эмоционалды интеллект сауалнамасы бес негізгі шкаланы қамтиды: эмоционалдық хабардарлық (өз эмоцияларын аңғара білу), өз эмоцияларын басқару, өзін-өзі ынталандыру (самомотивация), эмпатия және өзге адамдардың эмоцияларына әсер ете алу қабілеті⁸³. Бұл әдіс адамның эмоцияларды өмірінде қалай пайдаланатынын кешенді түрде бағалап, өзіндік есеп беру негізінде ЭИ деңгейін

⁸¹ Bar-On R. EQ-i: Bar-On Emotional Quotient Inventory // Multi-Health Systems, 1997.

⁸² Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭМИн // Психологическая диагностика, 2006, №4, С.3–22.

⁸³ Hall N. Emotional Intelligence Test // [Psylab.info энциклопедиясы]

анықтайды.

Эмоционалды интеллектіні мінез-құлық құзыреттері тұрғысынан бағалайтын көпбағалаушы әдістер (360° бағалау) де қолданылады. Мысалы, Д. Гоулман және әріптестері әзірлеген Emotional Competence Inventory (ECI) сауалнамасында қызметкердің эмоционалдық дағдылары туралы мәліметті өзі де, оны қоршаған бірнеше адам (әріптестері, бағыныштылары, басшылары) да беріп, жан-жақты 360 градустық кері байланыс жиналады⁸⁴. ECI нәтижелері әдетте 12 компетенция бойынша талданады, олар төрт салаға топтастырылған: өзіндік сана, әлеуметтік сана, өзін-өзі басқару және қарым-қатынас дағдылары (басқалармен байланысты тиімді жүргізу). Сол сияқты, Дж. П. Павли-Фрай әзірлеген EI360™ онлайн-жүйесі де мульти-рейтер қағидатына негізделген: бұл құрал арқылы респонденттің эмоционалдық интеллектінің негізгі компетенциялары бойынша күшті және осал тұстары түрлі бағалаушылардың көмегімен анықталып, неғұрлым толық әрі бейтарап сипаттама алуға болады. Мұндай көпқырлы бағалау адамның өзіндік көзқарасы мен сырт көздің бағасын салыстырып, жұмыс орнындағы эмоционалдық тиімділікке ықпал ететін дағдыларды дәл анықтауға мүмкіндік береді.

Балалар мен жасөспірімдердің эмоционалдық даму деңгейін бағалау үшін проективті әдістемелер мен бейімделген психодиагностикалық тесттер қолданылады. Мысалы, М. А. Нгуен әзірлеген «Дорисовывание: мир вещей – мир людей – мир эмоций» әдістемесінде балаға алдын ала салынған геометриялық пішіндерге жан бітіріп, толықтырып сурет салу тапсырылады; баланың суреттегі бейнелерінде заттар әлемі ме, әлде адамдар әлемі ме басым екеніне қарай оның эмоциялық бағыты анықталады⁸⁵. Бұл проективті әдіс баланың айналасындағы адамдардың көңіл күйі мен сезімдеріне қаншалықты көңіл бөлетіні жөнінде қорытынды жасауға, яғни эмоционалды интеллектінің әлеуетін жанама түрде бағалауға мүмкіндік береді. Ал мектепке дейінгі жастағы балалардың эмоциялық жағдайын диагностикалауда кең қолданылатын классикалық құрал – М. Люшердің түстік тесті. Люшердің түрлі-түсті таңдау тесті арқылы баланың үйдегі және балабақшадағы эмоционалдық жай-күйінің комфорт деңгейі, жаңа ортаға бейімделу дәрежесі, отбасындағы ахуалы, сондай-ақ оның стрестік не депрессивтік реакцияларға бейімділігі туралы маңызды ақпарат алуға бола-

⁸⁴ Goleman D. Emotional Competence Inventory (ECI) // Hay Group, 2000.

⁸⁵ Nguen M.A. Проективная методика «Дорисовывание: мир вещей – мир людей – мир эмоций»

ды⁸⁶. Бұл әдіс бала үшін қауіпсіз ойын түрінде өткізіле отырып, психологқа оның эмоциялық әлемі мен әлеуметке бейімделу ерекшеліктері жөнінде құнды мәлімет береді.

Психодиагностикалық әдістерді талдай келе, 4-кестеде салыстырып, талдау жасадық.

4-кесте – Эмоционалды интеллектінің өлшеу әдістерінің салыстырмалы талдауы

Автор	Әдістеме атауы	Өлшенетін көрсеткіштер
Дж. Мейер, П. Саловей, Д. Карузо	MSCEIT (Mayer–Salovey–Caruso Emotional Intelligence Test)	Эмоцияларды қабылдау және анықтау; эмоцияларды ойлауды жеңілдету үшін пайдалану; эмоцияларды түсіну; эмоцияларды басқару
Р. Бар-Он	EQ-i (Emotional Quotient Inventory)	Тұлғаишілік және тұлғааралық қабілеттер; бейімделу; күйзелісті басқару; жалпы көңіл күй
Д. В. Люсин	ЭМИн	Өз эмоцияларын және басқа адамдардың эмоцияларын түсіну; өз эмоцияларын және басқа адамдардың эмоцияларын басқару; тұлғаишілік және тұлғааралық эмоционалды интеллект
Н. Холл	Эмоционалды интеллект сауалнамасы	Эмоциялық хабардарлық; өз эмоцияларын басқару; өзін-өзі ынталандыру; эмпатия; басқа адамдардың эмоцияларын басқару
Р. Бояцис, Д. Гоулман	ECI (Emotional Competence Inventory)	Өзіндік сана; өзін-өзі басқару; әлеуметтік сана; әлеуметтік дағдылар мен құзыреттер
К. В. Петридес	TEIQue (Trait Emotional Intelligence Questionnaire)	Тұлғалық эмоционалды интеллект; әл-ауқат; өзін-өзі бақылау; эмоциялылық; әлеуметтік бейімділік

⁸⁶ Люшер М. Цветовой тест: диагностика эмоционального состояния дошкольников

Н. Шутте және т.б.	SSEIT (Schutte Self-Report Emotional Intelligence Test)	Эмоцияларды қабылдау және бағалау; эмоцияларды пайдалану; эмоцияларды реттеу және басқару
К. С. Вонг, К. С. Лоу	WLEIS (Wong and Law Emotional Intelligence Scale)	Өз эмоцияларын бағалау; басқа адамдардың эмоцияларын бағалау; эмоцияларды пайдалану; эмоцияларды реттеу
П. Саловей және т.б.; П. Фернандес-Беррокаль және т.б.	TMMS-24 (Trait Meta-Mood Scale)	Өз эмоцияларына назар аудару; эмоциялық айқындық, яғни өз эмоцияларын түсіну; эмоциялық жағдайды реттеу және қалпына келтіру
К. МакКанн, Р. Д. Робертс	STEU (Situational Test of Emotional Understanding)	Әртүрлі жағдаяттарда эмоциялардың пайда болу себептері мен өзгеру заңдылықтарын түсіну
К. МакКанн, Р. Д. Робертс	STEM (Situational Test of Emotion Management)	Эмоциялық жағдаяттарда өзінің және басқа адамдардың эмоцияларын тиімді басқару қабілеті

Қорытындылай келе, эмоционалды интеллектіні зерттеу үшін әр алуан әдістер кешені пайдаланылады. Қабілетке негізделген тесттер (мысалы, MSCEIT) адамның эмоционалдық ақпаратты өңдеу дағдыларын объективті өлшеуге жол ашса, өзін-өзі бағалау сауалнамалары (Бар-Он, Люсин, Холл және т.б.) адамның өз эмоцияларын түсінуіне қатысты субьективті деректерді жинайды. Ал 360° бағалау сияқты көпбағалаушы әдістер жұмыс орындағы эмоциялық құзыреттерді жан-жақты сараптау үшін тиімді болса, балаларға арналған проективті тесттер өсіп келе жатқан бүлдіршіннің эмоциялық интеллектінің қалыптасуын нәзік түрде анықтауға көмектеседі. Осы әдістерді салыстырмалы талдау олардың әрқайсысы өзіндік ғылыми негізге сүйенетінін және зерттеу мақсаттарына орай таңдалуы тиістілігін көрсетеді. Әдетте, нақты зерттеу жұмысында эмоционалды интеллектті кешенді түсіну үшін бірден бірнеше әдісті үйлестіріп қолдану ұсынылады.

Эмоционалды интеллектіні дамыту механизмдері (интервенциялар)

Зерттеулерге сәйкес, адамның әлеуметтік және жеке өміріндегі сәттіліктің шамамен 80% -ы ЭИ-дің даму деңгейіне байланысты және тек 20%-ы IQ-ге тәуелді⁸⁷. Бұл факт білім алудан бастап жеке тұлғаның кәсіби қалыптасуына дейінгі өмір бойы ЭИ дамуының маңыздылығын көрсетеді.

ЭИ дамуы халықаралық сарапшылар мен практиктер қауымдастығын Six Seconds ұйымына біріктірген және эмоционалды интеллектіні өлшеу мен жетілдірудің сенімді құралы болып табылатын эмоционалды интеллектіні бағалау шкаласын (SEI) құрған негізгі міндеттердің бірі болып табылады. Шкала (SEI) 150-ден астам елде қолданылады және білім беру және кәсіби мәселелерді шешу үшін қолданылады⁸⁸.

Қазіргі уақытта білім алушы жасөспірімнің жеке басын қалыптастырудың психологиялық аспектілерін зерттеу, оның эмоционалды интеллектін дамыту саласында көптеген зерттеулер жүргізілуде. Бұл жаста интеллектуалды аппараттың қалыптасуы аяқталады, бұл өзінің дүниетанымын, жеке құндылықтар жүйесін және өзін-өзі қабылдауды мағыналы қалыптастырудың алғышарттарын жасайды. Алайда, осы кезеңдегі өзін-өзі қабылдау процесі тұрақсыздықпен және бастауыш мектеп жасына қарағанда оң қабылдаудың аздығымен сипатталады. Бұл өзгерістердің өткір кезеңі 12-13 жаста, белсенді интеграция және өзін-өзі қабылдауға байланысты ақпаратты түсіну кезінде басталады⁸⁹.

Э. Эриксоннің жеке тұлғаны дамытудың эпигенетикалық теориясына сәйкес, жасөспірімдік шақ жеке тұлғаның қалыптасу процесінде басты орын алады. Осы кезеңде негізгі міндет алдыңғы кезеңдерде жинақталған тәжірибені және білім алушының өзекті рөлдік сәйкестендірулерін қамтитын рөлдік сәйкестілік сезімін дамыту болып табылады. Осылайша, өткен тәжірибе синтезделеді және ересек жаста одан әрі жеке дамудың негізі

⁸⁷ Klimenko, A. (2020). Digital Tools for Career Guidance in Schools. *Journal of Career Development*, 38(1), 15–30.

⁸⁸ Susan, L., White, T., & Green, J. (2018). Building Inclusive Educational Systems. *Educational Leadership Quarterly*, 42(4), 200–225.

⁸⁹ Эльконин, Д.Б. Детская психология: учеб. пособие для вузов / Д.Б.Эльконин. – М.: Академия, 2004. 384 с

қалыптасады.

В.И. Слободчиков өзін-өзі түсіну, әлемде өз орнын табу және оның мақсатын білу жасөспірімдердің негізгі қажеттіліктері ретінде ерекшеленеді деп жазады⁹⁰. Дамудың осы кезеңінде рефлексия – жасөспірімнің интроспекцияға, қоршаған әлеммен өзінің әлеуметтік-әлеуметтік қатынастарын түсінуге және қайта қарауға қабілеттілігі боп табылатын неоплазма іспеттес. Рефлексия адамның дамыған интеллектінің құрамдас бөлігі болып табылады, оның формалары мен түрлерінің алуан түрлілігінде адамның іс-әрекетіне енеді⁹¹.

Психологтар орта мектеп оқушысының портреті соңғы жылдары айтарлықтай өзгерістерге ұшырады деп мәлімдейді.

Біріншіден, бұл жас шекараларының өзгеруіне байланысты.

Екіншіден, жасөспірімдердің белсенділігі мен энергиясының төмендеуі байқалады, олардың әрекетке деген ұмтылысы айтарлықтай төмендеді.

Үшіншіден, бүгінгі мектеп оқушылары цифрлық ортаға терең араласады. Қазіргі уақытта білім алушылар әлеуметтік желілерді белсенді пайдаланады, заманауи үрдістерге жақсы бағдарланады, өзекті оқиғалар мен жаңалықтарды бақылайды.

Айта кететін бір жайт, интеллектуалды қабілеттердің өсімі байқалады: білім алушылар көп тапсырманы оңай орындайды және үлкен көлемдегі ақпаратты талдайды, бірақ, өкінішке орай, олардың оқуға деген көзқарасы терең және мағыналы емес, көбінесе үстірт болады.

Қазіргі мектеп оқушылары қатаң иерархия мен мәртебелік айырмашылықтарды қабылдамайды, серіктестікке көбірек басымдық береді. Сонымен бірге олардың индивидуализмі мен әлеуметтік жетілмегендігі көрінеді.

Қазіргі жоғары сынып оқушылары үшін қызықты жұмыс, материалдық әл-ауқат және жеке қарым-қатынас сияқты құндылықтар ерекше маңызға ие. Алайда, таңдалған іс-әрекетке деген шынайы қызығушылық болған

⁹⁰ Слободчиков, В.И., Исаев Е.И. Психология развития человека: учеб. пособие. М.: ПСТГУ, 2013. 242с

⁹¹ Вилюнас, В. Психология эмоций: Хрестоматия / В. Вилюнас. – СПб.: Питер, 2004. 496 с

жағдайда ғана олар осы мақсаттарға жетуге ынталандырады.

Жасөспірімдік шақ болашақты мақсатты жоспарлаудың басталуымен және өзінің жеке басын білумен сипатталады. Бұл кезеңде білім алушылар болашақта айналысқысы келетін қызмет бағытымен анықталады. Дәл осы кезеңде олардың әлеуметтік шеңбері айтарлықтай кеңейеді, соның ішінде қоғамдық өмірдің әртүрлі салалары және өз өмірлерін мағыналы түрде жобалай бастайды⁹².

Сонымен бірге, құрдастарымен қарым-қатынаста басқа көзқарастарды түсіну және ескеру, өз пікірін білдіру, пікірталаста өз ұстанымын дәлелдеу және қорғау сияқты маңызды дағдылар қалыптасады. Алайда, қазіргі қоғамда жасөспірімдерде бұл дағдыларды толыққанды дамыту үшін мүмкіндіктер жетіспейді, өйткені цифрлық тәуелділікке байланысты жеке байланыстар азаяды. Мессенджерлер арқылы сөйлесу ауызша емес белгілерді түсіндіру, жағдайды талдау және сұхбаттасушының эмоционалды жағдайын түсіну сияқты тұлғааралық дағдылардың дамуына кедергі келтіреді.

Жасөспірім кезінде білім алушылар жүйке процестерінің екі негізгі түрінің – қозу және тежелудің тепе-теңдігін сақтайды, бұл жасөспірімдердің эмоционалды өмірінде ерекше өсуге ықпал етеді. Бұл жаста, ғалымдар атап өткендей, жалпы қозу күшейіп, тежеудің барлық түрлері әлсірейді.

Жасөспірімдердің эмоциялары мен сезімдері олардың ішкі өміріне көбірек қатысты. Әдетте, олар сыртқы жағынан өздерінен кіші мектеп оқушыларына қарағанда аз дәрежеде көрінеді, тіпті ең сенімді әңгімелерде де жасөспірімдер өздерінің барлық тәжірибелері туралы жиі айта бермейді.

Сонымен қатар жасөспірім ұлдардың эмоционалды дамуы қыздардың эмоционалды интеллектінен өзгеше келеді. Қыздар эмоцияларды жиі және жарқын көрсетеді, яғни эмоционалды, әртүрлі жағдайларда жиі кездеседі және өз сезімдерімен бөлісуге бейім келеді. Бұл тек табиғи ерекшеліктермен ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік стереотиптермен де түсіндіріледі: егер қоғамда қыздардағы эмоциялар мен сезімдердің жарқын көрінісі ынталандырылса, ұлдарда мұндай мінез-құлық жиі оң қабылдан-

⁹² Bar-On, R. Emotional intelligence: an integral part of positive psychology // South African Journal of Psychology, 2010. Vol. 40, № 1. P. 54–62.

байды.

Жасөспірімдердің басқа адамдардың эмоцияларын тану қабілетіне қатысты С.Т. Бапаева мен М.Б. Ахметжанова зерттеуінің нәтижелеріне сүйенсек, қыздар бұл тапсырманы ұлдарға қарағанда жақсы орындайды. Қыздар ЭИ-дің жоғары көрсеткіштерін, атап айтқанда, басқа адамдардың эмоцияларын тану қабілетін көрсетеді. Сондай-ақ, оларда ұлдарға қарағанда басқалардың эмоционалды жағдайына әсер ету, түсіну және эмпатия көрсету қабілеті басымырақ⁹³.

Ғылыми әдебиеттерде жасөспірімдердің эмоционалды дамуы және олардың эмоционалды реттеу механизмдері көбінесе жеке ерекшеліктер мен айырмашылықтар, сондай-ақ бейімделгіш мінез-құлық тұрғысынан қарастырылады. Педагогикалық өзара әрекеттесу және қарым-қатынас әдістері, оқу мен күнделікті өмірдің табиғи жағдайлары, сондай-ақ жеке, эмоционалды даму – бұл жеке тұлғаның эмоционалды саласының қалыптасуына әсер ететін біртұтас жүйенің өзара байланысты элементтері.

Айта кететін бір жайт, білім алушыларда ЭИ-ді ең тиімді дамыту эмоционалды жағдайды өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыруға және білім алушылардың эмоционалды тұрақтылығын нығайтуға бағытталған мақсатты психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу арқылы қамтамасыз етіледі. Білім алушылардың ЭИ-ді дамытудың тиімді әдістері, әдістері мен стратегиялары және оларды педагогтардың қолдануы когнитивтік, эмоционалдық және тұлғааралық салаларда, сондай-ақ өзін-өзі қабылдау дағдыларын дамытуда елеулі табыстарға қол жеткізуге ықпал ететін болады.

Шетелдік және отандық педагогикалық дереккөздерді талдау білім алушылардың ЭИ дамуын педагогикалық сүйемелдеуді зерттеудің бірнеше бағытын анықтауға мүмкіндік береді.

Стивен Дж. Стайн және Ховард Е. Бук⁹⁴

Рационалды-эмоционалды мінез-құлық терапиясы (РЭМТ) қағидаттарына негізделген бірнеше практикалық жаттығулар ұсынылды, олар білім

⁹³ Бапаева С.Т., Ахметжанова М.Б. Жасөспірімдердің эмоционалды интеллект дамуының гендерлік ерекшеліктері // Scientific and practical journal EJCRP&P № 1(1) 2022

⁹⁴ Stein, S., Book, H.E. (2003). The Force of Emotional Intelligence. Emotional Intelligence and Your Success. Alfa Publishing House. Bucharest.

алушыларға, соның ішінде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларға профилактикалық әсер етудің психологиялық-педагогикалық білім беру бағдарламасы болып табылады. Бағдарлама білім алушылардың когнитивті және мінез-құлық дағдыларын дамытуға бағытталған психологиялық оқытудың дәйекті модульдерінен тұрады, бұл оларға академиялық өнімді, бақытты және қазіргі уақытта қалыптасып жатқан күрделі әлеуметтік ортаға бейімделуге мүмкіндік береді.

Жаттығулар келесі санаттарға топтастырылған:

- Өзін-өзі бағалау
- Эмоциялар
- Сенім мен мінез-құлық
- Мәселелерді шешу және шешім қабылдау
- Тұлғааралық қатынастар.

Әрбір жаттығу белсенділікті ынталандырушы және талқылау атты екі негізгі бөліктен тұрады. Жаттығудың ұзақтығы белсенділікті ынталандыру үшін 15–20 минутты, ал талқылау үшін кемінде 15 минутты құрайды.

Білім алушылар бір-біріне қарап, бөлісіп, қатарластарынан эмоционалды бейімделуді түсінуді үйренуі керек. Ережелерде басқа қатысушылардың пікірін міндетті түрде құрметтеу және белсенді қатысу белгіленеді. Сөйлесетін және талқылайтын басқа қатысушыларды тыңдай білу олардың эмоциялары мен сенімдерін қалыпты деңгейге жеткізуге көмектесетін оқу тәжірибесіне айналады.

Эмоционалды өзін-өзі бақылауға арналған «SmartEmotions» бағдарламасы

Бағдарлама білім алушылардың басқалардың эмоцияларын «оқу» дағдыларын дамытуға жағдай жасайды, байқағыштықты, әртүрлі эмоционалды реакцияларды дұрыс түсіну қабілетін дамытады және қоғамдағы белсенді өзара әрекеттесу үшін эмпатияны күшейтеді⁹⁵.

⁹⁵ Danciu E. L. Methods of developing children's emotional intelligence // Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2010. – Т. 5. – P. 2227-2233.

Жоғары интерактивті әдістер: тәжірибе аквариумы, рөлдік ойындар (One-to-PL Play), «есеп беру» жаттығуы (NLP), тесттер мен сауалнамалар, кейс-стади, қазына іздеу, адамдар бейнеленген плакаттар, «Қолымнан келеді», «Қолымнан келмейді», эмоциялар дөңгелегі, «Өзіңді байқату», «Ішінде не жасырылған?» жаттығулары.

Мысалы, интерактивті әдістерді қолдана отырып ЭИ-ді дамыту бірнеше кезеңдерді қамтиды: эмоционалды интеллект деңгейін диагностикалау; психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру (М.Р. Битянова моделі бойынша)⁹⁶; ішкі күйді басқару дағдыларын дамыту және қоғамда үйлесімді қатынастар құру; білім алушылармен өзін-өзі тануға және өзін-өзі қабылдауға бағытталған ынтымақтастық құру; эмоционалды және әлеуметтік-психологиялық қиындықтарға тап болған жасөспірімдерге психологиялық қолдау көрсету; эмоционалды агрессия мен теңгерімсіздікке байланысты проблемалардың алдын алу және анықтау. Сондай-ақ, процесс келесі кезеңдерді қарастырады: өз эмоциялары мен күйлерін білу, оларды басқару; басқа адамдардың эмоцияларын түсіну және қоршаған ортадағы эмоционалды атмосфераны басқару үшін тиімді өзара әрекеттесу дағдыларын қалыптастыру.

Релаксация әдістері: Аналитикалық релаксация (Якобсон бойынша), Шульц аутотренингі және психотрондық жаттығулар. Өзіндік эмоциялар жайында хабардар болу қабілетін дамытуға арналған жаттығулар (эмоциялар тізімі немесе «эмоционалды таксономия»), оларды басқару және эмпатияны дамыту. Зерттеулер прогрессивті релаксация, медитация, тыныс алу жаттығулары, бейнелеу және аутогеника сияқты релаксация жаттығуларының әртүрлі түрлері күйзелісті азайтуға, релаксация жағдайларын жақсартуға, эмоционалдық күй мен жалпы әл-ауқатты жақсартуға көмектесетінін анықтады⁹⁷.

⁹⁶ Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе. — М.: Совершенство, 1997. — 298 с.

⁹⁷ Lauren Toussaint, Quang Anh Nguyen, Iclair Rettger, Kiara Dixon, Martin Offenbacher, Nico Coles, Jameson Hirsch, Fuschia Sirois. Research Article Effectiveness of Progressive Muscle Relaxation, Deep Breathing, and Guided Imagery in Promoting Psychological and Physiological States of Relaxation. Hindawi Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine Volume 2021, Article ID 5924040, 8 pages <https://doi.org/10.1155/2021/5924040>

Өзін-өзі тануды және эмоционалды өзін-өзі бақылауды арттыру әдістері

Арт-терапия

Негізгі мақсат – өзін-өзі таныту және өзін-өзі тану қабілеттерін дамыту арқылы білім алушының психоэмоционалды жағдайында үйлесімділік құру. Бұл жағдайда өнер түрлерін қолдану құнды, өйткені бұл әдіс сүйіспеншілік, қуаныш, жеккөрушілік, реніш, ашу, қорқыныш және басқалар сияқты сезімдер мен эмоциялардың кең спектрін символдық түрде білдіруге және зерттеуге мүмкіндік береді. Арт-терапия жеке тұлғаның ішкі әлемі сурет салу, кескіндеме жасау немесе мүсін жасау кезінде пайда болатын визуалды бейнелерде көрінеді деген принципке негізделген. Арт-терапия процесінде эмоционалды тепе-теңдік пен үйлесімділік қалпына келеді.

Mind Lab әдісі – логикалық ойындар арқылы ойлауды, эмоционалды интеллектіні және әлеуметтік дағдыларды дамытудың бірегей тәсілі

ЕІ дамытудың ең тиімді, қызықты және тиімді әдісі-ойындары. Ойындар эмоцияларды зерттеуге және басқаруға, әлеуметтік дағдыларды жақсартуға және зейінді нығайтуға, эмпатияны дамытуға ықпал ететін белсенді және интерактивті орта жасайды.

Копинг-стратегиялар (Folkman S., Lazarus R.)

Копинг стратегиялары екі негізгі түрге бөлінеді:

- проблемаға бағытталған, яғни проблеманың өзіне әсер ететін, оны шешу жолдарын іздеуге бағытталған копинг;
- проблемаға деген көзқарас өзгертін эмоцияларға бағытталған копинг.

Даму барысында ЭИ копинг стратегиялары үш формада көрінеді: мәселені шешу, басқа адамдардың көмегіне жүгіну және проблемадан аулақ болу. Сонымен қатар, соңғы форма тәуелділік мінез-құлқында жиі кездеседі⁹⁸.

⁹⁸ Folkman S., Lazarus R., Dunkel-Schetter C., DeLongis A., Gruen R. Dynamics of stressful encounter: Cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes // Journal of Personality and Social Psychology. 1986. V.50. P.992-1003

Д. Кохен мен Р. Лазарус көптеген зерттеулердің деректерін біріктіре отырып, копинг стратегияларының міндеттерін анықтады⁹⁹:

- 1) проблемалық жағдайдан кейін немесе оның барысында жеке басының жай-күйін қалпына келтіру және проблемалық жағдайдың теріс әсерін азайту;
- 2) өзін-өзі ұстауды және өмірлік жағдайды реттеу қабілетін сақтау;
- 3) өз қабілеттеріне деген оң көзқарас пен сенімділікті сақтау;
- 4) психикалық денсаулық пен эмоционалды тепе-теңдікті табу;
- 5) әлеуметтік және қоғамдық байланыстарды сақтау, жақын адамдармен қарым-қатынасты сақтау.

Копинг стратегиялары жасына сәйкес әртүрлі тәсілдермен қолданылады. Мысалы, білім алушы неғұрлым үлкен болса, соғұрлым ол проблемаға бағытталған белсенді күресті таңдайды.

Эмоционалды интеллектті дамыту бойынша тренинг бағдарламасы

Тренинг бағдарламасын әзірлеу үшін және жаттығуларды таңдау кезінде екі негізгі тармақты ескеру қажет: тренингтің мазмұндық бөлігі және міндетті топтық динамика. Тренингтің мазмұндық бөлігі тақырыпты ашуға және тренинг қойған мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған, топтық динамика қатысушылардың зейінінің, белсенділігінің өзгеруін, оларды қабылдауды немесе жаттығуларды орындау кезінде қарсылықты ескереді. Бұл тәсілмен тренинг бүкіл топ үшін де, жаттықтырушы үшін де тиімдірек өтеді.

Топты құрайтын білім алушылар біртұтас жүйе болып табылады, онда қатысушылардың жеке қасиеттері ғана емес, сонымен қатар топ мүшелері арасындағы өзара әрекеттесу де маңызды, өйткені топта болып жатқан процестер бірлескен жұмыс нәтижелеріне әсер етеді.

Осылайша, топтық динамиканы басқару топтың дамуының барлық кезеңдерін ескере отырып, қатысушылардың энергиясы мен эмоционалды жағдайын басқаруды білдіреді. Тренинг өткізетін педагог-психолог үшін

⁹⁹ Лазарус Р.С. Психологический стресс и процесс совладания с ним [Текст] / Р. Лазарус. – New York: Oxford University Press, 1991. – 141с

бұл оң атмосфераны құруға және топта тиімді оқытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін маңызды құрал болып табылады. Динамикаға жеткіліксіз назар аудара отырып, қатысушылардың қанағаттанбауы және алынған білімнің құндылығы төмендеуі мүмкін, бұл тренингті аз пайдалы етеді.

Тренингтен сәтті өту үшін оқыту психологиясының келесі негізгі тұстарын ескеру қажет:

1. Мотивация және мақсаттың анықтығы. Қатысушылар процестің түпкі мақсатын және оның практикалық құндылығын түсінген кезде оқыту тиімдірек болады.
2. Өзектілік және таңдау. Топ мүшелері оқуды өздері үшін пайдалы және мағыналы деп санай отырып, көбірек қатысады.
3. Практикалық қолдану. Материалды түсіну оны іс жүзінде белсенді қолдану арқылы жүзеге асырылады.
4. Қателіктер оқытудың бір бөлігі ретінде. Оқу кезінде қателіктер орын алуы мүмкін, бірақ қатысушылар бұл оларға зиян тигізбейтінін біліп, өздерін жайлы сезінуі керек. Мұғалім қателіктерден сабақ алуға көмектесуі керек.
5. Кері байланыс. Рефлексия міндетті болып табылады, бұл топ мүшелеріне олардың жетістіктерін бақылауға және әрекеттерді реттеуге мүмкіндік береді.
6. Процестің икемділігі. Егер қатысушылар өздеріне ыңғайлы қарқынмен тренингтен өте алса, оқытудың тиімділігі айтарлықтай артады.

Эмоционалды интеллектті дамытуға арналған цифрлық технологиялар

Цифрландыру жағдайында ЭИ дамуы шетелдік ғалымдардың зерттеулерінің өзекті тақырыбына айналды. Эмоциялық интеллектіні қалыптастырудағы цифрлық технологиялардың рөлі зерттелуде, бағалаудың цифрлық әдістері әзірленуде.

Қазіргі әлемде әлеуметтік медиа білім алушылардан қоғамда пайда болатын әртүрлі эмоционалды белгілермен өзара әрекеттесу дағдыларын талап етеді, бұл үшін нақты және виртуалды әлемдерді ажырату қажет.

Вирджиния Э. Питтс пен оның бірлескен авторларының зерттеулерінің нәтижесінде ЭИ интерактивті мультимедиялық технологиялар ЭИ дамыту құралы болып табылатын онлайн ортада мәтіндік байланыс кезінде командалық өзара әрекеттесуге оң әсер ететіні анықталды. Осылайша, интерактивті мультимедиялық технологияларды қолдана отырып, ЭИ-ді дамыту тиімдірек және орынды болып саналады¹⁰⁰.

Жалпы, білім алушылардағы ЭИ-ді тиімді дамыту үшін үш негізгі принципті ажыратуға болады: рефлексивтілік, интроспекция және субъективтілік.

1. Рефлексивтілік принципі, бұл мұғалімнің өз эмоцияларын терең түсінуге және эссе жазу немесе күнделік жазбаларын жүргізу сияқты әртүрлі әдістер арқылы тәжірибе жинауға ынталандыруын қамтиды. Бұл тәсілмен басқаларды терең түсіну және қабылдау, жанжалды жағдайларға деген көзқарастың өзгеруі және өзіндік аналитикалық қабілеттер туралы хабардар болу, эмоционалды реакциялардың нақты себептерін анықтау күтіледі.
2. Оқушылардың эмоционалды күйлерін байқау және талдау қабілетін дамытуға бағытталған интроспекция принципі. Мұғалімнің міндеті – жоғары сынып оқушыларын эмоцияларын дұрыс түсінуге және сипаттауға, олардың пайда болу себептерін анықтауға және оларды сезінудің мүмкін жолдарын анықтауға ынталандыру. Бұл әдістер өзіндік және басқалардың эмоцияларын түсіну дағдыларын дамытуға көмектеседі. Олардың эмоциялары мен сыртқы көріністері арасындағы байланыстарды түсіну кезінде оқушыларға мінез-құлқына қарай басқа адамдардың эмоционалды жағдайын түсіндіруге үйрету жүреді.
3. Субъективтілік принципінің негізінде мұғалімнің білім алушыларға олардың эмоцияларын түсіну, олардың пайда болу сипаты мен ықтимал салдарын түсіну кезінде қолдауы жатыр. Бұл тәсілде қарым-қатынастың авторитарлық стилі алынып тасталады, жағдайларды бірлесіп талдау және шешім қабылдау ұсынылады. Мұғалім жетекші сұрақтар қоя отырып, оқушылардың эмоционалды жағдайын түсінуге сүйене отырып, жағдайдың мүмкін дамуын ұсынуды ұсынады.

¹⁰⁰ Pitts V.E. Communication in virtual teams: The role of emotional intelligence / V.E. Pitts, N.A. Wright, L.C. Harkabus // Journal of Organizational Psychology. – 2012. – Vol. 12, No. 3/4. – P. 21–34.

ЭИ даму процесінде осы принциптерді сақтау білім алушыларға өзін-өзі түсіну дағдыларын қалыптастыруға және басқалармен өзара әрекеттесу дағдыларын жетілдіруге көмектеседі.

Ерте жетілу кезеңінде білім алушының табиғаты мен қоғамына тән эмоционалдылықтың барлық аспектілері белсенді түрде қалыптасады. Бұл кезең эмоционалды саланың дамуы әсіресе қолайлы болған кезде эмоционалды сезімталдықтың жоғарылау кезеңі болып табылады, өйткені дәл осы кезеңде оқушылардың эмоционалды өмірінің негізі, болашақта адамның эмоционалды келбетінің негізі жасалады.

Осы кезеңде күнделікті әлеуметтік өмірде болып жатқан құбылыстардың кең ауқымына эмоционалды жауап беру, өнерді, шығармашылықты және қазіргі қоғамда қалыптасқан адамгершілік құндылықтарды қабылдау қабілетін қамтитын эмоционалды мәдениеттің қалыптасуы байқалады. Сонымен қатар, эмпатия, басқалардың сезімдеріне назар аудару, оларды түсіну, құрметтеу және бағалау қабілеті қалыптасады, сонымен қатар өз эмоцияларына, тәжірибелеріне және оларды басқару қабілетіне жауапкершілік туралы хабардарлық дамиды.

Білім алушылардың тұлғалық дамуындағы эмоционалды интеллектінің рөлі

ЭИ орта мектеп оқушыларының өмірінің көптеген бөлшектеріне, соның ішінде олардың тұлғалық дамуына, оқу үлгеріміне және әлеуметтік әл-ауқатына әсер ететін маңызды аспект боп саналады. Соңғы жылдары психология мен педагогика саласында жүргізілген зерттеулер ЭИ әсерін зерттеуге, оқу үлгерімін жақсартуға, тұлғааралық қатынастарды құруға және мектеп ортасында сәтті бейімделуге бағытталған. ЭИ-дің маңызды құралдарының бірі – өз эмоцияларын тану, түсіну және басқару қабілеті, басқалардың эмоцияларын түсіну және оларға әсер ету мүмкіндігі. Қазіргі әлемде осы дағдыларға ие болу үрдісі барған сайын өзекті және маңызды бола түсуде, өйткені эмпатия, эмоционалды реттеу және әлеуметтік өзара әрекеттесу қабілеті сәттіліктің негізгі факторы болып саналады.

Білім алушылардың инновациялық технологиялар саласындағы алған академиялық білімі мен дағдылары басымдығы болып табылатын қазіргі

білім беру жағдайында ЭИ мәні кейде бағаланбайды. Сонымен қатар, зерттеулер ЭИ-дің жоғары деңгейі білім алушылардың оқу үлгерімінің, физикалық белсенділігінің және әлеуметтік мінез-құлқының жоғары нәтижелерімен оң байланысатынын көрсетеді. Сондай-ақ, ЭИ дамыса, күйзеліспен мазасыздық деңгейінің төмендеуіне ықпал етуі мүмкін. Бұл, әсіресе, мектеп оқушыларының өз сезімін тануды және білдіруді үйренетін, әлеуметтік жағдайларды шешу және эмоцияларын басқару дағдыларын игеретін, көптеген әлеуметтік және эмоционалды қиындықтарға тап болатын өтпелі кезеңде айрықша маңызды.

Осылайша, ЭИ орта мектеп оқушыларының өмірінде шешуші рөл атқарады және олардың жеке дамуына, оқу нәтижелеріне, физикалық белсенділігі мен мінез-құлқына, тұлғааралық қатынастарға, кәсіби өзін-өзі анықтауға, отбасылық қатынастарға және психологиялық әл-ауқатқа оң әсер етеді (12-сурет).

12-сурет – Мектеп білім алушыларының өміріндегі эмоционалды интеллекттің рөлі

Ескерту – автормен құрастырылған

Эмоционалды интеллект және оқу үлгерімі

Жоғарыда айтылғандай, ЭИ білім алушылардың оқу үлгерімін жақсартуға оң әсер етеді. Белоусова және т.б. зерттеушілер түрлі білім беру профильдерінің жоғары сынып оқушыларындағы ЭИ-дің дамуына әсерін зерттеді¹⁰¹. Аталмыш зерттеулердің нәтижелері STEAM немесе гуманитарлық білім беру сияқты бейіндік бағыттардағы айырмашылықтар ЭИ-нің тиісті аспектілерінің дамуына, бұл өз кезегінде білім алушылардың оқу нәтижелеріне әсер ететінін көрсетеді.

Біздің зерттеуіміздің нәтижелері де ЭИ мен қазақстандық оқушылардың оқуға деген ынтасы арасындағы оң корреляцияны анықтауға мүмкіндік берді. Әдеттегідей ЭИ деңгейі жоғары білім алушылар ішкі мотивация мен оқуға деген құштарлықты көрсетті.

Муньос-Парреньо және т.б. осы салада жүргізген зерттеулері де ЭИ мен академиялық жетістіктердің байланысын анықтады. Ол атқарушы функциялар мен танымдық қабілеттердің әсері арқылы жүзеге асырылады. Ғалымдар интеллект коэффициенті, орфографиялық сауаттылық және ЭИ арасындағы корреляцияның жоғары деңгейін анықтады, бұл ЭИ-дің академиялық табысқа жетудің маңыздылығын растайды¹⁰².

Видадь Родейро және т.б. зерттеушілер ЭИ деңгейі жоғары білім алушылар ЭИ деңгейі төмен қатарластарымен салыстырғанда жоғары оқу нәтижелерін көрсететінін анықтады. Зерттеушілер қол жеткізген қорытынды: ЭИ деңгейі неғұрлым жоғары болса, білім алушылар оқу қиындықтарымен оңай күреседі, олардың мотивациясы мен концентрациясы соғұрлым жоғары болады. Бұл өз кезегінде олардың оқу үлгеріміне оң әсер етеді¹⁰³.

Аталмыш тақырып шеңберінде жүргізілген зерттеу Қазақстанның орта

¹⁰¹ Belousova, A., Syurtukova, M., Drozdova, I., & Churyukin, G. (2024). Features of emotional intelligence of gifted high school students with different educational profiles. In BIO Web of Conferences (Vol. 116, p. 07011). EDP Sciences.

¹⁰² Muñoz-Parreño, J. A., Belando-Pedreño, N., & Valero-Valenzuela, A. (2023). Emotional intelligence, spelling performance and intelligence quotient differences based on the executive function profile of schoolchildren. *European Journal of Neuroscience*, 58(8), 3879–3891.

¹⁰³ Vidal Rodeiro, C. L., Emery, J. L., & Bell, J. F. (2012). Emotional intelligence and academic attainment of British secondary school children: A cross-sectional survey. *Educational Studies*, 38(5), 521–539.

білім беру ұйымдарында білім алушылардың эмоционалдық интеллектісі мен академиялық уәждемесі арасындағы өзара байланысының ерекшеліктерін анықтауға бағытталған. Зерттеуге 6–8 сыныптарда оқитын 682 оқушы қатысты. Эмоционалды интеллект деңгейі тұлғааралық және тұлғаішілік эмоционалды интеллектті, эмоцияны түсіну мен басқаруды және эмоционалды интеллекттің жиынтық деңгейін бағалау үшін стандартталған диагностикалық шкала арқылы бағаланды.

Алынған нәтижелер эмоционалды интеллект көрсеткіштері сынып деңгейіне және жыныстық факторларға байланысты екенін көрсетті: ұлдарда тұлғаішілік эмоционалды интеллект, эмоцияны басқару дағдылары және жалпы эмоционалды интеллект деңгейі жоғары болды, ал қыздарда тұлғааралық эмоционалды интеллект көрсеткіштері басым болды. Сонымен қатар, академиялық мотивация деңгейі сынып пен жынысқа байланысты айтарлықтай өзгерісті білдіретіні анықталды. Атап айтқанда, 6-сынып оқушылары арасында академиялық мотивацияның жоғары деңгейі тіркелді.

Зерттеу нәтижелері эмоционалды интеллект пен академиялық мотивация арасындағы статистикалық тұрғыда маңызды оң корреляциялық байланыстың бар екенін дәлелдеді. Сонымен қатар зерттеу академиялық мотивация деңгейінің өзгеруіне, оқушылардың мектепте жетістікке жетуге немесе сәтсіздіктерден жалтаруға деген ұмтылысына және мінез-құлық мотивтерін жүзеге асыру ерекшеліктеріне ықпал ететін эмоционалды интеллекттің айырмашылықтарын сипаттады¹⁰⁴.

Бұл зерттеулердің нәтижелерін білім беру ұйымдары білім алушыларда ЭИ дамытуға бағытталған бағдарламаларды әзірлеу үшін пайдалана алады, бұл өз кезегінде олардың академиялық жетістіктері мен жалпы әл-ауқатына оң әсер етеді.

Эмоционалды интеллект және физикалық белсенділік, мінез-құлық. Эмоционалды интеллекттің физикалық белсенділікке әсерін Вакеро-Солис және т. б. зерттеді¹⁰⁵. Олардың зерттеу нәтижелері білім алушылардағы

¹⁰⁴ Taibolatov K.M., Pfeyfer N.E., Burdina E.I., Kudysheva A.A., Bolatov A.K. The role of emotional intelligence on academic motivation of schoolchildren // In *Frontiers in Education* (Vol. 9, p. 1265946). Frontiers Media SA. <https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1265946>

¹⁰⁵ Vaquero-Solís, M., Tapia-Serrano, M. A., & Sánchez-Miguel, P. A. (2022). The Mediating Role of Motivational Regulation on the Relationship of Emotional Intelligence with Physical Activity in

ЭИ-дің жоғары деңгейі мотивацияның жоғарылауы мен өзін-өзі реттеудің арқасында олардың физикалық белсенділігіне оң әсер ететінін көрсетті.

Галдон Лопес және басқалар ЭИ-дің әсерін зерттей отырып, ЭИ, физикалық белсенділік және гендерлік айырмашылықтар арасындағы байланысты растады, мұнда ұлдар қыздарға қарағанда эмоцияларды басқаруда жақсы нәтиже көрсетеді¹⁰⁶.

Осылайша, ЭИ білім алушылар өмірінің академиялық және әлеуметтік аспектілеріне әсер етіп қана қоймайды, сонымен қатар психологиялық денсаулық пен өмір салтын таңдау үшін де маңызды.

Өз зерттеулерінде Гонзалес-Юберо және басқалар ЭИ мен жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқы арасындағы байланысты қарастырды. Зерттеу жұмысынан алынған көрсеткіштер ЭИ деңгейі неғұрлым жоғары болса, әсіресе эмоцияны қабылдау мен басқарудың бақылау нүктелері жасөспірімдердің алкоголь мен есірткіні қолдану ықтималдығы соғұрлым төмен болатынын көрсетеді^{107 108}. Бұл жасөспірімдерде жағымсыз мінез-құлық тенденцияларының көрінуіне жол бермейтін қорғаныс факторы ретінде ЭИ дамуының маңыздылығын көрсетеді. ЭИ оқушылардың психологиялық және физикалық денсаулығына қатысты да маңызды рөл атқарады, олардың мінез-құлқы мен өмір сапасына байланысты тәуекелдердің алдын алады. Зерттеулер нәтижесінде алынған қорытындыларға сүйене отырып, ғалымдар тобы жасөспірімдердің ЭИ-ді дамытатын профилактикалық бағдарламаларды әзірлеуді ұсынады. ЭИ деңгейін арттыруға бағытталған бағдарламалар өз эмоцияларын анықтау дағдыларын қалыптастыруға және оларды басқару қабілетіне, шешім қабылдау дағдыларын дамытуға және коммуникативтік дағдыларды белсендіруге бағытталуы тиіс. Бұл бағдарламалардың міндеті – білім алушыларға күйзелістік жағдайларды жеңуге және девиантты мінез-құлық аймағына кірмеуге көмектесу.

Spanish Schoolchildren. *Children*, 9(11), 1656.

¹⁰⁶ Galdón López, S., Zurita Ortega, F., Ubago Jiménez, J. L., & González Valero, G. (2021). Impact of physical activity on emotional intelligence and sex differences.

¹⁰⁷ González Yubero, S., Palomera Martín, R., & Lázaro Visa, S. (2019). Trait and ability emotional intelligence as predictors of alcohol consumption in adolescents.

¹⁰⁸ González-Yubero, S., Lázaro-Visa, S., & Palomera, R. (2021). Personal variables of protection against cannabis use in adolescence: The roles of emotional intelligence, coping styles, and assertiveness as associated factors. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(11), 5576.

Эмоционалды интеллект және психологиялық әл-ауқат

Субклиникалық гипотиреоздың (SCH) балалар мен жасөспірімдердің ЭИ-ге әсері өз зерттеулерінде Arianas және т.б. зерттеді (2022). Зерттеу нәтижесінде бір топ ғалымдар SCH бар балалардың ЭИ деңгейі төмен екенін анықтады, бұл өз кезегінде олардың когнитивті функциялары мен эмоционалды дамуына теріс әсер етіп, осындай көрсеткіштері бар балаларға мамандандырылған медициналық және психологиялық сүйемелдеу көрсетуді қажет етеді. Зерттеу деректері ЭИ мен психикалық денсаулықтың тығыз байланысын көрсетеді¹⁰⁹.

Ордонес және т.б. өзіндік эмоцияны анықтай алмау және эмоцияны басқара алмау балалардағы бас ауруы мен іштің ауыруы сияқты соматикалық шағымдардың көбеюімен байланысты екенін анықтады. Бұл шағымдар көбінесе балалардың эмоционалды бейімделуі мен психоәлеуметтік қиындықтарымен бірге жүретіні анықталды¹¹⁰.

ЭИ деңгейінің психикалық денсаулықты сақтауға әсері туралы қорытындыға өздерінің ғылыми зерттеулерінде Мартинес-Марин пен Мартинес келді. Олар ЭИ-дің жоғары деңгейі жеке тұлғаның жағымды әлеуметтік-психологиялық сипаттамасымен байланысты, әсіресе жасөспірімдер арасында, өзіне, айналасындағы әлеуметтік жағдайға және қоршаған ортаға эмоционалды-бағалау қатынасын көрсетеді¹¹¹.

ЭИ күйзелісті басқаруда және психикалық әл-ауқатты сақтауда шешуші рөл атқарады. Добриннің зерттеуі ЭИ деңгейі жоғары балалар эмоционалды түрде күйзеліске төзімді, күйзеліске әкелетін жағдайлармен жақсы күресетінін көрсетті, бұл олардың қоғамдағы психоәлеуметтік бейімделуіне ықпал етеді және алаңдаушылық пен депрессия деңгейін төмендетеді¹¹².

¹⁰⁹ Arianas G.. et al. Emotional intelligence scores in children and adolescents with subclinical hypothyroidism—correlation with serum serotonin and thyroid-stimulating hormone (TSH) concentrations // *Hormones*. – 2022. – P. 1-8.

¹¹⁰ Ordóñez, A., Maganto, C., & González, R. (2015). Somatic complaints, emotional awareness and maladjustment in schoolchildren. *Anales de Pediatría (English Edition)*, 82(5), 308-315

¹¹¹ Martínez-Marín, M. D., & Martínez, C. (2019). Subjective well-being and gender-typed attributes in adolescents: The relevance of emotional intelligence. *Australian Journal of Psychology*, 71(3), 296-304.

¹¹² Dobrin, A. V. (2020). Characteristics of emotional mood in first-graders with different levels of

ЭИ және жаңа технологиялар. Соловьева және т.б. арнайы білім беру қажеттіліктері бар балаларда ЭИ-ді дамыту үшін виртуалды шындықты (VR) пайдалануды қарастырды¹¹³. VR эмоцияларды тану, басқару дағдыларын үйрету және дамыту үшін қауіпсіз орта ұсынады, бұл әсіресе аутизм және басқа да бұзылулары бар балалар үшін маңызды. Бұл зерттеу білім беруде, әсіресе қашықтықтан оқыту жағдайында VR әлеуетін көрсетеді¹¹⁴.

Эмоционалды интеллект және тұлғааралық қатынастар

ЭИ әсерін зерттеу саласындағы соңғы зерттеулер ЭИ-дің тұлғааралық қатынастар мен әлеуметтік бейімделудің дамуында негізгі рөлдердің бірін ойнайтынын көрсетеді. Хсиех пен Хуан еңбектері өзін-өзі анықтау және өзін-өзі реттеу бағдарламалары мектеп оқушыларының эмоционалды жағдайын және олардың тұлғааралық қатынастарын жақсартатынын көрсетті¹¹⁵.

ЭИ-дің сапалы әлеуметтік байланыстарды құрудағы рөлі Мавровели мен Санчес-Руиздің де зерттеу тақырыбына айналды. Олар ЭИ неғұрлым жоғары болса, білім алушылардың қатарластарымен қарым-қатынасы соғұрлым жақсы болады және олар буллингке сирек ұшырайды деген гипотезаны ұсынады¹¹⁶. Мавровели және т.б.¹¹⁷, Мавровели және Санчес-Руиз зерттеулерінің нәтижелері көрсеткендей, білім алушыларда ЭИ-дің жоғары бо-

emotional intelligence as a factor of their psycho-social adaptation to primary school. *Science for Education Today*, 10(3), 65-85. <https://doi.org/10.15293/2658-6762.2003.04>

¹¹³ Solovyova, T. A., Grinshkun, A. V., Kochetova, E. A., & Podobueva, V. A. (2022). Developing the Emotional Intelligence of Schoolchildren with Special Needs Using Virtual Reality in a Blended Learning Environment. In *Education of Children with Special Needs: Theoretical Foundations and Practical Experience in the Selected Works of Russian, Belarus, and Polish Scholars* (pp. 27-34). Cham: Springer International Publishing.

¹¹⁴ Omirzakova A., Mukasheva M., Taibolatov K. Research on the Health Problems of School Students in Virtual Reality // In 2024 13th International Conference on Educational and Information Technology (ICEIT) (pp. 197-201). IEEE. (Conference Paper).

¹¹⁵ Hsieh, Y. H., & Huang, F. Y. (2020). The effects of a mindfulness curriculum on the emotional regulation and interpersonal relationships of fifth-grade children. *Bulletin of Educational Psychology*, 52(1), 25-50.

¹¹⁶ Mavroveli, S., & Sánchez-Ruiz, M. J. (2011). Trait emotional intelligence influences on academic achievement and school behaviour. *British Journal of Educational Psychology*, 81(1), 112-134.

¹¹⁷ Mavroveli, S., Petrides, K. V., Sangareau, Y., & Furnham, A. (2009). Exploring the relationships between trait emotional intelligence and objective socio-emotional outcomes in childhood. *British Journal of Educational Psychology*, 79(2), 259-272

луы дұрыс құрылған әлеуметтік байланыстармен, қалыптасқан әлеуметтік дағдылармен, жасөспірім кезінде буллингке сирек ұшырауымен тікелей байланысты. Мұның бәрі ЭИ-ді дамыту бағдарламаларын мектеп бағдарламаларына интеграциялау үшін негіз болып табылады. Бұл, сәйкесінше, қауіпсіз мектеп ортасын құруға және білім алушылардың жоғары әлеуметтік бейімделуіне оң әсер етеді.

Бусько және т.б. өз жұмыстарында жасөспірімдердегі ЭИ-дің құрылымдық және өлшеу аспектілерін зерттеп, ЭИ тұлғааралық байланыстарды құру дағдыларын қалыптастыруға және білім алушылардың өз эмоцияларын басқару қабілетіне айтарлықтай әсер етеді деген қорытындыға келеді. Зерттеушілердің пікірінше, мектеп контекстінде бұл аса маңызды¹¹⁸.

Лукэ Гонсалес және т.б. (2022) қолайлы мектеп климаты мен тұрақты әлеуметтік өзара әрекеттесуді қалыптастыру үшін ЭИ маңыздылығын ескере отырып, Испания, Норвегия және Польша бастауыш мектептеріндегі ЭИ мен мектеп климаты арасындағы байланысты зерттеді. Осы зерттеулердің нәтижелерін талдау жоғары ЭИ-ге ие білім алушылардың мектептегі қалыптасқан климатты оң қабылдайтынын көрсетті, бұл өз кезегінде олардың жоғары әлеуметтенуіне және жалпы әл-ауқатына әсер етеді¹¹⁹.

Гонсалес Морено мен Молеро Хурадо (2024) соңғы зерттеулерінде әлеуметтік өзара әрекеттесудің бір түрі – просоциалды мінез-құлықты, оның ЭИ-мен байланысын және жасөспірімдердегі салауатты өмір салтын қарастырды. Ғылыми жұмыс барысында ЭИ деңгейі жоғары және әлеуметтік көзқарастары бар білім алушылардың зорлық-зомбылыққа сирек ұшырайтыны және алкоголь мен есірткіні қолдануға бейім еместігі анықталды. Бұл ЭИ-дің даму деңгейінің салауатты және қауіпсіз мектеп ортасын құруға әсерін тағы бір рет мәрте дәлелдейді¹²⁰.

ЭИ деңгейі мұғалімдер мен білім алушылар арасында оң қарым-қатынас орнату және сүйемелдеу кезінде де өте маңызды. Чен және басқалардың

¹¹⁸ Busko, V., Babić Čikeš, A., & Mujagić, A. (2024). Performance-Based Scores and Other-Reports of Adolescents' Emotional Intelligence: Are We Tracing the Same Constructs? Available at SSRN 4695626.

¹¹⁹ Luque González, R., Romera, E., Gómez-Ortiz, O., Wiza, A., Ludańska-Krzemińska, I., Antypas, K., & Müller, S. (2022). Emotional intelligence and school climate in primary school children in Spain, Norway, and Poland.

¹²⁰ González Moreno, A., & Molero Jurado, M. D. M. (2024). Prosocial behaviours and emotional intelligence as factors associated with healthy lifestyles and violence in adolescents. BMC psychology, 12(1), 88.

зерттеуі мұғалімдердегі эмоционалды интеллектісі жоғары деңгейі білім алушылармен үйлесімді қарым-қатынасқа ықпал ететінін анықтады, бұл өз кезегінде академиялық үлгерімді арттырады және мектептің жайлы ортасын жасайды¹²¹. Эмоционалды тұрақты мұғалім оқушылардың эмоционалды қажеттіліктерін тез түсініп, қабылдай алады, бұл жағымды, жайлы мектеп климаты мен сүйемелдеу көрсететін білім беру ортасын құруға ықпал етеді. Сонымен қатар, осы зерттеулерге сәйкес, эмоционалды интеллект деңгейі жоғары мұғалімдерге сыныпты басқару және туындаған қақтығыстарды тиімді шешу оңайырақ, осылайша оқушылар арасындағы күйзеліспен ықтимал агрессия деңгейін төмендетеді. Осылайша, мұғалімдерді даярлау және кәсіби дамыту бағдарламаларына ЭИ даму элементтерін қосу қажет.

Білім алушылардың мектеп ортасына тез бейімделуі сәтті даму мен білім алу үшін өте маңызды. Бұл гипотеза Добрин (2020) зерттеуінде расталды. Оның нәтижелері ЭИ-дің жоғары деңгейі мектеп ортасына тез бейімделуге ықпал ететінін және білім алушылардың күйзеліс деңгейінің төмендеуінде және олардың сау психоэмоционалды күйінде көрінетінін анық көрсетеді¹²². ЭИ деңгейі жоғары білім алушылар мұғалімдермен және өз құрдастарымен тиімді қарым-қатынаста болады, өздерінің және басқалардың эмоцияларын жақсы түсінеді және қабылдайды. Сәйкесінше қоғамға тез бейімделеді.

Мектептер ЭИ-ді мектеп бағдарламаларына интеграциялау арқылы оқушылардағы ЭИ-ді дамыту үшін топтық тренингтерді, жеке консультацияларды және арнайы бағдарламаларды қоса алғанда, әртүрлі әдістерді қолдануы керек. Осы ұсынымдарды іске асыру жайлы білім беру ортасын құруға ықпал етеді, ол өз кезегінде білім алушылардың эмоционалдық сауаттылығы мен бейімделу дағдыларын дамытуға оң әсер етеді.

Эмоционалды интеллектінің дамуына отбасылық орта мен мәдени факторлардың әсері

¹²¹ Chen, H., Zhang, S., Xu, J., Du, R., & Tang, S. (2024). Effect of the Teacher-student Relationships on Feedback Literacy of High School Students in Tibetan areas of China: Mediating Effect of Emotional Intelligence and Moderating Effect of Ethnicity Category. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 33(2), 419-429.

¹²² Dobrin, A. V. (2020). Characteristics of emotional mood in first-graders with different levels of emotional intelligence as a factor of their psycho-social adaptation to primary school. *Science for Education Today*, 10(3), 65-85. <https://doi.org/10.15293/2658-6762.2003.04>

Молина Морено және басқалар өздерінің ғылыми еңбектерінде ЭИ дамуындағы отбасылық ортаның және жасөспірімдердің психологиялық әл-ауқатының маңыздылығын атап көрсетеді. Олардың пайымдауынша, психологиялық тұрғыда сау отбасыларда тәрбиеленетін балаларда ЭИ деңгейі жоғары. Демек олардың оқуда да, әлеуметтік бейімделуде де жоғары көрсеткіштерге ие екендігін растайды¹²³.

Кошта мен Фария жұмысына сәйкес ЭИ дамуына әсер ететін тағы бір аспект – ол мәдени факторлар¹²⁴. Зерттеу көрсеткендей, ЭИ деңгейіне және білім алушылардың академиялық нәтижелеріне жеке және ұжымдық мәдени бағдарлар әсер етеді. Анықталған өзара байланыс білім алушылардағы ЭИ-ді дамытуға бағытталған білім беру бағдарламаларын әзірлеу кезінде мәдени контекстті есепке алу қажеттілігін көрсетеді.

ЭИ дамуына әсер ететін мәдени және этникалық факторлардың рөлінің маңыздылығы Чен және т.б. еңбектерінде көрінеді¹²⁵. Зерттеу көрсеткендей, мұғалімдер мен білім алушылардың қарым-қатынасы, олардың мәдени контексті екі топтағы ЭИ-ге байланысты. ЭИ деңгейі мен кері байланыс қабілеті тұлғааралық қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруда және дамытуда маңызды рөл атқарады. Осыған байланысты көпұлтты және мәдениетаралық сыныптарда ЭИ-ді дамытуға бағытталған білім беру бағдарламаларын әзірлеу кезінде жоғарыда аталған факторларды ескеру қажет.

Осылайша, балалар мен жасөспірімдердегі ЭИ-дің дамуында отбасы мен отбасы ішіндегі қатынастар маңызды рөл атқарады. Осы саланы аясындағы шетелдік зерттеу көздері отбасында қалыптасқан тәрбие стилі, отбасы мүшелерінің эмоционалды сүйемелдеуі, отбасылық қатынастардың динамикасы ЭИ қалыптасуына айтарлықтай әсер етеді деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Мысалы, эмоционалды сүйемелдеу деңгейі жоғары және эмоцияларды еркін білдіретін отбасыларда өсетін балаларда көп жағдайда ЭИ деңгейі жоғары болады.

¹²³ Molina Moreno, P., Fernández Gea, S., Molero Jurado, M. D. M., Pérez-Fuentes, M. D. C., & Gázquez Linares, J. J. (2024). The Role of Family Functionality and Its Relationship with Psychological Well-Being and Emotional Intelligence in High School Students. *Education Sciences*, 14(6), 566.

¹²⁴ Dobrin, A. V. (2017). Peculiarities of influence of emotional intelligence on the heart rate indicators of primary schoolchildren. *Novosibirsk State Pedagogical University Bulletin*, 7(5), 94–111.

¹²⁵ Chen, H., Zhang, S., Xu, J., Du, R., & Tang, S. (2024). Effect of the Teacher-student Relationships on Feedback Literacy of High School Students in Tibetan areas of China: Mediating Effect of Emotional Intelligence and Moderating Effect of Ethnicity Category. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 33(2), 419–429.

Осылайша, Молина Морено және басқалардың зерттеуі отбасының бірлігі, соның ішінде отбасындағы сүйемелдеу мен қарым-қатынас деңгейі жасөспірімдердің психологиялық әл-ауқаты және ЭИ деңгейімен байланысты екенін анықтады¹²⁶. Ұйымшылдық пен бейімделудің жоғары деңгейі байқалған отбасыларда балалар эмоцияларды басқарудың және тұлғааралық қарым-қатынастың әжептәуір қалыптасқан дағдыларын байқатады. Бұл олардың мектеп ортасында және одан тыс уақытта сәтті бейімделуіне ықпал етеді.

Эмоционалды интеллект және гендерлік айырмашылықтар. Зерттеулер ЭИ деңгейлері мен көріністерінде айтарлықтай гендерлік айырмашылықтар бар екенін көрсетеді. Мысалы, Гонсалес-Юберо және басқалардың зерттеуі қыздардың эмоцияларды білдіруге қатысты ұлдарға қарағанда эмоционалды қабылдау мен түсінудің жоғары деңгейлерін көрсетуге бейім екенін анықтады¹²⁷. Бұған әлеуметтік және мәдени факторлар да әсер етуі мүмкін. Бұл ЭИ-ді оқыту мен дамытуда гендерлік сезімтал тәсілдердің қажеттілігін көрсетеді. Мартинес-Марин мен Мартинес зерттеуі сонымен қатар гендерлік стереотиптер жасөспірімдерде ЭИ-дің дамуына әсер етуі мүмкін екенін атап өтті¹²⁸. Мысалы, қыздар көбінесе эмоционалды хабардарлық пен эмпатия үшін жоғары баға алады, ал ұлдар эмоцияны мықты басқарады. Бұл айырмашылықтар ЭИ-ді дамытуға бағытталған білім беру бағдарламалары мен интервенцияларды әзірлеу кезінде гендерлік аспектілерді есепке алудың маңыздылығын көрсетеді.

Эмоционалды интеллект және тұлғалық даму

Оқушылардың өзін-өзі бағалауы мен өзіне деген сенімділігіне қатысты ЭИ-дің әсері туралы сөз қозғағанда, ЭИ-дің өзін-өзі тану, өзін-өзі реттеу және тұлғааралық дағдылар сияқты аспектілерге әсер ететін тұлғалық дамудың маңызды құрамдас бөлігі екенін меңзейміз. Росади бастаған ға-

¹²⁶ Molina Moreno, P., Fernández Gea, S., Molero Jurado, M. D. M., Pérez-Fuentes, M. D. C., & Gázquez Linares, J. J. (2024). The Role of Family Functionality and Its Relationship with Psychological Well-Being and Emotional Intelligence in High School Students. *Education Sciences*, 14(6), 566.

¹²⁷ González-Yubero, S., Lázaro-Visa, S., & Palomera, R. (2021). Personal variables of protection against cannabis use in adolescence: The roles of emotional intelligence, coping styles, and assertiveness as associated factors. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(11), 5576.

¹²⁸ Martínez-Marín, M. D., & Martínez, C. (2019). Subjective well-being and gender-typed attributes in adolescents: The relevance of emotional intelligence. *Australian Journal of Psychology*, 71(3), 296-304.

лымдар тобы ЭИ-дің дамуы мектептегі субмәдениет пен рухани интеллектінің қалыптасуымен және нығаюымен тығыз байланысты екенін анықтады. Бұл кейіннен білім алушыларда эмоционалды бұзылыстарға қарсы мықты әрі тұрақты мінездің қалыптасуына әсер етеді.

Білім алушылардағы ЭИ-ді дамытуға бағытталған профилактикалық бағдарламалардың мазмұнына өзін-өзі тануға даярлық әдістері, қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру жөніндегі, эмоционалды тұрақтылықты дамытуға ықпал ететін және білім алушылардың бейімделу мінез-құлқының стратегиясын айқындайтын жанжалды жағдайларды шешу бойынша материалдар енгізілуі тиіс. Бірқатар әлеуметтік және эмоционалды қиындықтарға жиі тап болатын жасөспірімдер үшін бұл мәлімдеме әсіресе маңызды.

ЭИ сонымен қатар оқушылардың өзін-өзі бағалауы мен өзіне деген сенімділігіне әсер етеді. Осылайша, Добрин жүргізген зерттеулер жасөспірімнің өзін-өзі бағалау деңгейі және күйзелісті басқару тиімділігі ЭИ деңгейіне байланысты екенін көрсетеді¹²⁹. ЭИ деңгейі жоғары білім алушылар өздерінің эмоционалдық жай-күйін түсінеді, бұл оларға өзіне деген сенімділік пен өмірдегі қиындықтарды еңсере білуге жағдай жасайды.

Эмоционалды интеллектінің кәсіби бағдар мен мансаптық жетістіктерге әсері

Білім алушылардың табысты кәсіби бағдары мен мансаптық өсуі де ЭИ-дің табысты дамуына байланысты. Зерттеулер көрсеткендей, ЭИ неғұрлым жоғары дамыған сайын, өзін-өзі реттеу соғұрлым белсенді болады, шешім қабылдау, тұлғааралық қарым-қатынас дағдылары дамиды. Бұл табысты мансап құрудың негізгі факторлары болып табылады. ЭИ деңгейі жоғары білім алушылар өз қабілеттеріне сенімді, кәсіби күйзелісті жақсы еңсереді және бейімделудің жоғары деңгейіне ие болады. Бұл оларға білім алу кезінде және болашақта өндірістік мәселелерді тиімді шешуге, мансаптық жетістіктерге ұмтылуға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар ЭИ деңгейі жоғары білім алушылардың кәсіптерін оң

¹²⁹ Dobrin, A. V. (2017). Peculiarities of influence of emotional intelligence on the heart rate indicators of primary schoolchildren. Novosibirsk State Pedagogical University Bulletin, 7(5), 94-111.

таңдай алады. ЭИ өз мүдделері мен қабілеттеріне сәйкес келетін білім беру траекториясы мен мансап жолын құруға ықпал етеді, бұл болашақта мамандық таңдауда, мансап бойынша өсуге және өмірге деген қанағаттану деңгейінің артуына әкеледі. Мектептегі кәсіптік бағдарлау бағдарламаларында да ЭИ-ді дамытуға бағытталған компоненттер болуы керек, өйткені білім алушылардың өздерінің және басқалардың эмоцияларын тану, сұхбаттасушының ниетін, оның мотивациясы мен тілектерін түсіну қабілеті қалыптасқан бала мамандық таңдауда және болашақта мансаптық мақсаттарға жетуде қиындық көрмейді.

Осылайша, Хилуф және т.б. зерттеуі ЭИ-дің жоғары деңгейі Эфиопия білім алушылардың оқу сауаттылығының жоғарылауына ықпал ететіндігін көрсетті¹³⁰. Зерттеу нәтижелеріне сүйенсек, дамыған ЭИ мен оқу сауаттылығы, жалпы оқу үлгерімі арасындағы оң корреляция байқалды. Бұл ЭИ-дің сәтті оқу үшін маңыздылығын тағы бір рет көрсетеді.

Одан бөлек, Ньето-Карраседо және т.б. зерттеулерінде ЭИ мен академиялық жетістіктер арасындағы байланыстырушы компоненттер ретінде эмоционалды әл-ауқат, мотивация және оқыту стратегиялары көрсетіледі¹³¹. Білім алушыларды академиялық жетістікке жетелейтін эмоционалды әл-ауқат пен жоғары мотивация ЭИ-дің даму деңгейіне тікелей байланысты.

Қорытындылай келе, ЭИ-дің жеке тұлға дамуындағы, оның академиялық жетістіктері мен жалпы әл-ауқатына қатысты шешуші рөлін атап өту қажет. ЭИ дамуын білім алушылардың жан-жақты дамуына бағытталған білім беру бағдарламаларының маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырған жөн. Мектептер мен білім беру ұйымдары академиялық пәндермен қатар ЭИ дамуына да назар аударуы керек. Өйткені бұл білім алушылардың өздерінің әлеуметтік және эмоционалдық дағдыларын дамыта алатын, сайып келгенде, олардың академиялық жетістіктері мен жалпы әл-ауқатының артуына әкелетін қолайлы білім беру ортасын құруға ықпал етеді.

¹³⁰ Hiluf, B., Alemu, M., & Gebremariam, H. T. (2024). Exploring the links between emotional intelligence and writing performance among Ethiopian high school learners. *Cogent Education*, 11(1), 2369970.

¹³¹ Nieto-Carracedo, A., Gómez-Iñiguez, C., Tamayo, L. A., & Igartua, J. J. (2024). Emotional Intelligence and Academic Achievement Relationship: Emotional Well-being, Motivation, and Learning Strategies as Mediating Factors. *Educational Psychology*.

2-тарау

МЕКТЕПТЕ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ДАМУ ТӘЖІРИБЕСІ

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу эмоционалды интеллектіні дамытудың шарты ретінде

Заманауи білім беру ортасы өте күрделі және жылдам. Сол себепті білім алушылардың тұлғалық дамуы мен жеке қажеттіліктеріне бағытталған жаңа парадигмаға көшу қажеттілігі орынды дүние. Бұл тұрғыда білім беру процесін қолдайтын және оның мақсаттарына жетуде маңызды орталық аспектілердің бірі болып білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу болып табылады.

Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жан-жақты және терең талдауды қажет ететін құбылыс. Осы зерттеу жұмысының аясында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу оқыту мен тәрбиеге байланысты психологиялық және педагогикалық қызметтің әртүрлі аспектілерін қамтитын күрделі құбылыс ретінде қарастырылады.

Заманауи білім беру бұрынғыдан да кең ауқымды міндеттерді қамтиды және білім алушылардың әртүрлі қажеттіліктеріне, әлеуметтік-мәдени өзгерістерге және технологиялық инновацияларға байланысты қиындықтарға тап болады. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу психологиялық-педагогикалық қызметтің ажырамас бөлігі ретінде білім беру жүйелерін осы өзгерістерге сәтті бейімдеуде және білім алушылардың жеке қажеттіліктерін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады.

Жалпы орта білім беретін мектеп оқушыларының ЭИ дамуында психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің маңызы зор.

«Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу» ұғымының мәнін ашу үшін әдеби дереккөздерді талдау, синтездеу және жүйелі шолу әдістерін қамти-

тын әдіснамалық тәсіл қолданылды. Айта кететін бір жайт, «психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу» термині зерттеу тақырыбына енгізілгеніне қарамастан, ол көбінесе дербес зерттеу тақырыбы ретінде тиісті егжей-тегжейлі талданбай, үстірт талқыланады. Осы жағдайды ескере отырып, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің мәнін талдауға және түсіндіруге ерекше назар аудару туралы шешім қабылданды.

Ең алдымен, «психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу» ұғымының мәнін ашу үшін біз «сүйемелдеу» терминінің шығу тарихы мен мағынасын түсінуіміз керек.

Отандық ғалым Құсайынов А. өз зерттеулерінде «сүйемелдеу» тұжырымдамасын субъектінің өмірлік таңдаудың әртүрлі жағдайларында оңтайлы шешімдер қабылдауы үшін қолайлы жағдайлар жасауды қамтамасыз етуге бағытталған әдіснамалық тәсіл ретінде ұсынады. Бұл тұрғыда жеке дамушы тұлғалар да, дамушы жүйелер де даму субъектісі болып табылады.

Бұл тұжырымдаманың мәні – даму субъектісіне саналы және оңтайлы шешімдер қабылдауға ықпал ету үшін, әсіресе белгісіздік пен әртүрлілік элементтері бар өмірлік сценарийлер аясында қажетті ресурстарды аспатық және ақпараттық қамтамасыз ету.

А. Құсайынов сүйемелдеудің бірқатар негізгі функцияларын атап көрсетеді, атап айтқанда:

- 1) туындаған проблеманың мәнін диагностикалау;
- 2) мәселені шешудің ықтимал жолдары туралы ақпарат беру;
- 3) шешім жоспарын іске асыру кезінде алғашқы көмек көрсету.

А. Құсайынов ұсынған сүйемелдеу тұжырымдамасы даму субъектісінің бейімделу қасиеттерін дамытуға бағытталған және оған өмірлік таңдаудың әртүрлі контексттерінде ақпараттандырылған және негізделген шешімдер қабылдау үшін қажетті құралдар мен ресурстарды қамтамасыз етеді¹³².

¹³² Құсайынов А. К., Абдыкаримов Б. А., Ахметов К. А., Исмаилов А.Ж., Кемайкина Т. Н. Психологическое сопровождение воспитания и развития детей-сирот: методическое пособие для психологов и педагогов – Астана: ЕАГИ, 2008. – 200 с.

Орыс тілінің лексикалық талдауына сәйкес «сүйемелдеу» (сопровождать) термині серік немесе шығарып салушының өзге адаммен бірге жүру немесе саяхаттау дегенді білдіреді. Бұл тұрғыда баланы өмір жолында сүйемелдеу оның жанынан табылуды, бағыттарды белгілеу қажет болса, бір қадам алда жүруді білдіреді. Ілесіп жүретін ересек адам өз бағытын немесе навигациялық нүктелерді мәжбүрлі ұсынбауы тиіс. Оның қызметі – бала адасып кетсе немесе жол сұраса, оған өз жолына оралуға көмектесу. Ересек адам сондай-ақ балаға қандай да бір жолды міндеттемеуі тиіс. Жолды таңдау әр адамның құзырында, бірақ егер жол айрықтары мен қиылыстарда баланың таңдау процесін жеңілдете алатын адам болса, бұл сәтті кездейсоқтық боп саналады. Білім алушыларды білім беру жолының барлық кезеңдерінде дәл осылай сүйемелдеу – мектептегі психологиялық жұмыстың негізгі мақсаты болып табылады.

Демек, білім беру ортасы балаға оның дамуы үшін көптеген балама жолдар мен бағыттарды ұсынады. Бұл процесте ересектер өздерінің жеке және кәсіби қасиеттерінің арқасында қажетті сүйемелдеуді ұсына алады. Ең алдымен, мұндай рөлді ата-аналар, психологтар және мұғалімдер атқарады.

Е.И. Казакова жасақтаған сүйемелдеу тұжырымдамасы адамның дамуына жүйелі бағытталған тәсілге негізделген. Оның ең маңызды аспектісі – әрбір субъектінің дамуының ішкі әлеуетіне сүйенудің басымдығы¹³³.

Тиісті әдебиеттерді талдай отырып, біз «сүйемелдеу» және «психологиялық сүйемелдеу» ұғымдарына мазмұндық талдау жасадық. Оның нәтижелері 5-кестеде келтірілген. Бұл талдау аталған ұғымдардың анықтамаларында жалпы белгілерді бөлуге мүмкіндік береді, мысалы, субъектілер арасында өзара әрекеттесуге және субъектінің дамуын сүйемелдеуге баса назар аудару, сондай-ақ нақты сипаттамалар, мысалы, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жағдайында психологиялық аспектілерге назар аудару.

¹³³ Казакова Е. И. Процесс психолого-педагогического сопровождения // На путях к новой школе. – 2009. – №. 1. – С. 36-46.

5-кесте – «Сүйемелдеу» және «психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу» ұғымдарын контентті талдау нәтижелері

№	Автор / дереккөз	Анықтама, контекст
1	2	3
1	Казакова Е.И.	Сүйемелдеу – бұл субъектіге өмірлік таңдау жағдайында шешім қабылдауға көмектесу. Нәтижесі баланың дамуындағы прогресс боп саналатын сүйемелдеуші мен сүйемелденетіннің арасындағы күрделі өзара ықпалдастық.
2	Александровская Э.М.	психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу балаға білім беру процесінде оның дамуын қамтамасыз ететін көмектің ерекше түрі ретінде
3	Овчарова Р.В.	сүйемелдеу психолог қызметінің бағыты және технологиясы ретінде
4	Шипицына Л.М.	сүйемелдеу – бұл сүйемелдеуші мен сүйемелденетіннің өзара әрекеттесуінің бірлігіне негізделген кешенді әдіс. Автор сүйемелдеу процесін психологтың, мұғалімнің, медицина қызметкерінің және білім алушылардың тікелей немесе жанама өзара әрекеттесуі ретінде қарастырады, оның нәтижесі жеке адамға туындаған мәселелерді шешуге көмектесу болып табылады
5	Битянова М.Р.	сүйемелдеу баланың эмоционалды әл-ауқатын, оның сәтті дамуы мен білім алуын құруға бағытталған психологтың білім беру ортасындағы кәсіби қызметінің жүйесі ретінде. Автор баламен өзара әрекеттесу кезінде педагог-психологтың міндетін «мұғалім мен отбасының талаптарына сәйкес өзі таңдаған жолдармен нәтижелі алға жылжу» үшін жағдай жасаумен түсіндіреді. Басқаша айтқанда, автор психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу білім беру процесін ғылыми психологиялық-педагогикалық қамтамасыз ету деп санайды.

6	Құсайынов А.	«сүйемелдеу» өмірлік таңдаудың әртүрлі жағдайларында субъектінің оңтайлы шешімдер қабылдауы үшін қолайлы жағдайлар жасауды қамтамасыз етуге бағытталған әдіснамалық тәсіл ретінде
7	Елисеева И.Г., Ерсарина А.К.	психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу – педагогтер мен мамандардың жүйелі ұйымдастырылған қызметі, оның барысында әрбір баланы оның мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сәйкес табысты оқыту және дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалады
8	Махадиева А.К.	психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бағыттары: диагностика, кеңес беру, психологиялық-педагогикалық түзету, ата-аналармен ағартушылық жұмыс
9	Қурбаналиева М.К.	психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу – құқық бұзушы жасөспірімге әсер етудің профилактикалық, түзетуші-дамытушы, құқықтық, сауықтыру, оңалту және арнайы әдістерінің жиынтығы
10	Мухатаева Д.И.	әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу – бұл адамға пайда болған өмірлік жағдайды түсінуге көмектесетін және болып жатқан рефлексия негізінде оның өзін-өзі дамытуын қамтамасыз ететін мақсатты дәйекті педагогикалық іс-шаралар кешенін қамтитын процесс

Сүйемелдеу, әр түрлі авторлардың пікірінше, білім беру процесінде баланың дамуы мен әл-ауқаты үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған кешенді және көп қырлы сүйемелдеу болып табылады. Бұған шешім қабылдауға көмектесу, эмоционалды әл-ауқат құру, әртүрлі мамандармен қарым-қатынас жасау және өмірдегі қиындықтарды жеңуге қолдау көрсету кіреді. Енгізілген әдіснамалық тәсілдер мен әдістер психологиялық-педагогикалық бағыттардан әлеуметтік және медициналық бағыттарға дейін сүйемелдеудің пәнаралық сипатына баса назар аударады.

Сүйемелдеу процесінде ересек адам таңдау жағдайларын (интеллектуалды, этикалық, эстетикалық) құра отырып, баланы тәуелсіз шешімдер та-

буға шақырады, оған өз өмірі үшін жауапкершілікті қабылдауға көмектеседі. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің міндеті – осы нақты оқушыны мүмкіндігінше сәтті оқыту үшін жағдай жасау.

Битянова М.Р. пайымдауынша, сүйемелдеу білім беру процесінің барлық субъектілерінің біртұтас қызметі ретінде толығымен үш негізгі өзара байланысты компоненттермен анықталады:

1) баланың психологиялық-педагогикалық мәртебесін, оның оқу үдерісіндегі психикалық даму динамикасын жүйелі түрде қадағалау;

2) әрбір баланы тұлға ретінде дамыту, оқытудың табыстылығы үшін әлеуметтік-психологиялық жағдайлар жасау (базалық білім беру компоненті);

3) ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытуға (арнайы білім беру компоненті шеңберінде) және дамытуға сүйемелдеу көрсету үшін арнайы әлеуметтік-психологиялық жағдайлар жасау. Сүйемелдеудің осы бір моделін психологиялық қызмет көрсетілмейтін ЖОМ-дарда психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бойынша мұғалімдердің жұмысын ұйымдастыру үшін пайдалануға болады. Мектепте баланы психологиялық сүйемелдеу негізінен педагогикалық құралдар арқылы: мұғалім мен оқу-тәрбиелік өзара әрекеттесудің дәстүрлі мектеп формалары арқылы жүзеге асырылады. Э.М. Александровская сүйемелдеу технологиялары қоршаған ортаны талдауға, психикалық даму деңгейлерін диагностикалауға, белсенді топтық әдістерді қолдануға, балалармен және олардың ата-аналарымен, тәрбиешілерімен жеке жұмыс жасауға көмектесетінін атап өтті.

Сонымен, сүйемелдеу – бұл мектептегі өзара әрекеттесу жағдайында баланың сәтті оқуы мен психологиялық дамуы үшін әлеуметтік-психологиялық жағдай жасауға бағытталған психологтың кәсіби қызметінің жүйесі.

Мектептегі психологиялық практиканың объектісі ретінде мектептегі өзара әрекеттесу жағдайында баланың білім алуы мен психологиялық дамуы, пәні ретінде сәтті білім беру мен даму үшін қажетті әлеуметтік-психологиялық шарттар есептеледі. Мектеп психологы жұмысының әдісі мен идеологиясы сүйемелдеу болып табылады.

Басқаша айтқанда, баланы сүйемелдеу баланың тұлғалық жетістіктеріне негізделуі керек. Ол оның даму логикасында болуы керек және оған сыртқы мақсаттар мен міндеттерді жасанды түрде керек.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы №6 бұйрығымен бекітілген Білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қағидаларында «психологиялық-педагогикалық қолдап отыру – білім беру ұйымдарында іске асырылатын, процесінде білім алушыларды, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды (балаларды) ойдағыдай оқыту және дамыту үшін әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық жағдайлар жасалатын жүйелі-ұйымдастырылған қызмет» болып табылады.

Отандық ғылымның білім беру ұйымдарындағы педагог-психологтың қызметі және олардың кәсіби дайындығы Х.Т. Шерьязданова, А. Абишева, И.А. Әбеуова, Х.Т. Наубаева, Г.М. Исмаилова жұмыстарында қарастырылады.

И.А. Әбеуова «Білім беру саласындағы психологиялық қызмет: әдіснама, технология, практика» монографиясында мектептегі психологиялық қызметтің үш негізгі идеясын ұсынады. Біріншіден, психологиялық қызметтің мәні – мектептегі оқу процесін ғылыми-әдістемелік басқару. Екінші идея – мектеп психологының іс-әрекетінің мәні түрлі психологиялық немесе әлеуметтік-психологиялық сипаттағы қиындықтары бар балаларға көмектесу, осындай қиындықтарды анықтау және алдын алу болып табылады. Үшінші идея: мектептегі психологиялық іс-әрекеттің мәні – баланы бүкіл мектеп кезеңінде сүйемелдеу.

Х.Т. Наубаева «Білім беру мекемелеріндегі психология қызмет» оқу құралында, «мектептегі психологиялық қызметтің негізгі мақсаты – оқушылардың тұлға ретінде қалыптасуына ықпал ету, олардың шығармашылық мүмкіндіктерін ашу, олардың қабілеттері мен бейімділіктерін дамыту, сондай-ақ олардың психологиялық ерекшеліктерін терең зерттеу» екенін атап өтті.

Отандық ғалым Х.Т. Шерьязданова «Білім берудің жоғары буынында психолог мамандарды даярлаудың мүмкіндіктері мен келешегі» монографиясында психологтың қызметін былайша сипаттайды: «психологтардың

негізгі қызметі – адамдар және олардың психологиялық мәселелері. Бұл саланың шекаралары өте кең – адамнан бастап үлкен топқа дейін».

Г.М. Исмаилова «Formation of Future Teachers-Psychologists' competence to the Adaptation in Their Professional Activity» мақаласында педагог-психологтың кәсіби қызметін білім алушылардың психикалық денсаулығын сүйемелдеу, нығайту және дамыту жөніндегі қызмет ретінде қарастырады.

Орта білім беру ұйымындағы психологиялық қызмет қағидаларында педагог-психологтың кәсіби қызметіне диагностикалық, дамытушылық, әлеуметтік-психологиялық, психокоррекциялық және консультациялық-профилактикалық жұмыстардың ғылыми негізделген әдістемелерін қолдану;

білім алушыларға, педагогтерге, ата-аналарға жеке, кәсіби және басқа да мәселелерді шешуде психологиялық көмек және сүйемелдеу; күйзеліс, жанжал, қатты эмоционалды күйіп қалу жағдайында оқитын мұғалімдерге психологиялық көмек пен сүйемелдеуді жүзеге асыру; кәсіби құзыреттілік пен біліктілікті арттыру секілді аспектілер жатады.

Білім беру ұйымындағы педагог-психолог қызметінің мақсаты мектеп жұмысының мақсаттары мен басым бағыттарына сәйкес дамудың әртүрлі кезеңдерінде білім беру процесіне қатысушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асыру болып табылады.

Білім беру ұйымының педагог-психолог қызметінің міндеттері білім беру субъектілері арасында әлеуметтік-психологиялық ахуал құруға жәрдемдесу; өзін-өзі тану, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі тәрбиелеу, өзін-өзі дамыту қабілеттерін қалыптастыру; білім беру процесі субъектілерінің психологиялық-педагогикалық құзыреттілігі мен психологиялық мәдениетін арттыру; білім беру процесіне қатысушылардың психологиялық денсаулығын сақтауға жәрдемдесу болып табылады.

Педагог-психолог қызметінің бағыттарына мыналар жатады: психологиялық профилактика (сүйемелдеу), психологиялық диагностика, психологиялық түзету, психологиялық кеңес беру, психологиялық ағарту, ұйымдастырушылық-әдістемелік қызмет (13-сурет).

13-сурет – Педагог-психолог қызметінің бағыттары

Ескерту – автормен дереккөз негізінде құрастырылған

Психологиялық профилактика білім беру ұйымдарында баланың жеке басының тұтас психикасын дамыту және қалыптастыру үшін қажетті психологиялық жағдайлардың сақталуына, балалардың қарым-қатынасында, мінез-құлқында, интеллектуалды және эмоционалды дамуында белгілі бір қиындықтарға әкелетін ерекшеліктерін дәл уақытында анықтауға, балалардың келесі жас кезеңіне өтуіне байланысты әртүрлі мүмкін қиындықтарды ескеруге қатысты жауапкершілікті қамтиды. Психопрофилактиканың тиімділігі жалпы педагог-психологқа байланысты. Педагог-психолог өз біліміне сүйене отырып, баланың білімі мен тәрбиесін дамытуға қолайлы жағдай жасау үшін нені өзгерту керек, нені ескеру керек және қалай кеңес беру керектігін анықтайды.

Психологиялық диагностика – өзін-өзі жүзеге асыру және өзін-өзі дамыту үшін жағдай жасау мақсатында білім беру процесіне қатысушылардың жеке ерекшеліктерін зерттеу; оңтайлы білім беру бағытын анықтау мақсатында әртүрлі жас кезеңдерінде балаларға психологиялық-педагогикалық диагностика жүргізу; білім алушылардың оқуы мен дамуындағы бұзушылықтардың психологиялық себептерін, әлеуметтік-психологиялық бейімсіздіктерін анықтау; балалар мен ересектер ұжымдарындағы тұлғааралық өзара әрекеттесуді зерттеу.

Психологиялық түзету оқудағы, дамудағы, қарым-қатынастағы, тұлғааралық қарым-қатынастағы қиындықтарды жеке және топтық психологиялық түзетуді және жасөспірімдердің девиантты және асоциалды мінез-құлқын түзетуді қамтиды.

Психологиялық кеңес беру – психологиялық диагностика нәтижесінде анықталған проблемалар негізінде білім беру процесінің барлық қатысушыларының сұраныстары бойынша жеке және топтық психологиялық кеңес беру.

Психологиялық ағарту – педагогтердің, білім алушылардың және олардың ата-аналарының психологиялық сауаттылығын арттыра отырып, білім беру процесінің барлық қатысушыларының психологиялық мәдениетін дамыту.

Ұйымдастырушылық-әдістемелік қызмет – психодиагностика және психокоррекция жүргізу үшін әдістемелік материалдарды дайындауды, психодиагностика нәтижелерін өңдеуді, оларды талдауды, психологиялық қорытындыларды рәсімдеуді және психологиялық-педагогикалық ұсыныстарды әзірлеуді қамтитын психологиялық қызмет бағыты. Сонымен қатар, осы бағытта педагогикалық кеңестерде, өндірістік кеңестерде, семинар-практикумдарда, ата-аналар жиналыстарында, әдістемелік семинарларда, ғылыми-практикалық конференцияларда сөз сөйлеу үшін материалдар дайындалуда.

Педагог-психолог білім алушылардың, олардың ата-аналарының, педагогтерінің және білім беру процесіне басқа да қатысушылардың психикалық және психологиялық денсаулығын сақтау, нығайту және дамыту мақсатында жұмыс істейтін білім беру ұйымының маманы болып табылады.

Сүйемелдеу шеңберіндегі педагог-психологтың қызметі келесіні қамтиды:

- мұғалімдермен бірге мектеп ортасын талдау, ол оқушының білім алуы мен дамуына жағдай жасайтын мүмкіндіктер, сондай-ақ оның психологиялық мүмкіндіктері мен даму деңгейіне қойылатын талаптар тұрғысынан жүзеге асырылады;
- оқушыларды тиімді оқыту мен дамытудың психологиялық критерийлерін анықтау;

- оқушыларды табысты оқыту және дамыту шарттары ретінде қарастырылатын белгілі бір іс-шараларды, жұмыс нысандары мен әдістерін әзірлеу және енгізу;
- осы жасалған жағдайларды максималды нәтиже беретін тұрақты жұмыс жүйесіне келтіру.

Осылайша, сүйемелдеу бізге психологиялық практиканың мақсаттары мен міндеттерін түсіну тұрғысынан да, жеке авторлық өнімділікте емес, жұмыстың жаппай технологиясы ретінде енгізілуі және сәтті жүзеге асырылуы мүмкін психолог қызметінің нақты моделін жасау тұрғысынан да өте перспективалы теориялық принцип болып көрінеді.

Білім беру үдерісін психологиялық сүйемелдеу негізінде мынадай қағидаттар қаланды:

- жүйелілік принципі – жұмыс алгоритмінің болуы және психолог қызметінің барлық негізгі бағыттарының мүмкіндіктерін пайдалану;
- жеке тұлғаның құндылығы мен бірегейлігі принципі, жеке дамудың басымдығы, баланың өзіндік құндылығынан және даралықты танудан тұрады, онда оқыту өзіндік мақсат ретінде емес, әр баланың жеке басын дамыту құралы ретінде әрекет етеді. Бұл қағида мазмұнның жеке мүмкіндіктері мен қабілеттерін ескере отырып, әр баланың интеллектуалды, эмоционалды, рухани-адамгершілік, физикалық және психикалық дамуы мен өзін-өзі дамытуға бағытталуын қарастырады;
- тұтастық принципі – адамға кез-келген психологиялық әсер ету кезінде бүкіл адаммен, оның танымдық, мотивациялық, эмоционалды және басқа көріністерінің барлық түрлерінде жұмыс істеу керек;
- ойға қонымдылық және себепті шарттылық принципі – кез-келген психологиялық әсер саналы және мақсатқа бағынуы керек, яғни психолог мұны не үшін жасайтынын, әсер етудің себебі мен мақсатын білуі керек. Әсер құбылыстың салдарына емес, оның себебіне бағытталуы керек;
- уақтылылық принципі – кез-келген психологиялық әсер уақытында және оның жоғары тиімділігі үшін ең қолайлы жағдайда жүргізілуі керек;

- білім беру процесінде баланың белсенділік принципі. Антропологиялық педагогикада білім адамның белсенді позицияға ену процесі ретінде қарастырылады;
- практикалық бағыттылық принципі - әмбебап оқу іс-әрекеттерін қалыптастыру, оларды практикалық іс-әрекетте және күнделікті өмірде қолдану мүмкіндігі. Бұған: әртүрлі ақпарат көздерімен жұмыс істеу; әртүрлі сапада (жетекші, жетектегі, іс-әрекетті ұйымдастырушы) ынтымақтастықта (шағын және үлкен топта) жұмыс істеу; жалғыз және бақылаусыз жұмыс ретінде емес, өзін-өзі тәрбиелеу жұмысы ретінде түсінілетін өзіндік жұмыс (оқушының интеллектуалды дамуындағы маңызды дағды);
- оқу-тәрбие процесінің эмоционалды-құндылық бағдарлану принципі;
- баланың психикалық және физикалық денсаулығын қорғау және нығайту принципі балалардың тазалыққа, дәлдікке, күн тәртібін сақтауға, тиімді және жанжалсыз өзара әрекеттесуге, қиын өмірлік жағдайда психологиялық көмек алуға деген әдеттерін қалыптастыру қажеттілігіне негізделген.

Психологиялық қолаудың мақсаты білім алушылардың даралығына сәйкес келетін және білім алушылардың, олардың ата-аналарының (заңды өкілдерінің), педагог қызметкерлердің және білім беру процесінің басқа да қатысушыларының жеке басын табысты оқыту, денсаулығын сақтау және дамыту үшін психологиялық жағдайларды қамтамасыз ететін дамудың әлеуметтік жағдайын жасауға жәрдемдесу болып табылады.

Білім беру процесін психологиялық сүйемелдеудің міндеттері:

- жалпы білім беру ұйымдарындағы дамудың әлеуметтік жағдайын психологиялық талдау, негізгі проблемаларды анықтау және олардың пайда болу себептерін, оларды шешудің жолдары мен құралдарын анықтау, білім беру ұйымдарындағы әлеуметтік-психологиялық ахуалды үйлестіруде педагогикалық ұжымға жәрдемдесу;
- баланың психологиялық-педагогикалық мәртебесін және оның мектептегі оқу үдерісіндегі психологиялық даму динамикасын мониторингілеу; білім беру бағытын дараландыруға жәрдемдесу;

- білім алушылардың негізгі жалпы білім берудің негізгі білім беру бағдарламасын меңгеруінің жеке, метапәндік және пәндік нәтижелеріне мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттың талаптарын іске асыруға (орындауға) жәрдемдесу;
- әлеуметтік және психологиялық денсаулықтағы ауытқуларды еңсеруге және асоциалдық құбылыстардың (нашақорлық, әлеуметтік жетімдік, отбасындағы зорлық-зомбылық және т.б.), бейімделу, оқыту мен тәрбиелеудегі қиындықтардың, білім алушылардың, тәрбиеленушілердің мінез-құлқы мен дамуындағы бұзушылықтардың алдын алуға бағытталған психологиялық бағдарламалар мен жобаларды әзірлеу және енгізу;
- білім алушыларда жаңа әлеуметтік тәжірибені саналы және белсенді игеру арқылы субъектінің өзін-өзі дамыту және өзін-өзі жетілдіру қабілеті ретінде әмбебап оқу іс-әрекеттерін қалыптастыруға жәрдемдесу.

Түркиядағы психологиялық кеңес беру қызметтерінің 70 жылдан астам тарихы бар. 1950 жылдары түрік білім беру жүйесіне жетекші тұжырымдамалар ретінде енген PDR¹³⁴ қызметтері түрік-американдық ынтымақтастық келісіміне (Маршалл жоспары) сәйкес елге шақырылған американдық сарапшылардың басшылығымен басталды¹³⁵. Психологиялық кеңес беруге негізделген алғашқы зерттеу 1962 жылы өткізілген VII Ұлттық білім беру кеңесінде ұсынылды¹³⁶. 1950 жылдардың басында түрік білім беру жүйесіне тұжырымдамалық деңгейде және 1970 жылдардың басында практикалық деңгейде енгізілген PDR қызметтері 1989 жылға қарай қажеттілігі мен маңыздылығын қазіргі уақытта барлық мүдделі тараптар мойындайтын маңызды салаға айналды.

Әлемдегі және Түркиядағы технологиялық, экономикалық және әлеуметтік-мәдени салалардағы өзгерістер мен дамумен бірге білім беру тұжырымдамасы мен тәжірибесінде өзгерістер мен әзірлемелер орын алды.

¹³⁴ Tan, H. Psikolojik Danışma ve Rehberlik. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları. 2000.

¹³⁵ Yeşilyaprak B. The development of the field of psychological counseling and guidance in Turkey: Recent advances and future prospects //Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES). – 2009. – Т. 42. – №. 1. – С. 193-214.

¹³⁶ Doğan, C. Historical development of counseling in Turkey. Advancement Counseling International Journal, 2000.22(1), -57-67.

Жоғарыда қысқаша айтылған білім беру тұжырымдамалары мен тәжірибелерімен қатар Түркиядағы білім беру жүйесінде психологиялық кеңес беру және басқару қызметінде маңызды өзгерістер болды. Бұл әзірлемелер төменде сипатталған.

Түркияда көшбасшылық және психологиялық кеңес беру ұғымы қазіргі мағынада 1950 жылдардың басында білім беру жүйесіне енді. Осы тақырып бойынша Тан, Озгүвен¹³⁷, Доган, Пишкин¹³⁸, Пойраз¹³⁹ сияқты зерттеушілердің ресми құжаттары негізінде жүргізген зерттеулері 1950 жылдардан бастап көшбасшылық және психологиялық кеңес беру қызметінің дамуына әкелді. Мұны Түркияда басшылық және психологиялық кеңес беру қызметтерін құрудың бастамасы деп санауға болады. Бұл қызметтердің қазіргі жағдайы төменде келтірілген.

1951–1956 жылдар Түркияның білім беру жүйесінде көшбасшылық және психологиялық кеңес беру саласын дамытуда белсенді кезең болды. Түрік-американдық ынтымақтастық аясында Түркияға келген американдық тәрбиешілер мен психологтар түрік біліміне қатысты зерттеулері мен бағалауларында білім берудегі жетекші және психологиялық қызметтер туралы да ойлады. Осы жылдары Анкара мен Ыстанбұлдың кейбір мектептерінде білім беру жүйесінде көшбасшылық тәжірибесі басталды. Бүгінгі таңда Түркияның мектептерінде, жетекші және зерттеу орталықтарында жұмыс істейтін психологиялық кеңесшілер университеттердің «басшылық және психологиялық кеңес беру» бағдарламалары бойынша оқиды.

Түркиядағы психологиялық кеңес беру басшылығы (бұдан әрі – PDR) саласына үлес қосқан екі маңызды есімді – Хасан Тан және Фериха Баймурды атап өткен жөн.

1950 жылдары АҚШ-та білім алып, Түркияға оралғаннан кейін екі зерттеуші де өздерінің іргелі зерттеулері мен басылымдарымен осы саланың дамуына айтарлықтай үлес қосты және жоғары оқу орындарын басқара бастады. Танның «Мектептегі көшбасшылық» (1954) және «Көшбасшылық

¹³⁷ Özgüven, İ. E. Ülkemizde psikolojik danışma ve rehberlik faaliyetlerinin dün ve bugünü. 1990.1(1), 4–15.

¹³⁸ Pişkin, M. Türkiye'de Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinin Dünü, Bugünü ve Yarını Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.2006.

¹³⁹ Poyraz, S. Türkiye'deki rehberlik hizmetlerinin tarihsel gelişimi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 2, 2006.–187-209.

принциптері» (1962) кітаптары Түркиядағы көшбасшылық және психологиялық кеңес берудегі авторлық құқықпен қорғалған алғашқы кітаптар болып саналады. Тан сонымен қатар 1955 жылы Матиасен жазған «Көшбасшылықтың мәні» және «Көшбасшылық бағдарламасында қарастырылған мәселелер» кітаптарын түрік тіліне аударды. Кейінгі жылдары зерттеуші жазған «Психологиялық көмек қатынастары: кеңес беру және психотерапия» және «Психологиялық кеңес беру және нұсқаулық» кітаптары бүгінгі күнге дейін қолданылып келе жатқан кітаптардың бірі болып табылады. Баймұрдың 1971 жылғы «Біздің мектептердегі маңызды мәселе: көшбасшылық» кітабы да көшбасшылық және психологиялық кеңес беру саласының дамуына айтарлықтай үлес қосады. Кейінгі жылдары И. Озгювен¹⁴⁰ және М. Кепчеоглу¹⁴¹ еңбектерін атап өткен жөн, олар өздерінің зерттеулері мен жарияланымдарымен осы салаға айтарлықтай үлес қосты. Психологиялық кеңес беру және басшылық – бұл бір адамның басқа адамға немесе топқа көрсететін психологиялық көмек процесі, осылайша адамдар өзін-өзі жүзеге асыру үшін ең қолайлы жолдарды таба алады¹⁴². Психологиялық кеңес беру қызметтері адамға тұлғалық өсу қажеттіліктерін қанағаттандыруға көмектесуге бағытталған, бұл оның жалпы дамуына мүмкіндік беретін орта жасайды¹⁴³.

Ұлттық білім министрлігінің консультациялық және психологиялық қызметтер туралы Қаулысына сәйкес (2017), түрік ұлттық білімінің жалпы мақсаттары шеңберіндегі білім берудегі көшбасшылық қызметтері оны білетін адамдарды тәрбиелеуге, оған қолжетімді білім беру және кәсіби мүмкіндіктер үшін жауапкершілікті бағалауға және өз мойнына алуға және қоғамдағы дені сау адам ретінде өмірлерін жалғастыра отырып, өздерін жүзеге асыруға бағытталған. Осы мақсатта жүргізілген жұмыс негізінен мамандандырылған жұмыс болып табылады¹⁴⁴.

Біздің білім беру жүйемізде психологиялық консультациялар мен консультациялық қызметтердің орны мен маңыздылығы тұрақты түрде артып

¹⁴⁰ Özgüven, İ. E. Ülkemizde psikolojik danışma ve rehberlik faaliyetlerinin dünü ve bugünü. 1990.1(1), 4–15.

¹⁴¹ Kepçeoğlu, M. Psikolojik Danışma ve Rehberlik. Ankara: Özerler Matbaası, 1994.s.32.

¹⁴² Karataş, Z., & Baltacı, S. (2013). Türk Eğitim Sisteminde Yenilikçi Öğrenme Yöntemleri. Ankara: Türk Millî Üniversitesi Yayınları, 320 s.

¹⁴³ Özabacı, A., Sakarya, B., & Doğan, S. (2008). Kültürlerarası Ortamda Öğrencilerin Psikolojik Uyumu. Psikoloji Dergisi, 12(4), 78–91.

¹⁴⁴ Trust, P. (2009). Foundations of Career Guidance in Schools. London: Routledge, 210 p.

келеді. Ата-аналар, мұғалімдер және әкімшілер, ең алдымен, білім алушылар мектептерде психологиялық кеңес беру және тәлімгерлік қызметтерін, сондай-ақ осы жерде ұсынылатын қызметтерді пайдаланады. Психологиялық кеңесшінің жұмысы көрсетілген қызметтерді қажетті сапа мен санмен қамтамасыз ету үшін маңызды болғанымен, басшылық пен консультациялық қызметтердің жүйеде орналасуы және принциптердің өздігінен дәйекті болуы өте маңызды¹⁴⁵.

Ықтимал қайшылықтарды болдырмау үшін назар аудару керек ең маңызды және іргелі қағида – қызметке бағытталған мектеп қызметкерлері ортақ көзқарасты дамытуы керек. Мектептегі кеңес беру және психологиялық кеңес беру қызметтерін көрсету кезінде психолог-кеңесшілер ең көп ынтымақтасатын адамдар – әкімшілер, мұғалімдер, ата-аналар және басқа да білім беру қызметкерлері. Сондықтан психологиялық кеңес беру қызметтері бірлескен жұмысты қажет етеді, оған ата-аналар, мұғалімдер және мектеп әкімшілері де кіреді¹⁴⁶. Әдебиеттерде әтәлімгерлік тәжірибесінде адаммен тығыз байланысты кеңесші – психологтар, әкімшілер, мұғалімдер және ата-аналар сияқты көптеген адамдар түсіністік пен ынтымақтастықта болуы керек» делінген. Бұл ой ынтымақтастық пен мүдделі тараптардың орындалатын қызметтерге қатысуының маңыздылығын көрсетеді¹⁴⁷. Көптеген сарапшылар бұл командада мұғалімдер мен мектеп басшылығына маңызды рөлдер берілгенін мойындайды¹⁴⁸. Мектеп әкімшілері мен мұғалімдердің әртүрлі тәжірибелерді қабылдауын зерттеу маңызды деп айтуға болады, өйткені Қызметтерді жеткіліксіз және дұрыс түсінбеу PDR және мектептер ұсынатын психологиялық кеңес беру және тәлімгерлік қызметтеріне теріс әсер ететін негізгі фактор болып табылады¹⁴⁹.

Түркияда PDR-ді «кәсіби қызметтердің» элементі ретінде қабылдауда кейбір проблемалар бар, олардың күтілетін деңгейіне білім беру тәжірибесінде қол жеткізу мүмкін емес. Оның ғылыми сипаты мен заманауи тәсілдерін

¹⁴⁵ Day, J., Verily, S., & Bronze, M. (2014). Managing Educational Projects in a Globalized Context. New York: McGraw-Hill, 295 p.

¹⁴⁶ Owen, R., & Owen, P. (2008). Developing Critical Thinking in Secondary Education. Oxford: Blackwell Publishing, 276 p.

¹⁴⁷ Camadan F., Sezgin F. İlköğretim Okulu Müdürlerinin Okul Rehberlik Hizmetlerine İlişkin Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma //Turkish Psychological Counseling & Guidance Journal. – 2012. – T. 4. – №. 38.

¹⁴⁸ Nazlı, H. (2008). 21. Yüzyılda Eğitim Teknolojileri. İstanbul: Eğitim Araştırmaları Yayınları, 195 s.

¹⁴⁹ Drug, S., & Kuropatka, P. (2012). Modern Approaches to Teaching Natural Sciences. Kyiv: Akademiya, 180 s.

түсіну арқылы осы нұсқаулықты қабылдауға кедергілер жойылу қажет¹⁵⁰. Сонымен қатар, мектептерде жұмыс істейтін қызметкерлердің басшылық туралы жалпы түсінігінің болмауы ұсынылатын қызметтердің сәттілігіне айтарлықтай кедергі келтіретін мәселе болып табылады¹⁵¹. Мысалы, мектеп директоры мектептегі кәсіби психологиялық кеңес берудің негізгі мүдделі тұлғасы бола отырып, кеңесші психологқа ол алатын арнайы дайындық пен дағдыларды тиімді пайдалану үшін қажетті жағдайларды жасайды¹⁵². PDR ауқымына жататын қызмет мектептің негізгі функцияларының бірі болып саналатындықтан, мектеп директоры мен мұғалімдер PDR көмегімен көрсетілетін қызметтердің сапасына жауап береді деп күтілуде. Білім беру ұйымындағы міндеттер мен жауапкершілікті бөлумен айналысатын мектеп әкімшілерінің және білім алушылармен кеңесші психологтар мен тәлімгерлер ретінде тікелей байланыста болатын мұғалімдердің күтуі мен қабылдауын саралау PDR қызметтерінің сапалы және кәсіби жұмысына бірқатар сұрақтар қояды¹⁵³.

Диссертациялық жұмыс барысында Қазақстан мен Түркиядағы келесі нормативтік құжаттарға талдау жүргізілді:

Қазақстанда:

- 1) Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы;
- 2) Орта білім беру ұйымдарындағы психологиялық қызметтің жұмыс істеу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің м.а. 2022 жылғы 25 тамыздағы № 377 бұйрығы;
- 3) Педагог лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2009 жылғы 13 шілдедегі N 338 бұйрығы;

¹⁵⁰ Karaca, S., & Twin, M. (2010). Cross-Cultural Education Models in Europe. *European Journal of Education Studies*, 15(2), 45–58.

¹⁵¹ Кепçеоглу, М. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. Ankara: Özerler Matbaası, 1994.s.32.

¹⁵² Doğan, C. Historical development of counseling in Turkey. *Advancement Counseling International Journal*, 2000.22(1), -57-67.

¹⁵³ Özabacı, A., Sakarya, B., & Doğan, S. (2008). *Kültürlerarası Ortamda Öğrencilerin Psikolojik Uyumu*. *Psikoloji Dergisi*, 12(4), 78–91.

4) Мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру, қосымша білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдап отыру қағидаларын бекіту туралы азақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы № 6 бұйрығы;

5) Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің кейбір бұйрықтарына өзгерістер енгізу туралы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2021 жылғы 16 қыркүйектегі № 472 бұйрығы.

Түркияда:

Түркияда психологиялық кеңес беру қызметтерін тікелей реттейтін жеке заңнама жоқ. Алайда кеңесші психологтардың қызметін реттейтін басқа да нормативтік құжаттар (заңдар, қаулылар) бар. Мектептерде жұмыс істейтін кеңесші психологтар өз жұмыстарын Ұлттық Білім Министрлігінің (ҰБМ) нормативтік-құқықтық актілеріне сәйкес ұйымдастыруға міндетті. Бұл тұрғыда кеңесші психологтердің қызметі ҰБМ қабылдаған ережелер мен директивалармен реттеледі. Айта кетейік, Ұлттық министрлік 1985 жылғы 16 желтоқсандағы, 2001 жылғы 17 сәуірдегі, 2017 жылғы 10 қарашадағы және 2020 жылғы 14 тамыздағы психологиялық кеңес беру және нұсқау беру қызметтеріне (PDR) тікелей қатысты төрт ережені жариялады. Ұлттық білім министрлігі шығарған бұл ережелер психологиялық кеңес беру саласында және жалпы білім беру жүйесінде тікелей қолдану тұрғысынан үлкен маңызға ие және әсер етеді, сонымен қатар психологиялық кеңес берудің құқықтық негізін құрайды:

- 1) «Арнайы білім туралы» № 573 Заң және онымен байланысты заңнамалық актілер.
- 2) «Ұлттық білім туралы» № 1739 Негізгі Заң және ол туралы Заңның тармақшасы.
- 3) «Жоғары білім туралы» № 2547 Заң және оған ілеспе заңнама.
- 4) «Мемлекеттік қызметшілер туралы» № 657 Заң және оған қатысты қосалқы заңнама.
- 5) «Әлеуметтік қызметтер туралы» № 2828 Заң және оған ілеспе заңнама.
- 6) «Кәсіптік білім туралы» № 3308 Заң және оған ілеспе заңнама.

7) Балаларды қорғау жөніндегі № 5395 Заң.

8) Дербес деректерді қорғау туралы № 6698 Заң.

Зерттеу міндеттерінің бірін шешу үшін отандық және түрік практикасындағы мектептерде жүргізілетін психологиялық қызметті салыстыру шеңберінде екі жақтың да кесте түрінде ұсынылған ерекшеліктері бөлінді (6-кесте).

6-кесте – Қазақстан және Түркия мектептеріндегі психологиялық қызметтің ерекшеліктері

№	Талаптары	Қазақстанда	Түркияда
1	2	3	4
1	Психологиялық қызметті жүзеге асыратын	педагог-психолог немесе білім беру ұйымының психологы	Мектептегі психолог-кеңесші (Okul Psikolojik Danışmanı)
2	Жұмыстың негізгі бағыттары	диагностикалық, консультациялық, дамытушылық (түзету), психологиялық-педагогикалық ағарту және ұйымдастырушылық-әдістемелік бағыттар	педагогикалық басшылық, жеке қолдау, кәсіптік бағдар беру
3	Лауазымдық міндеттері	1) білім алушылардың психологиялық және әлеуметтік әл-ауқатын қамтамасыз етуге және қалыпқа келтіруге, олардың әртүрлі өмірлік жағдайларда әлеуметтік-психологиялық бейімделу қабілетін дамытуға, сондай-ақ кәсіби өзін-өзі анықтау мәселелерінде көмек көрсетуге бағытталған қызметті жүзеге асырады;	1) әрбір білім алушының жеке таланттарына, мүдделеріне, кәсіби құндылығына, табысы мен уәждемесіне сәйкес білім беру тәжірибесіне бейімделу және оның ерекшеліктері мен дамуына сәйкес келетін бағдарламаларға жүгіну үшін қажетті қызметтер көрсетіледі.

2) инклюзивтілік қағидатын іске асыруға жәрдемдеседі және білім беру процесіне қатысушылардың барлығының мінез-құлқының толерантты мәдениетін қамтамасыз етеді;

3) буллингтің, суицидтің алдын алу бойынша жұмыс жүргізеді;

4) әртүрлі бағыттардың психологиялық диагностикасын жүргізеді, оқыту, тұлғалық даму және мінез-құлық проблемаларын уақытылы анықтайды, психологиялық қорытынды жасайды;

5) Дарынды білім алушыларға психологиялық қолдау көрсетеді;

6) ата-аналарға, педагогтерге, мамандарға нақты психологиялық мәселелерді шешуде консультациялық көмек көрсетеді;

7) белгіленген нысан бойынша құжаттаманы жүргізеді, педагогикалық, әдістемелік кеңестердің жұмысына, білім беру ұйымының жұмыс жоспарында көзделген ата-аналар жиналыстарын, сауықтыру, тәрбие және басқа да іс-шараларды өткізу жөніндегі жұмысқа қатысады;

8) кәсіби құзыреттілікті арттырады, мектеп жасындағы балалармен психологиялық жұмыстың заманауи әдістері мен технологияларын қолданады.

Қызметтер:

а) білім алушыларды мектепке, мектеп аймақтарына, түрлі іс-шараларға, жаңа жағдайларға бағыттау және таныстыру,

б) білім алушыларға тиімді оқыту дағдыларын дамытуға көмектесу;

в) білім алушылардың уәдесін қолдау және арттыру;

2) оқу-тәрбие процесінде әрбір білім алушыға кәсіби таңдау жасау, лайықты мамандыққа көшу, іскерлік өмірге, мамандыққа даярлау мақсатында қажетті көмек бағыттары, психологиялық консультациялық қызметтер көрсетіледі.

Бұл қызметтер келесіге негізделген:

а) қызметтер процесс ретінде қарастырылады және бұл қызметтер мектепке дейінгі және бастауыш білім берудің басталуымен көрсетіледі;

б) қызметте білім алушының даму кезеңі мен жеке ерекшеліктері ескеріледі;

в) білім алушыға және оның ата-анасына оқушының мінез-құлқы, іскерлік әлемі, кәсіптері және оларды игеру жолдары туралы өзекті мәліметтер жүйелі түрде жеткізіледі;

г) мамандық немесе мамандық таңдау кезінде білім алушыға қысым жасалмайды.

3) білім алушының жеке және әлеуметтік дамуын қолдау және оның эмоционалдық мәселелерін шешуге көмектесу үшін қажетті консультациялық және психологиялық қызметтер. Бұл қызметтер келесіге негізделген:

а) құпиялылық принципіне ерекше назар аударылады, білім алушылардың мінез-құлқына, сезімдеріне, ойларына, көзқарастарына сезімталдық көрінеді.

б) жеке тұлғаға бағытталған қызметте білім алушылардың өзін-өзі тануын арттыруға ықпал етеді;

в) білім алушы мәселені шешуге жауапкершілікпен қарауы тиіс. Кеңесші Психолог оқушының саланың ғылыми әдістеріне сәйкес өз проблемасын шешуге деген ұмтылысына қолдау көрсетеді;

г) психологиялық кеңес беру тәжірибесінде маманның психологиялық кеңес беру формасына ие болуы өте маңызды;

д) жеке сүйемелдеу білім алушылардың жеке және әлеуметтік дамуы мен жетілуін қолдауды, сондай-ақ осы мақсатта ұйымдастырылған жеке және топтық қызметті, сондай-ақ білім алушылардың проблемаларын шешуге қатысты көмекті қамтиды.

4	Біліктілікке қойылатын талаптар	1) «Педагогика және психология» бағыты бойынша жоғары немесе жоғары оқу орнынан кейінгі педагогикалық білім немесе бейіні бойынша жоғары медициналық білім, жұмыс өтілі талап етілмейді; 2) біліктілігі жоғары немесе орта деңгейдегі мамандық бойынша жұмыс өтілі: педагог-модератор үшін кемінде 3 жыл, педагог-сарапшы үшін кемінде 4 жыл, педагог-зерттеуші үшін кемінде 5 жыл; 3) біліктілігі жоғары деңгейдегі мамандық бойынша жұмыс өтілі: педагог-шебер үшін кемінде 5 жыл.	Психологиялық кеңес беру (PDR) бойынша төрт жылдық білім беретін бакалавриат түлегі болуы керек.
---	---------------------------------	---	--

Түркияда 6-кестеде көрсетілгендей педагог-психологтардың функцияларын орындайтын мамандар психолог-кеңесшілер деп аталады. Олардың қызметі үш негізгі бағыт бойынша жүзеге асырылады: педагогикалық басшылық, жеке сүйемелдеу және кәсіби бағдар. Қызмет барысы тұтастай алғанда отандық педагог-психологтардың жұмыс барысына ұқсайтынына қарамастан, ең соңғы кәсіптік бағдарлау міндетіне ерекше назар ауда-

рылады. Оқу-тәрбие процесінде түрік мектебінің психологтары отандық педагог-психологтардың міндеттерінің тізіміне кәсіби таңдауға, болашақ мамандыққа және іскерлік өмірге дайындалуға көмек көрсету мақсатында әрбір білім алушыға психологиялық кеңес беру қызметтері сияқты қосымша бағыттарды енгізу мәселесі өзекті болып табылады.

Қорытындылай келе, келесі қорытындылар жасауға болады:

- 1)Түркия тәжірибесінде отандық маңызы бар педагог-психологтың рөлін мектеп психологиялық кеңесшісі (Okul Psikolojik Danışmanı) орындайды;
- 2) отандық педагог-психологтың қызметі елде бірнеше нормативтік құжаттарға сәйкес жүзеге асырылады, ал Түркияда мектеп психологиялық кеңесшісінің қызметін Ұлттық Білім Министрлігінің мектептегі психологиялық кеңес беру жөніндегі басшылығы реттейді;
- 3) Түркия мектебіндегі психолог-кеңесшісі мұғалімдермен, отбасылармен және басқа да мүдделі тараптармен бірлесіп, еңбекті қорғау және қауіпсіздік, қоршаған ортаны қорғау және сапа талаптары шеңберінде мектеп жасына дейінгі білім алушылардың академиялық, мансаптық және жеке-әлеуметтік дамуына жәрдемдесу үшін жұмыс істейді;
- 4) педагог-психологтың Қазақстандағы қызметі диагностикалық, консультациялық, дамытушылық (түзету), психологиялық-педагогикалық ағарту және ұйымдастырушылық-әдістемелік бағыттардан тұрады; Түркия мектебінің психолог-кеңесшісі жеке тану және диагностика әдістерін қолдана отырып, профилактикалық, дамытушылық және шешуші қасиеттері бар мектептік психологиялық консультация беру бағдарламасын әзірлейді, оқу процесіне енгізіледі және алынған нәтижелерді бағалайды деректер;
- 5) мектептің психолог-кеңесшісі оқушылармен жеке және топтық психологиялық кеңес беру және сыныптағы көшбасшылық сияқты тікелей өзара әрекеттесу және мектептегі мүдделі тұлғалармен кеңесу сияқты жанама өзара әрекеттесу негізінде зерттеулер жүргізеді.

Эмоционалды интеллектіні дамытуды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу моделі

Модель объектіні немесе құбылысты оның аспектілерін қарастыруға арналған және зерттеушінің алдында тұрған сұрақтарға жауап алуға мүмкіндік беретін белгілі бір түрде ұсыну ретінде түсініледі. Сонымен қатар, «модель» ұғымы бір ғылыми пән аясында да әртүрлі мазмұнға ие.

Сонымен, педагогикалық зерттеу әдістерін зерттеуге арналған бірқатар ғылыми зерттеулерде модельдеу ғылыми таным әдісі ретінде қарастырылады. Таным объектісін саналы түрде талдаудың және оны ұсынудың белгілі әдістерінің бірі-модельдеу әдісі. Модельдеу – бұл объектілер мен процестерге түсініктеме алу үшін зерттелетін объектілерді, олардың модельдеріндегі процестерді зерттеу.

В.А. Стофф модельді шындықты терең түсіну құралы ретінде қарастырады. Сонымен қатар, ол модельді бақылау мен эксперименттен теориялық жалпылауға дейінгі қозғалыс сатысы деп санайды¹⁵⁴.

Ю.К. Бабанский білім беру процесінің құрылымында келесі компоненттерді ажыратады: 1) мақсатты, 2) ынталандырушы-мотивациялық, 3) мазмұнды, 4) әдістемелік-белсенділік, 5) бақылаушы-реттеуші, 6) бағалау-нәтижелі. Бұл компоненттер оқытушы мен білім алушының оқу мақсатын қоядан бастап оның нәтижелерін талдауға дейінгі өзара әрекеттесу процесін толық көрсетеді¹⁵⁵.

В.В. Краевский модельді зерттелетін тақырыптың белгілі бір аспектілерін, байланыстары мен функцияларын білдіретін элементтер жүйесі ретінде анықтайды. Әр процесті модельдеу кезінде ол оның құрылымын қозғалыста қарастыруды ұсынады. Ол жүйені белгілі бір жағдайларда оның жұмысын жан-жақты сипаттайтын сипаттамалардың жиынтығы ретінде түсінеді. Процесс бір жағдайдан екінші жағдайға, бір кезеңнен келесі кезеңге, яғни бір бөліктен екінші бөлікке өту кезінде көрінетін динамика-

¹⁵⁴ Штофф В.А. О гносеологическом статусе моделей и моделирования //Proceedings of the XVth World Congress of Philosophy. – 1975. – Т. 5. – С. 247-249.

¹⁵⁵ Бабанский Ю. К., Лернер И. Я., Махмутов М. И. Методы обучения // Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических институтов/Под ред. ЮК Бабанского. М.: Педагогика. – 1983.

лық субъект ретінде сипатталады¹⁵⁶.

И.П. Подласый ғылыми модельді зерттеу объектісін қамтитын және оны ойша ұсынуға немесе материалдық тұрғыдан жүзеге асыруға мүмкіндік беретін жүйе деп санайды. Педагогикалық модель оқу-тәрбие процесін басқарудың мақсаттарын, мазмұнын, нысандарын, әдістері мен жолдарын анықтайды, ал ғылыми негізделген модель тұтас педагогикалық процестің немесе оның жекелеген бөліктерінің ұйымдастырылуы мен жұмыс істеу жолдарын білдіреді¹⁵⁷.

Н.Д. Хоп модельдеуді біртұтас педагогикалық процесті жүзеге асырудың маңызды бөлігі деп санайды. Зерттеуші-оқытушы үшін модельдеу зерттелетін құбылыстың идеалды моделін қайта құру тәсілі болып табылады. Тәжірибеші мұғалім үшін модельдеудің мақсаты – оның жағдайын өзгерту үшін белгілі бір педагогикалық құбылысты немесе жалпы процесті ойша қайта құру. Басқаша айтқанда, модельдеу мұғалім үшін педагогикалық теория мен нақты практикалық қызмет арасындағы байланыс қызметін атқарады.

Н.Д. Хмель модельді белгілі бір объектінің немесе процестің жеңілдетілген үлгісі ретінде сипаттайды. Ол болашақ мамандардың кәсіби бағдарлануын ұйымдастыру үшін мотивациялық, мазмұнды, белсенді және процедуралық аспектілерден тұратын модельді ұсынады. Модель объектінің құрылымы мен функцияларын сипаттауға, жүйенің құрамдас бөліктерін өзара байланыстыруға және объект туралы жаңа ақпаратты ұсынуға мүмкіндік береді. Біздің зерттеулерімізде модель құру білім алушылардың ақпараттық құзыреттілігін қалыптастыру деңгейі мен олардың бәсекеге қабілеттілігін дамыту арасындағы заңдылықтарды анықтау үшін қолданылады. Сондай-ақ, одан әрі жақсарту үшін қажетті жағдайларды ұсыну мақсатында ақпараттық құзыреттілікті қалыптастыру деңгейі туралы ақпарат пайдаланылады. Құрылымдық-функционалдық модельді әзірлеу кезінде компоненттер арасындағы байланыс және оқытушы мен білім алушылардың оқу процесін ұйымдастырудың реттілігі ескерілді. Оқу процесі-бұл оқытушы мен білім алушылар арасындағы білімді, іскерлікті және дағдыларды игеруге, білім алушылардың дүниетанымын қалыптастыруға, олардың ойлауы мен әлеуетін дамытуға, өзін-өзі тәрбиелеуге үйретуге және қойылған мақсаттарға

¹⁵⁶ Краевский В.В. Проблемы построения целостной теории содержания образования и процесса обучения. Челябинск: ЧГПИ, 1988. – 138 с.

¹⁵⁷ Подласый И. П. Педагогика. – Рипол Классик, 1996.

сәйкес оны бекітуге бағытталған арнайы ұйымдастырылған, мақсатты және басқарылатын өзара іс-қимыл процесі¹⁵⁸.

А.Н. Дахин модельді жасанды түрде жасалған үлгі ретінде сипаттайды, ол ең жеңілдетілген және тереңірек түрде зерттеу объектісінің элементтері немесе құбылыстар арасындағы құрылымдарды, ерекшеліктерді, қатынастарды және байланыстарды схемалар, конструкциялар, таңбалық пішіндер немесе формулалар арқылы көрсетеді¹⁵⁹.

А.Ф. Зотов педагогикалық модель келесі критерийлерге сәйкес келуі керек екенін көрсетеді: объектілер мен зерттеу салалары арасындағы тәуелділіктерді анықтаумен шектелген тұтастық пен байланыс; тұтастық пен біртектілік; байқау, яғни теориялық модельдерді зерттелетін объектілерде көрсетілген нақты әсерлермен байланыстыру қажеттілігі; және модельде байқалған барлық параметрлерді қамту¹⁶⁰.

Г.И. Саранцева модельді объектінің материалдық бөлігінің психикалық немесе іс жүзінде қысқартылған көрнекі көрінісі ретінде анықтайды. Модель-зерттелетін объектінің нақты немесе болжамды ерекшеліктері мен құрылымдарын көрсететін дәл бейнесі¹⁶¹.

Е.Б. Качалина педагогикалық көзқарас құрылымында 4 компонентті ажыратады: мотивациялық (кәсіби мотивтер, құндылықтар, кәсіпті эмоционалды қабылдау), мазмұнды (жалпы теориялық, әдіснамалық және жеке-педагогикалық білім), белсенді (кәсіби маңызды дағдылар) және рефлексивті (өзінің кәсіби қызметінің рефлексиясы және кәсіби маңызды дағдылар мен қасиеттерді өзін-өзі бағалау)¹⁶².

Эмоционалды интеллект дамуын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу моделін құру кезінде білім алушылардың жеке ерекшеліктері, олар-

¹⁵⁸ Хмель Н. Д. Теория и технология реализации целостного педагогического процесса // Алматы: АГУ им. Абая. – 2002.

¹⁵⁹ Дахин А. Н. Моделирование компетентности участников открытого образования // Педагогический профессионализм в современном образовании. – 2007. – С. 101-112.

¹⁶⁰ Зотов А. Ф. Научная рациональность: история, современность, перспективы // Вопросы философии. – 2011. – №. 5. – С. 3-17.

¹⁶¹ Саранцев Г. И. Диссертационные исследования по методикам в свете современной методической науки // Педагогика. – 2018. – №. 4. – С. 11

¹⁶² Качалина Е. Б. Активная профессиональная позиция педагога как психолого-педагогическая проблема // Психология обучения. – 2007. – №. 2. – С. 98-109.

дың эмоционалды даму динамикасы және оқу ортасының ерекшеліктері ескерілуі керек. Писаренконың пікірінше, қазіргі педагогикалық модельдер икемділік пен бейімделу принциптеріне негізделуі керек, яғни олар оқыту контекстіне және білім алушылардың қажеттіліктеріне байланысты өзгеруі керек¹⁶³.

Афанасьев В.В. гуманитарлық ғылымдарда модельдеуге мазмұнды-типологиялық талдау жүргізеді, модельдердің жіктелуін және олардың функционалды мүмкіндіктерін қарастырады. Зерттеушілер үш негізгі әдіснамалық компонентті ажыратады: 1) модельденген объектінің сапалық және сандық сипаттамаларының арақатынасы; 2) оның даму тенденцияларын немесе мінез-құлқын анықтау; 3) модельдеуге аналитикалық-синтетикалық тәсілді іске асыру. Ол зерттеу әдістерін ғылыми жұмыстың сапалы көрсеткіші ретінде қарастырады. Оның пікірінше, зерттеу әдістері педагогикалық процестерді объективті бағалауға, оқушылардың эмоционалды жағдайын бақылауға және қажетті түзету жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік береді¹⁶⁴.

Махадиева А.К. өз зерттеулерінде аутист балалар мен олардың ата-аналарының қарым-қатынасын қолдау және күйзелісті жеңуді қамтамасыз ету мақсатында кешенді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу моделін ұсынды. Бұл модель диагностика, кеңес беру, психологиялық-педагогикалық түзету және білім беру-ағарту бағытын қамтиды¹⁶⁵.

Құрбаналиева М.К. жасөспірімдерді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бағдарламасын әзірлеу барысында үш кезеңнен тұратын құрылымдық-мазмұндық модельді ұсынды: профилактикалық кезең (ауытқулардың алдын алу); түзету-дамыту кезеңі (психологиялық көмек); оңалту және қайта әлеуметтендіру (қоғамға бейімделу)¹⁶⁶.

¹⁶³ Писаренко В. И. Моделирование в современной педагогике // Общество: социология, психология, педагогика. – 2019. – №. 12. – С. 146-154.

¹⁶⁴ Афанасьев В. В., Афанасьева И. В. Принципы проектирования педагогических технологий управления // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: Педагогика и психология. – 2013. – №. 3 (25). – С. 8-20.

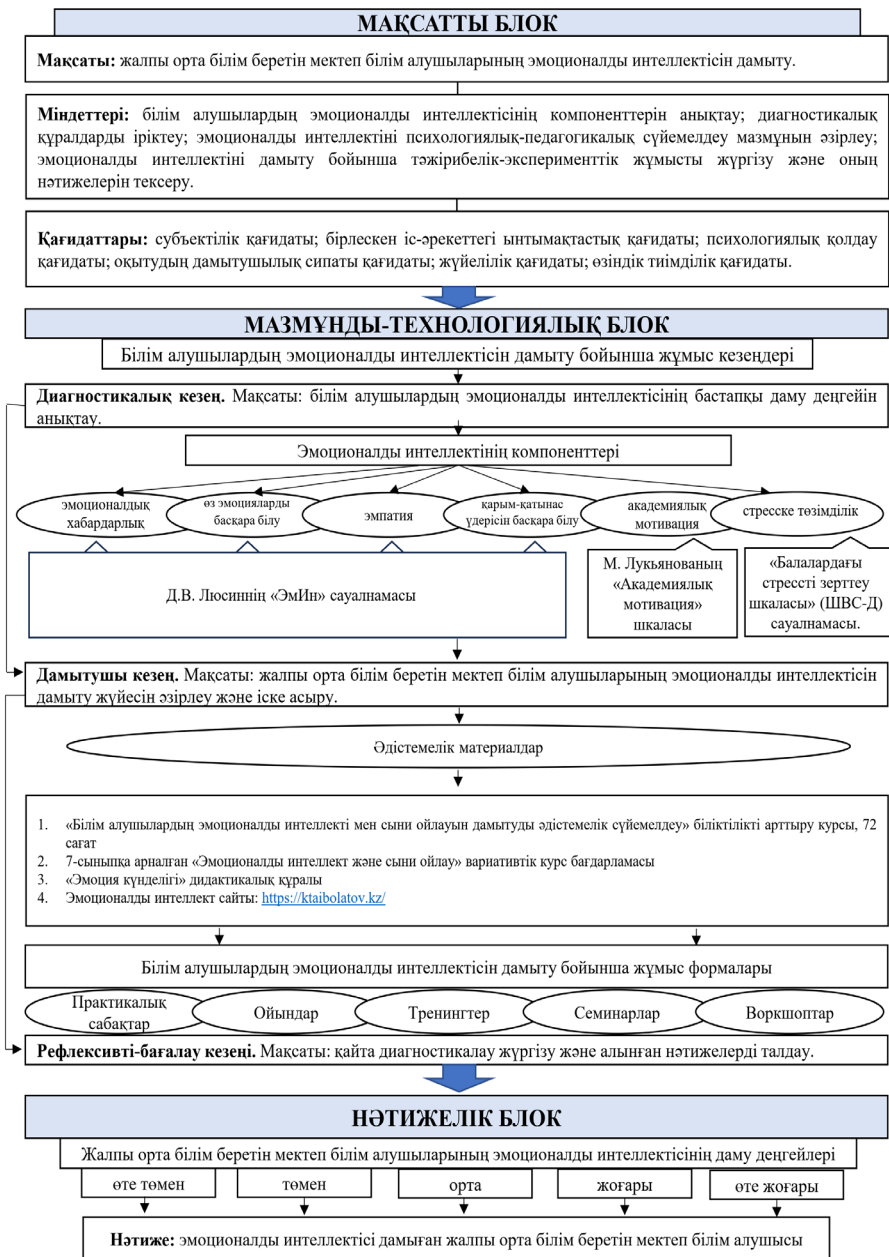
¹⁶⁵ Махадиева А. К. «Ата-ана мен аутист бала» қарым-қатынас жүйесіндегі стресті жеңуді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу: философия докторы дәрежесін алу үшін дайындалған дисс..., 2019. – 181 б.

¹⁶⁶ Курбаналиева М. К. Психолого-педагогическое сопровождение воспитанников с деликвентным поведением в закрытых учреждениях: дисс... PhD, 2016. – 207 с.

Жоғарыда келтірілген теорияларды қарастыра отырып, кешенді тәсіл негізінде модель құрылды, өйткені кешенді тәсіл пәнаралық интеграция, оқытудың белсенді әдістері, білім алушылардың дербестігі мен ынтымақтастығы, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану, диагностикалық және бағалау құралдары сияқты негізгі элементтерді қамтиды. Кешенді тәсіл білім беру жүйесінде білім алушылардың танымдық және эмоционалдық дамуын қамтамасыз ететін тиімді әдіс ретінде қарастырылады. Оның басты ерекшелігі-білім беру сапасын жақсарту және әртүрлі әдістер мен құралдарды біріктіру арқылы ұйымдастыру процесінің тиімділігін арттыру.

Жоғарыда келтірілген модельдерді талдай отырып, үш блоктан тұратын модель жасалды: мақсатты блок, мазмұндық-технологиялық блок, нәтижелі блок (14-сурет)¹⁶⁷.

¹⁶⁷ Taibolatov K. Model of psychological support for the development of emotional intelligence of school students // International scientific and pedagogical conference «Scientific fundamentals of education and science system modernization», 2023. P. 263-269

14-сурет – ЖОМ білім алушыларының эмоционалдық интеллектісін дамытуды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу моделі

Ескерту – автормен құрастырылған

Нысаналы блок ЖОМ білім алушыларының ЭИ дамуын психологиялық-педагогикалық қолдау моделінің мақсатын, міндеттері мен принциптерін айқындайды. Модель мақсаты: ЖОМ білім алушыларының ЭИ-ін дамыту. Модельдің міндеттеріне білім алушылардың ЭИ компоненттерін анықтау, диагностикалық құралдарды таңдау, ЭИ психологиялық сүйемелдеу мазмұнын әзірлеу және ЭИ даму нәтижелерін тексеру үшін эксперименттік жұмыс жүргізу кіреді. Модель принциптері психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асыруға бағытталған негізгі ережелерді анықтайды. Мұнда біз келесі принциптерді қарастырамыз:

- әр оқушының жеке ерекшеліктерін және оның ЭИ даму процесіне қаншалықты белсенді қатысатынын ескеретін субъективтілік принципі;
- ЭИ дамуындағы педагогтардың, психологтардың және білім алушылардың бірлескен қызметінен тұратын ынтымақтастық қағидаты;
- білім алушылардың ЭИ дамуында психологиялық көмек пен қолдауды қамтамасыз ететін психологиялық сүйемелдеу қағидаты;
- білім алушыларды ЭИ дербес дамуына белсенді тартуды көздейтін оқытудың дамытушылық сипаты қағидаты;
- компоненттер мен оның даму деңгейлерінің өзара байланысынан тұратын ЭИ дамуына кешенді көзқарасты білдіретін жүйелілік принципі;
- білім алушылардың эмоцияларын бақылау және басқару қабілеттері мен қабілеттеріне деген сенімділігін дамытуға жауап беретін өзіндік тиімділік принципі.

Келесі блок – мазмұндық-технологиялық – ЖОМ білім алушыларының ЭИ-ін дамытуға бағытталған жұмыстың бірнеше кезеңдерінен тұрады:

Диагностикалық кезең. Бұл кезеңнің мақсаты ЖОМ білім алушыларының ЭИ дамуының бастапқы деңгейін анықтау болып табылады. Бұл кезеңде білім алушылардың ЭИ диагностикасы үшін психометриялық құралдар қолданылады: ЭМин Д.В. Люсиннің сауалнамасы, Лукьянованың академиялық мотивация шкаласы, «Балалар үшін қабылданатын күйзеліс шкаласы» сауалнамасы (ҚКШ-Б). Диагностика кезеңінде эмоционалды хабардарлық, өзіндік эмоцияларды басқара білу, эмпатия, қарым-қатынас процесін басқара білу, академиялық мотивация және күйзеліске төзімділік сияқты

ЭИ компоненттері қарастырылады.

Даму кезеңі ЖОМ білім алушыларының эмоционалдық интеллектісін дамытуға бағытталған әдістемелік материалдарды әзірлеуді және іске асыруды қамтиды. ЭИ дамуын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мақсатында педагог-психологтардың біліктілігін арттыру курстары ұйымдастырылады. Курстың тақырыбы – «оқушылардың эмоционалды интеллектісі мен сыни ойлауын дамытуды әдістемелік сүйемелдеу» (72 сағат).

7-сынып оқушыларының эмоционалды интеллектісін дамыту үшін «эмоционалды интеллект және сыни ойлау» вариативті курсы енгізіледі. Сонымен қатар, «эмоциялар күнделігі» дидактикалық құралы жасалды. Бұл құрал білім алушыларға эмоцияларын тану, басқару, сондай-ақ күйзеліске төзімділік сияқты дағдыларды дамытуға көмектеседі. Ақпараттық қамтамасыз ету мақсатында эмоционалды интеллект сайты әзірленді, ол арқылы мұғалімдер мен ата-аналар өзекті ақпаратты ала алады.

Білім алушылардың ЭИ-ін дамытуға бағытталған жұмыс түрлеріне практикалық сабақтар, ойындар, тренингтер, семинарлар мен воркшоптар жатады. Жұмыстың бұл формаларын педагогтар мен психологтар біліктілікті арттыру курстарында, ал білім алушылар вариативті курста қолданды.

Рефлексивті бағалау кезеңі білім алушылардың қайта диагностикалау және талдау жолымен ЭИ дамыту бойынша жүргізілген жұмыстың нәтижелерін бағалауына негізделеді. Осы кезеңде өткізілетін іс-шаралардың тиімділігі анықталады, эмоционалды интеллекттің даму деңгейлері бағаланады және сипатталады. Бұл өз кезегінде қол жеткізілген прогресті талдауға және келесі даму бағдарламасына қажетті түзетулер енгізуге мүмкіндік береді.

Нәтижелі блок ЭИ даму деңгейлерін және психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу моделінің түпкілікті нәтижесін білдіреді. ЭИ даму деңгейлерінің келесі классификациясы қолданылады: өте төмен, төмен, орташа, жоғары және өте жоғары.

ЭИ дамуын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бағдарламасы арқылы өткен негізгі орта білім беру деңгейіндегі білім алушылар ЭИ дамуының жоғары деңгейіне жетеді, өз эмоцияларын сәтті басқаруға,

басқалардың эмоцияларын тануға және түсінуге, басқа адамдармен тиімді қарым-қатынас жасауға және басқалардың қажеттіліктері мен сезімдеріне эмпатия көрсетуге мүмкіндік беретін эмоционалды дағдыларға ие болады деп болжанады.

Білім алушылардың ЭИ дамуының жоғары деңгейіне қол жеткізуі ұсынылған модельдің тиімділігін растайды және психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бағдарламасы мен әзірленген әдістемелік материалдар ЖОМ білім алушыларының ЭИ дамуына тиімді әсер ететіндігін көрсетеді.

Модельді сынақтан өткізу әдіснамасы

ЖОМ білім алушыларының эмоционалды интеллекттің дамуын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бойынша тәжірибелік-эксперименттік жұмыс 3 кезеңнен тұрады: анықтау, қалыптастыру, бақылау.

Анықтау кезеңінің мақсаты мектеп оқушыларының бастапқы ЭИ деңгейін бағалау және эксперименттік жұмыстың қажеттілігін анықтау болып табылады. Бұл кезеңде ЭИ құрылымдық компоненттері диагноз қойылады. Диагностикалық мәліметтер негізінде ЭИ дамуын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу бойынша жұмыс жүйесі құрылады.

Қалыптастырушы кезеңнің мақсаты – ЖОМ білім алушыларының ЭИ дамуына бағытталған психологиялық-педагогикалық жүйені іске асыру. Нәтижесінде білім алушылардың ЭИ деңгейінің өзгеруі байқалады.

Бақылау кезеңінің мақсаты-қалыптастырушы кезеңде жүргізілген жұмыстың нәтижелерін талдау және бағалау. Осы кезеңде қайта диагностикалау жолымен білім алушылардың эмоционалды интеллектінің деңгейі айқындалады, алынған нәтижелер бастапқы диагностикамен салыстырылады және статистикалық негізделеді, жүйенің тиімділігі айқындалады және қорытынды ұсынымдар жазылады.

Зерттеу жүргізу кезінде ең маңыздысы – этикалық ережелерді сақтау. Этикалық нормаларды қамтамасыз ету мынадай қадамдардан тұрады: ақпараттандырылған келісім, деректердің құпиялылығы, ерікті қатысу.

Барлық этикалық талаптар психологтардың этикалық қағидаттары мен мінез-құлық кодексіне (APA), Қазақстанның білім беру зерттеушілерінің этикалық кодексіне (KERA)¹⁶⁸, Торайғыров университетінің Академиялық адалдық саясатына¹⁶⁹ негізделген.

Зерттеу Павлодар және Екібастұз қалаларының мектептерінде жүргізілді. Зерттеу базасы ретінде Павлодар қаласының М.Әлімбаев атындағы жалпы білім беретін орта мектебі, Павлодар қаласының С.Торайғыров атындағы жалпы білім беретін орта мектебі, Екібастұз қаласының №26 мектеп-гимназиясы, Екібастұз қаласының №14 жалпы білім беретін орта мектебі, Екібастұз қаласының №4 жалпы білім беретін орта мектебі таңдалды. Зерттеуге барлығы 7-сынып оқушылары арасынан 231 респондент қатысты. Бақылау тобында - 111 білім алушы, эксперименттік топта – 120 білім алушы бар. Қатысушылардың орташа жасы екі топта да 12,9 жасты құрады. Толығырақ 7-кестеде келтірілген.

Біз алдымен 6-8 сыныптарда эмоционалды интеллектті зерттеумен айналыстық. Зерттеу нәтижелері әртүрлі деңгейлерде эмоционалды интеллектте айтарлықтай айырмашылықтар бар екенін көрсетті. Атап айтқанда, 7-сынып оқушыларында 6 және 8-сынып оқушыларымен салыстырғанда тұлғааралық эмоционалды интеллект, эмоцияны басқару және жалпы эмоционалды интеллект деңгейі төмен болды. Бұл бізге педагогикалық эксперимент үшін 7-сынып оқушыларын таңдауға негіз берді¹⁷⁰.

7-кесте – Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстарға қатысқан білім алушылардың саны

Әлеуметтік-демографиялық деректер	Бақылау тобы	Эксперименттік топ
Сыныбы	7	7

¹⁶⁸ Этический кодекс исследователей образования Казахстана. – Первое издание. – Нур-Султан: Казахстанское общество исследователей в области образования, 2020. – 68 с.

¹⁶⁹ Code of Ethics / Non-profit joint stock company "Toraigyrov University". – Pavlodar, 2022. – 21 p. // https://tou.edu.kz/kz/?option=com_docs

¹⁷⁰ Taibolotov K.M., Pfeyfer N.E., Burdina E.I., Kudysheva A.A., Bolatov A.K. The role of emotional intelligence on academic motivation of schoolchildren // In *Frontiers in Education* (Vol. 9, p. 1265946). Frontiers Media SA. <https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1265946>

Жынысы	Ер	47	35
	Әйел	64	85
Орта жасы		12,9	12,9
Жалпы саны		111	120

Зерттеу барысында білім алушылардың ЭИ диагностикасы үшін бірнеше психометриялық құралдар мен әдістер қолданылды: ЭМИн Д.В. Люсин сауалнамасы, Лукьянованың академиялық мотивация шкаласы, «Балалар үшін қабылданатын күйзеліс шкаласы» сауалнамасы (ҚКШ-Б) (8-кесте).

8-кесте – Эмоционалды интеллектті бағалауға арналған диагностикалық құралдар

№	Компоненттің атауы	Диагностика әдістемесінің атауы
1	Эмоционалды хабардарлық	ЭМИн Д.В. Люсиннің сауалнамасы
2	Өзіндік эмоцияларды басқара білу	
3	Эмпатия	
4	Қарым-қатынас процесін басқара білу	
5	Академиялық мотивация	Лукьянованың академиялық мотивация шкаласы
6	Күйзеліске төзімділік	«Балалар үшін қабылданатын күйзеліс шкаласы» сауалнамасы (ҚКШ-Б)

1. ЭМИн Д. В. Люсиннің сауалнамасы¹⁷¹

Люсин шкаласын қолданар алдында, ең алдымен, әдістемені қазақстандық контекстке бейімдеу бойынша кешенді жұмыс жүргізілді. Барлық тұжырымдар Лайкерт шкаласы форматында ұсынылған, жауап нұсқалары келесідей көрсетілген: 0 = мүлдем келіспеймін, 1 = сәл келіспеймін, 2 = сәл келісемін, 3 = толық келісемін. Психометриялық сипаттамалардың жеткіліксіздігін көрсеткен бірнеше сұрақтар алынып тасталғаннан кейін, қорытынды құрал төрт фактордан және 19 сұрақтан құрылды: өз эмоция-

¹⁷¹ Люсин Д. В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭМИн // Психологическая диагностика. – 2006. – Т. 4. – С. 3-22.

ларыңызды түсіну (3 сұрақ, оқушылардың орташа мәні: $M = 1,99$, $SD = 0,61$), эмоцияларыңызды басқару (4 сұрақ, $M = 1,77$, $SD = 0,66$), басқалардың эмоцияларын түсіну (8 сұрақ, $M = 1,86$, $SD = 0,55$), басқалардың эмоцияларын басқару (4 сұрақ, $M = 1,91$, $SD = 0,65$). Өз эмоцияларын білдіруді бақылау факторына қатысты сұрақтарды қосу модельдің жеткілікті сәйкестігін қамтамасыз етпеді.

Зерттеуде тұжырымдалған тікелей және кері сұрақтарды енгізудің бастапқы мақсаты респонденттердің келісімге немесе мақұлдауға бейімділігінің әсерін азайту болды (response bias). Алайда, зерттеу нәтижелері қазақстандық жасөспірімдерде эмоционалдық интеллектке байланысты теріс тұжырымдалған сұрақтарға жауап беру кезінде қиындықтар немесе түсініспеушіліктер туындауы мүмкін екенін көрсетті. Осыған байланысты болашақ зерттеулерде мұндай сұрақтарды пайдаланудан аулақ болу ұсынылады, әсіресе жасөспірімдер арасындағы эмоционалды интеллектті бағалау кезінде.

Нәтижелер өз эмоцияларын түсіну факторы мен басқа үш фактор арасында оң корреляциялық байланыстардың жоғары деңгейі бар екенін көрсетті. Атап айтқанда, $R = 0,81$ мәні (mL бағалау коэффициенті) өз эмоцияларын түсіну мен өз эмоцияларын басқару арасындағы өте жоғары оң корреляцияны анықтады, яғни адамның өз эмоцияларын терең түсінуі олардың эмоционалды реакцияларын тиімді реттеуге ықпал етеді. Сонымен қатар, өз эмоцияларын түсіну мен басқалардың эмоцияларын түсіну арасындағы $r = 0,70$ деңгейіндегі оң корреляция эмоционалды өзін-өзі танудың жоғары деңгейі бар адамдар басқалардың эмоцияларын жақсы түсінетінін көрсетті. Өз эмоцияларын түсіну мен басқалардың эмоцияларын басқару арасындағы $R = 0,55$ мәні де осы тенденцияны растайды.

Өз эмоцияларын түсіну факторы оқушылардың басқаларға деген сезімдерін, ашулану себептерін және жалпы эмоционалды күйін түсіну қабілетін сипаттайды. Бұл нәтижелер эмоционалды тұжырымдамалардың күрделі құрылымын болжауға мүмкіндік береді-ашуды тану, басқаларға деген көзқарасты түсіну және әлеуметтік өзара әрекеттесудегі тарту немесе итеру себептерін түсіну. Мұндай жеке эмоционалды қабілеттер жасөспірімдердің эмоцияларын тиімді басқаруда, басқалардың эмоцияларын түсінуде және басқаруда маңызды рөл атқарады.

Зерттеу эмоционалды интеллекттің төрт негізгі факторы (түсіну және өзін-өзі басқару) арасындағы байланысты анықтады. Атап айтқанда, ең жоғары корреляция өз эмоцияларын тану мен өз эмоцияларын реттеу арасында тіркелді ($r = 0,48$, $p < 0,01$). Екінші деңгейдегі жоғары корреляция өз эмоцияларын тану мен басқалардың эмоцияларын тану арасында байқалды ($r = 0,41$, $p < 0,01$), ал өз эмоцияларын тану мен басқалардың эмоцияларын реттеу арасындағы байланыс салыстырмалы түрде төмен болды ($r = 0,35$, $p < 0,01$). Бұл нәтижелер эмоционалды интеллект құрылымындағы өз эмоцияларын түсіну компонентінің жетекші рөлін көрсетеді және сындарлы жарамдылықты көрсетеді.

Өз эмоцияларын басқару факторы басқалардың эмоцияларын түсіну және басқару факторларымен орташа корреляциялық байланысты көрсетті (сәйкесінше $R = 0.49$ және $r = 0.52$). Бұл дегеніміз, эмоцияларын тиімді басқара алатын адамдар басқалардың эмоционалды жағдайын түсіну, оларды сүйемелдеу және басқару қабілетіне ие.

Бірінші ретті растайтын факторлық талдау нәтижесінде эмоционалды интеллекттің төрт факторлы моделі эмпирикалық түрде дәлелденді (олардың эмоцияларын түсіну және басқару, басқалардың эмоцияларын түсіну және басқару). Модельдің сәйкестік индекстері оның конструктивті және кемсітушілік жарамдылығын, сондай-ақ алдыңғы зерттеулермен интерфакторлық байланыстардың үйлесімділігін көрсетті. Жыныстық айырмашылықтарға келетін болсақ, жасөспірім қыздарда басқалардың эмоцияларын түсіну деңгейі біршама жоғары және өз эмоцияларын бақылау деңгейі төмен екендігі анықталды. Осылайша, төрт факторлы модель жасөспірімдердің эмоционалды интеллектісін бағалауда сенімді және тиімді диагностикалық құрал ретінде танылады¹⁷².

2. М. Лукьянованың академиялық мотивация шкаласы.

Академиялық мотивация деңгейін бағалау үшін Лукьянованың академиялық мотивация шкаласы қолданылды (Лукьянова М., 2001). Бұл шкала аяқталмаған ұсыныстар түріндегі 18 сапалы тармақтан тұрады, бұл мотивация деңгейін сандық түрде анықтауға ғана емес, сонымен қатар көрсет-

¹⁷²Taibolatov K.M., Courtney, M., Zhapparova, A., Hernández-Torrano, D. The dimensionality of emotional intelligence: Evidence for a four-factor self-other understand-manage model for Central Asian adolescents // *Anales de Psicología / Annals of Psychology*, 41(1), 105-117. <https://doi.org/10.6018/analesps.585391>

кіштерге сапалы талдау жасауға мүмкіндік берді (альфа Кронбах = 0,742). Лукьянованың академиялық мотивация шкаласы білім алушылардың академиялық мотивацияның (ішкі, аралық немесе сыртқы) басым болуын, оқуда жетістікке жетуге немесе сәтсіздікке жол бермеуге деген ұмтылысын, мінез-құлықтағы мотивтерді іске асыру деңгейін және оқу мотивациясының жалпы деңгейін анықтауға мүмкіндік берді¹⁷³.

3. «Балалар үшін қабылданатын күйзеліс шкаласы» сауалнамасы (ҚКШ-Б).

ҚКШ-Б қалаған істерді орындауға асығу немесе уақыттың жетіспеушілігі, мектеп жүктемесін қабылдау, ата-аналармен достық пен қарым-қатынас сапасы, жанжалдарды, эмоцияларды (ашу, бақыт) қабылдау, сүйікті сезіну, соңғы аптада ұйқының жеткіліктілігін қабылдау туралы 13 тармақтан тұрады. Әр сұраққа 0 = «ешқашан» мен 3 = «жиі» арасындағы 4 жауаптың бірін алуға болады. Әдістеме сауалнаманың барлық тармақтары (тікелей және кері тармақтар) бойынша баллдарды жинақтау арқылы алынған және қабылданған күйзеліс деңгейін көрсететін жалғыз қорытынды көрсеткішті есептеуді көздейді. Қорытынды көрсеткіштің мүмкін болатын ең жоғары мәні-39 балл¹⁷⁴.

ЗИ бағалаудың 5 деңгейі анықталды: өте төмен, төмен, орташа, жоғары, өте жоғары.

Өте төмен деңгей. Бұл деңгейде білім алушы өзінің және басқалардың эмоцияларын тану мен түсінуде қиындықтарға тап болады. Эмоционалды жағдайларды саралау қабілетінің төмендігі, сезімдерді басқару немесе оларды тиімді пайдалану қабілетінің төмендігі байқалады.

Төмен деңгей. Бұл деңгейде білім алушы эмоцияларды ішінара тани алады, бірақ оларды дұрыс түсіндіру және пайдалану қиынға соғады. Басқалармен қарым-қатынаста жиі түсініспеушіліктер болуы мүмкін.

Орташа деңгей. Бұл деңгейде мектеп оқушысы эмоцияларды тану және

¹⁷³ Lukyanova, M. (2001). Educational motivation of schoolchildren: A psychological and didactic aspect. Uchitel, (4), 18-27.

¹⁷⁴ Харламенкова Н.Е., Казымова Н.Н., Никитина Д.А., Дымова Е.Н., Шаталова Н.Е., Гурьянова Т.А. Опросник «Шкала воспринимаемого стресса для детей» (ШВС-Д): Адаптация и психометрические показатели // Экспериментальная психология. 2024. Том 17. № 2. С. 178–198. DOI: 10.17759/exppsy.2024170211

басқару дағдыларына ие, бірақ кейбір жағдайларда қиындықтар туындауы мүмкін. Сіздің сезімдеріңізді түсіндіру және оларды басқа адамдарға жеткізу қабілетін дамыту қажет.

Жоғары деңгей. Білім алушы эмоцияларды тану мен басқаруда жақсы нәтиже көрсетеді. Ол эмоционалды жағдайларды түсініп, оларды өз пайдасына немесе басқа адамдардың игілігі үшін пайдалана алады.

Өте жоғары деңгей. Бұл деңгейде білім алушы эмоцияларды басқарудың және оларды басқалармен қарым-қатынаста тиімді пайдаланудың ерекше қабілеттеріне ие. Ол өзінің және басқалардың эмоционалды күйлерін терең түсінеді, сонымен қатар қиын эмоционалды жағдайларды шебер шешеді.

9-кестеде компоненттер бойынша ЭИ даму деңгейлеріне сипаттама берілген.

9-кесте – Эмоционалды интеллекттің компоненттері бойынша даму деңгейлерінің сипаттамасы

Компонент	Деңгей				
	Өте төмен	Төмен	Орташа	Жоғары	Өте жоғары
1	2	3	4	5	6
Эмоционалды хабардарлық	мектеп оқушысы өзінің және басқалардың эмоцияларын тануда айтарлықтай қиындықтарға тап болады	Өзіндік эмоцияларды тану тек ішінара мүмкін, бірақ толық түсінбеушілік бар	ол өзінің және басқалардың эмоцияларын тану қабілетіне ие, бірақ кейбір жағдайларда түсінспеушілік пайда болады	ол өзінің эмоцияларын жақсы таниды және түсінеді. Ол басқалардың эмоционалды күйлерін де байқай алады	эмоцияларды терең түсінеді және оларды талдай алады

Өзіндік эмоцияларды басқару қабілеті	өзіндік сезімдерді бақылау мүмкіндігі жоқ немесе мүлдем төмен	эмоцияларды бақылау және басу қабілетінің әлсіздігі	мектеп оқушысы өз сезімдерін басқара алатын жағдайлар бар, бірақ бұл әрдайым бола бермейді	эмоцияларыңызды тиімді басқара алады	ол өзінің эмоцияларын өте жақсы басқарады, кез-келген жағдайда өзін бақылауда ұстайды
--------------------------------------	---	---	--	--------------------------------------	---

Эмпатия	басқалардың эмоционалды жағдайын түсіне алмайды	басқалардың эмоцияларын тану үшін дағдылар жеткіліксіз	бұл тиімді болып шығады басқалардың сезімдерін түсінуі мүмкін, бірақ толық жанашырлық танытпайды	басқаларға жанашырлықпен түсіністік таныту қабілеті жоғары	басқалардың эмоционалды күйлерін терең түсінеді және жанашырлық таныта алады
Қарым-қатынас процесін басқара білу	қарым - қатынаста айтарлықтай қиындықтар туындайды	қарым-қатынаста қиындықтар жиі кездеседі	қарым-қатынаста қалыпты қабілеттерін көрсетеді	қарым-қатынас қабілеті жақсы дамыған, басқа білім алушылармен оңай байланыс орнатады	қарым-қатынаста көшбасшылық қасиеттерді көрсетеді, кез-келген жағдайда дұрыс байланыс орнатуға қабілетті
Академиялық мотивация	төмен мотивация, оқу процесіне қызығушылықтың болмауы	мотивация жеткіліксіз, оқу процесіне тек қажеттілік бойынша қатысады	қызығушылықтың орташа деңгейі, мақсатқа жетуге ұмтылу	жоғары деңгейде қызығушылық танытады, мақсаттарға ұмтылады	өте жоғары, оқуға және өзін-өзі дамытуға деген ұмтылыспен
Күйзеліске төзімділік	күйзелістік жағдайлардан шығу мүмкіндігі іс жүзінде жоқ	күйзеліске төзімділігі төмен, жиі мазасыздыққа ұшырайды	кейбір күйзелістік жағдайларда төзімділікті көрсетеді, бірақ ұзақ мерзімді мәселелерге бейімделуі шектеулі	кейбір күйзелістік жағдайларда төзімділікті көрсетеді, бірақ ұзақ мерзімді мәселелерге бейімделуі шектеулі	кез келген күйзелістік жағдайларды оңай жеңеді және шешім қабылдауда салқынқандылық танытады

Жалпы орта білім беретін мектеп оқушылардағы эмоционалдық интеллектті дамытуды сүйемелдеу бойынша қалыптастырушы эксперимент

Қалыптастырушы эксперимент шеңберінде білім алушылардың эмоционалдық интеллектісін дамытуды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру мақсатында мыналар жүзеге асырылды:

- педагог-психологтарға «білім алушылардың эмоционалды интеллектісі мен сыни ойлауын дамытуды әдістемелік сүйемелдеу» біліктілікті арттыру курсы өткізілді (72 сағат);
- 7-сынып оқушылары үшін «эмоционалды интеллект және сыни ойлау» вариативтік курсы өткізілді;
- білім беру процесіне «эмоциялар күнделігі» дидактикалық құралы әзірленді және енгізілді;
- эмоционалды интеллект сайты жасалды.

«Білім алушылардың эмоционалды интеллектісі мен сыни ойлауын дамытуды әдістемелік сүйемелдеу» педагог-психологтарға арналған біліктілікті арттыру курсы ^{175 176}

Қазіргі білім беру жүйесінде білім алушылардың академиялық жетістіктерімен қатар олардың эмоционалды интеллектін дамыту маңызды мәселе болып табылады. Эмоционалды интеллект адамның өзін-өзі тану, эмоцияларды басқару, әлеуметтік қатынастарды реттеу қабілеттерін қалыптастырады, оның психологиялық тұрақтылығы мен өмірлік жетістігіне ықпал етеді. Алайда мектептерде білім алушылардың эмоционалдық интеллектісін дамытуға бағытталған психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жүйесі толық қалыптаспаған. Осыған байланысты педагог-психологтардың кәсіби құзыреттілігін арттыру арқылы мектептерде білім алушылар-

¹⁷⁵ Тайболатов Қ. М., Пфейфер Н.Э. Методическое сопровождение педагогов-психологов в развитии эмоционального интеллекта обучающихся // «Актуальные проблемы и перспективы современного педагогического образования»: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию юбилею доктора педагогических наук, профессора, академика МАНПО Жампеисовой Корлан Кабикеновны – Издательство «Ұлағат», Алматы: КазНПУ им. Абая, 2022. – 493 с.

¹⁷⁶ Тайболатов Қ. М. Білім алушылардың эмоционалды интеллектісін дамытуды психологиялық сүйемелдеуге педагог-психологтерді кәсіби даярлау үдерісі // «Ахмет Байтұрсынұлы мұрасы: қазақ тілі және заманауи білім беру үдерісі» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының жинағы. – Павлодар: Павлодар қаласының білім беру бөлімі, 2022. – 798-801 б.

дың эмоционалды дамуын тиімді ұйымдастыру қажеттілігі туындайды.

Педагог-психологтар үшін мектеп жасындағы балалардың ЭИ дамуы айтарлықтай қиындықтар туғызады, өйткені қазіргі уақытта ЖОМ білім алушыларында ЭИ дамуын әдістемелік сүйемелдеу технологиясы әлі жоқ. Осыған сүйене отырып, біз осы мәселенің теориялық және практикалық маңыздылығын ашуға, ұсынылған мәселенің өзектілігінің алғышарттарын табуға, ЖОМ білім алушыларының ЭИ дамуындағы педагог-психологтарды әдістемелік сүйемелдеу жолдарын анықтауға және қарастыруға тырыстық.

Бұл жағдайда ЖОМ білім алушыларының ЭИ дамуын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің ерекшелігі оның қолайлы дамуы үшін жағдай жасауға барлық педагогикалық ұжымның қатысуы қажет.

Әдістемелік сүйемелдеу-бұл педагог үшін өзекті болып табылатын кәсіби қызмет мәселелерін шешуге бағытталған процесс, оның ішінде бар проблемаларды өзектендіру және диагностикалау, мәселені шешудің мүмкін жолын ақпараттық іздеу, жеке білім беру маршруттарын қалыптастыру кезеңінде кеңес беру.

Бұл жағдайда «әдістемелік сүйемелдеу» ұғымын «әдістемелік қамтамасыз ету» ұғымынан ажырату маңызды. «Әдістемелік қамтамасыз ету» ұғымы тар мағынада қажетті ақпаратты, оқу-әдістемелік кешендерді білдіреді (яғни. кәсіби педагогикалық қызметті тиімдірек іске асыруды жарақтандыратын және оған ықпал ететін әртүрлі әдістемелік құралдар), ал кең мағынада-бұл ұжымның бірлескен өнімді жұмысын, тиімді әдістер мен технологияларды сынақтан өткізуді және практикаға енгізуді, ақпараттандыруды қамтитын әдістемелік өнімнің әртүрлі түрлерін (бағдарламалар, әдістемелік әзірлемелер, дидактикалық құралдар) құруға бағытталған процесс.

Мемлекеттік білім беру стандарты-бұл білім беру бағдарламалары мазмұнының міндетті минимумын, оқу жүктемесінің максималды көлемін, түлектердің дайындық деңгейін, сондай-ақ білім беру процесін қамтамасыз етуге қойылатын негізгі талаптарды айқындайтын нормалар мен талаптар.

Педагог-психологтарды білім алушылардың ЭИ-ін дамытуда әдістемелік сүйемелдеуге дайындау мақсатында 72 академиялық сағат көлемінде біліктілікті арттыру курсы өткізілді.

Педагог қызметкерлердің біліктілігін арттыру курсының «білім алушылардың эмоционалды интеллектін дамытуды әдістемелік сүйемелдеу» білім беру бағдарламасы орта білім беру ұйымдарының педагог-психологтарына арналған.

Курстың мақсаты: білім алушылардың эмоционалды интеллектін дамытуға бағытталған психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыруда педагог-психологтардың кәсіби құзыреттіліктерін жетілдіру.

Курстың міндеті:

- педагог-психологтарды «эмоционалды интеллект» ұғымының негізгі теориялық аспектілерімен таныстыру;
- білім алушылардың эмоционалды интеллектін дамытудың тиімді әдістері мен әдістерін меңгеру;
- эмоционалды интеллектті диагностикалау құралдары мен әдістемелерін ұсыну;
- эмоционалды интеллектті дамытуға бағытталған практикалық жұмыс түрлерін оқыту;
- мектепте психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастыру бойынша педагог-психологтарға арналған әдістемелік нұсқаулар әзірлеу.

Күтілетін нәтижелер. Курсты аяқтағаннан кейін педагог-психологтар:

- эмоционалды интеллект теориясын және оның білім алушылардың дамуына әсерін түсіну;
- білім алушылардың эмоционалды интеллектін диагностикалау әдістерін меңгерген;
- эмоционалды интеллектті дамытудың практикалық тәсілдерін меңгеру;
- мектепте психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді ұйымдастырудың жаңа әдістерін қолданады;
- – өз тәжірибелерінде эмоционалды интеллектті дамыту үшін тренингтер мен жаттығуларды қолданыңыз.

Бағдарлама білім алушылардың ЭИ дамуындағы орта білім беру ұйымдарының педагог-психологтарын әдістемелік сүйемелдеуге арналған. Біліктілікті арттыру курсының мазмұны 5 модульден тұрады (10-кесте).

10-кесте – Курс мазмұны

Курс мазмұны					
№	Тақырып атауы және мазмұны	Саны	Дәріс	Практика	БӨЖ
1	2	3	4	5	6
1-модуль. Эмоционалды интеллект психологиясы					
1	Эмоционалды интеллектіні түсіну		1	2	
2	Тұлға және эмоционалды интеллект (жас кезеңділігі)		1	2	1
3	Қабілет және эмоционалды интеллект		1	2	
2-модуль. Эмоционалды интеллект модельдері					
4	Рувен Бар-Онның эмоционалды интеллект моделі (ESI)		0,5	0,5	1
5	Мэйер-Саловей-Карузоның эмоционалды интеллект моделі		0,5	0,5	1
6	Д. Гоулманның эмоционалды интеллектінің аралас моделі		0,5	0,5	1
7	Д.В. Люсиннің эмоционалды интеллект моделі		0,5	0,5	1
8	К.В. Петридистің мінез-құлық үлгілері		0,5	0,5	1
3-модуль. Эмоционалды интеллект диагностикасы					
9	Эмоционалды интеллектіні бағалау және өлшеу		2	6	
4-модуль. Эмоционалды интеллектті дамыту практикумдары					
11	Бастауыш мектеп жасындағы балалардың эмоционалды интеллектісін дамыту практикумы			5	3
12	Мектеп жасындағы балалардың эмоционалды интеллектісін дамыту практикумы			5	3

13	Жасөспірімдердің эмоционалды интеллектін дамыту практикумы			5	3
14	Жас балалардың эмоционалды интеллектісін дамыту практикумы			5	3
5-модуль. Қорытындылар					
15	«Білім алушылардың эмоционалды интеллектісі» вариативті курсының бағдарламасын құру			1	10
16	«Білім алушылардың эмоционалдық интеллектісі» вариативтік курсының бағдарламасын қорғау			1	
Жалпы		72	7,5	36,5	28

Курс нәтижесінде педагог-психологтар ЭИ туралы жалпы түсінік, оның құрылымы, даму заңдылықтары, диагностика және дамытушы практикумдар туралы біліп, оларды іс жүзінде жүзеге асыруды үйренді. Сонымен қатар, білім алушылардың жеке ерекшеліктері мен жас ерекшеліктері туралы білім алды.

7-сынып оқушыларына арналған «Эмоционалды интеллект және сыни ойлау» вариативті курс бағдарламасы¹⁷⁷

Жан-жақты, құзыретті, бәсекеге қабілетті тұлғаны тәрбиелеу және дамыту-қазіргі білім беру саласының алдында тұрған үлкен міндет. Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының «Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында 2021-2022 оқу жылына арналған оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы» нұсқаулық-әдістемелік хатында «жаһандық құзыреттілік» курстарын енгізу арқылы білім алушылардың ЭИ дамуына ерекше назар аударылады¹⁷⁸. Эмоционалды интеллект-бұл ХХІ ғасырдағы адамға өте қажет дағды.

¹⁷⁷ Тайболатов Қ. М., Бурдина Е.И., Бегимтаев А. И. Программа вариативного курса «Эмоциональный интеллект и критическое мышление» в средних общеобразовательных школах (из опыта работы) // Вестник Торайгыров университета. Педагогическая серия. №2, 2022. – 157-169 с. URL: <https://doi.org/10.48081/WGNF3419>

¹⁷⁸ Национальной академии образования имени И. Алтынсарина «Об особенностях организации учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан на 2021-2022 учебный год»

Бұл курс мектеп бағдарламасына енгеніне қарамастан, мұғалімдердің оны өткізуге кәсіби дайындығы мен әдістемелік дайындығы жеткіліксіз болды. Бұл пәнге арналған типтік бағдарлама жоқ. Сондықтан бірінші кезекте бағдарламаны әзірлеу және пәннің мақсаттары мен міндеттерін анықтау.

Осы саладағы отандық және шетелдік еңбектерді талдау 7-сынып оқушылары үшін «эмоционалды интеллект және сыни ойлау» вариативті курсын жасауға ықпал етті.

Бұл бағдарлама Павлодар облысының орта білім беру ұйымдарында 7-сыныптарда «Эмоционалды интеллект және сыни ойлау» вариативтік курсы ретінде енгізілді (Павлодар қаласының М. Әлімбаев атындағы жалпы білім беретін орта мектебі, Павлодар қаласының С. Торайғыров атындағы жалпы білім беретін орта мектебі, Екібастұз қаласының № 26 мектеп-гимназиясы, Екібастұз қаласының №14 жалпы білім беретін орта мектебі, Екібастұз қаласының № 4 жалпы білім беретін орта мектебі).

«Эмоционалды интеллект және сыни ойлау» курсының мақсаты: оқушылардың эмоционалды интеллектін, коммуникативті дағдыларын және сыни ойлауын дамыту.

Курс міндеттері:

- 1) білім алушылардың эмоционалды интеллект деңгейін анықтау;
- 2) білім алушылардың эмоционалдық хабардарлығы мен сауаттылығын қалыптастыру;
- 3) эмоцияларыңызды басқару дағдыларын дамыту;
- 4) басқаның эмоцияларын түсіну, түсіну, басқару дағдыларын қалыптастыру;
- 5) сыни ойлау және өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту.

Курсты оқыту әдістері мен әдістері

Курсты жүзеге асыруда қолданылатын әдістер: тренингтер, рөлдік ойындар, дәрістер. Сонымен қатар, ғылыми-танымдық бейне сабақтар қолданылады.

«Эмоционалды интеллект және сыни ойлау» курсының күтілетін нәтижесі:

- эмоционалды сауаттылық қалыптасты;
- өз эмоцияларын түсіну және эмоцияларды бақылауды жүзеге асыру қабілеті қалыптасты;
- басқаның эмоцияларын түсіну және бақылау қабілеті қалыптасады;
- сыни ойлау дағдылары қалыптасты;
- өзін-өзі реттеу дағдысы қалыптасты;
- қарым-қатынас процесін оңтайлы жүзеге асыру мүмкіндігі қалыптасты;
- позитивті ойлау қалыптасты;
- эмоционалды интеллект деңгейі жоғарылайды.

Эмоционалды интеллект және сыни ойлау курсы бес негізгі бөлімнен тұрады:

- «Эмоционалды интеллект диагностикасы»;
- «Эмоция негіздері»;
- «Эмоционалды интеллект құрылымы»;
- «Сыни тұрғыдан ойлау»;
- «Өмірде эмоционалды интеллект пен сыни ойлауды қолдану».

Бұл курс «жаһандық құзыреттілік» курсы аясында 7-сынып оқушыларына арналған және 34 сағатқа есептелген.

Сабақ жиілігі-аптасына 1 рет.

11-кесте-Курстың күнтізбелік-тақырыптық жоспары

№	Тақырыптар	Сағат саны	
		Теор.	Практ.
1	2	3	4
1 бөлім. Эмоционалды интеллект пен сыни ойлауды диагностикалау			

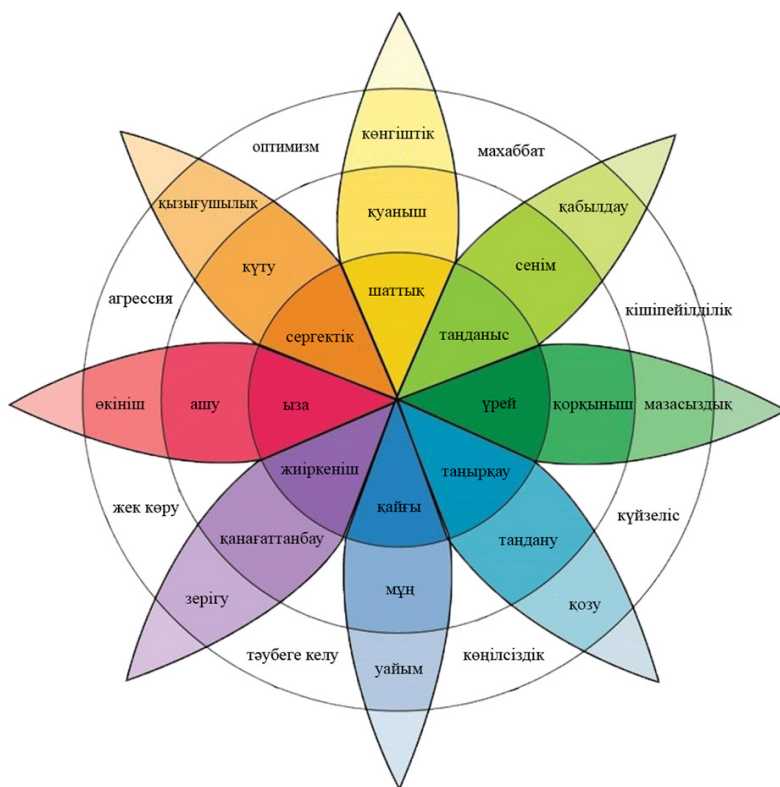
1	Кіріспе сабақ: диагностика жүргізу	0,5	0,5
2	Эмоциялар күнделігі	0,5	0,5
2 бөлім. Эмоция негіздері			
3	Эмоциялар. Эмоция формуласы. Эмоциялардың функциялары	1	1
4	Эмоциялардың түрлері және олардың әсері	1	1
5	Эмоциялар ақпарат ретінде	0,5	0,5
6	Эмоциялар құндылық ретінде	0,5	0,5
7	Логика арқылы әсер ету және эмоциялар арқылы әсер ету	0,5	0,5
3 бөлім. Эмоционалды интеллект құрылымы			
8	Өзіндік эмоцияларды түсіну	1	1
9	Эмоцияларыңызды басқару	1	1
10	Басқа адамдардың эмоцияларын түсіну	1	1
11	Қатынастарды Басқару	1	1
4 бөлім. Сыни тұрғыдан ойлау			
12	Сыни тұрғыдан ойлау дегеніміз не?	0,5	0,5
13	Сыни тұрғыдан ойлау әдістері	1	1
14	«Идеал» проблемаларын шешу стратегиясы	1	1
5-бөлім. Өмірде эмоционалды интеллект пен сыни ойлауды қолдану			
15	Эмоция тілі: зерттеу және қолдану.	1	1
16	Жанжалсыз қарым-қатынас дағдылары. Мен хабарламамын. Жұмсақ дағдылар	1	1
17	Біз өзімізге және басқаларға дұрыс кері байланыс береміз	1	1
18	Рационалды және иррационалды ойлау	1	1
19	Қарсыластың эмоциясын қалай бейтараптандыруға болады?	1	1
20	Қорытынды сабақ: эмоционалды интеллект пен сыни ойлауды диагностикалау, эмоциялар күнделігін қорытындылау	1	1
Жалпы		34	

«Эмоциялар күнделігі» дидактикалық құралы

Вариативті курс бағдарламасынан тиімді өту үшін тиімді әдістер мен құралдарды әзірлеу және енгізу қажет. Осындай құралдардың бірі – «Эмоциялар күнделігі», оқушыларға эмоцияларын түсінуге, зерттеуге және реттеуге мүмкіндік беретін құрал.

Эмоциялар күнделігімен жұмысты дұрыс құру үшін алдымен эмоциялардың түрлерімен танысу керек.

Американдық психолог Роберт Плутчик 1980 жылы «эмоциялар дөңгелегі» деп аталатын 8 негізгі эмоцияны және онымен байланысты күрделі эмоцияларды ұсынатын тұжырымдама жасады (15-сурет).

15-сурет – Эмоциялар дөңгелегі (автор-Р. Плутчик)

Ескерту – дереккөздер негізінде құрастырылған

«Эмоциялар дөңгелегінің» сыртқы шеңберінде кейбір күрделі эмоциялар орналасқан, ортаңғы шеңбер негізгі эмоцияларды, дөңгелектегі орталық шеңбер әсерлерді білдіреді.

Р. Плутчик сегіз негізгі эмоцияны анықтайды: қуаныш, сенім, таңдану, қайғы, қорқыныш, жиіркеніш, ашу және күту. Олар қарама-қайшылықтар жұбы ретінде «эмоциялар дөңгелегінде» орналасқан. Әрбір негізгі эмоцияның үш қарқындылығы бар: әлсіз, орташа және күшті. «Эмоциялар дөңгелегі» көмегімен біз негізгі эмоциялардың әртүрлі комбинацияларынан туындайтын күрделі эмоцияларды сипаттай аламыз. Мысалы, қайғы мен қорқыныштың үйлесуі депрессияға, қуаныш пен сенім – махаббатқа, ал күту мен ашудың үйлесімі агрессияға әкеледі.

Осылайша, «эмоциялар дөңгелегін» қолдана отырып, біз осы күрделі эмоционалды күйлерді түсініп, жіктей аламыз. Плутчиктің «эмоциялар дөңгелегі» моделі психологияда, психотерапияда қолданылады, сонымен қатар эмоциялар мен ЭИ-ді зерттеуде қолданылады, бұл сіздің эмоцияларыңызды жақсы түсінуге және анықтауға, сондай-ақ эмоциялардың өзара әрекеттесуінің қалай жүретінін түсінуге мүмкіндік береді.

Білім алушылар эмоциялардың түрлерімен танысып, оларды ажырата білуді үйренгеннен кейін оларға эмоциялар күнделігін толтыру ұсынылады. Білім алушылардың жас тобына және қажеттіліктеріне байланысты эмоциялар күнделігі әртүрлі форматта ұсынылуы мүмкін.

16-суретте 5–7 сынып оқушыларына арналған эмоциялар күнделігінің мысалы келтірілген. Күнделік келесі элементтерді қамтиды: күні мен уақыты, эмоция түрі және эмоцияның пайда болу себебі (триггер). Сонымен қатар, эмоциялар күнделігінде оқушылардың назарын аударуға, өзін – өзі реттеуге және тыныштандыруға көмектесетін қасиетті мандала үлгілері бар.

Мерзімі _____

Бүгін бастан кешірген эмоцияның қасына белгі қой.

10.00	15.00
 ☐ қуаныш	 ☐ қуаныш
 ☐ сенім	 ☐ сенім
 ☐ қорқыныш	 ☐ қорқыныш
 ☐ таңдану	 ☐ таңдану
 ☐ мұң	 ☐ мұң
 ☐ қанағаттанбау	 ☐ қанағаттанбау
 ☐ ашу	 ☐ ашу
 ☐ күту	 ☐ күту
* _____	* _____

Бұл эмоцияларды сезінуге не себеп болғанын жаз.

-------------------------	-------------------------

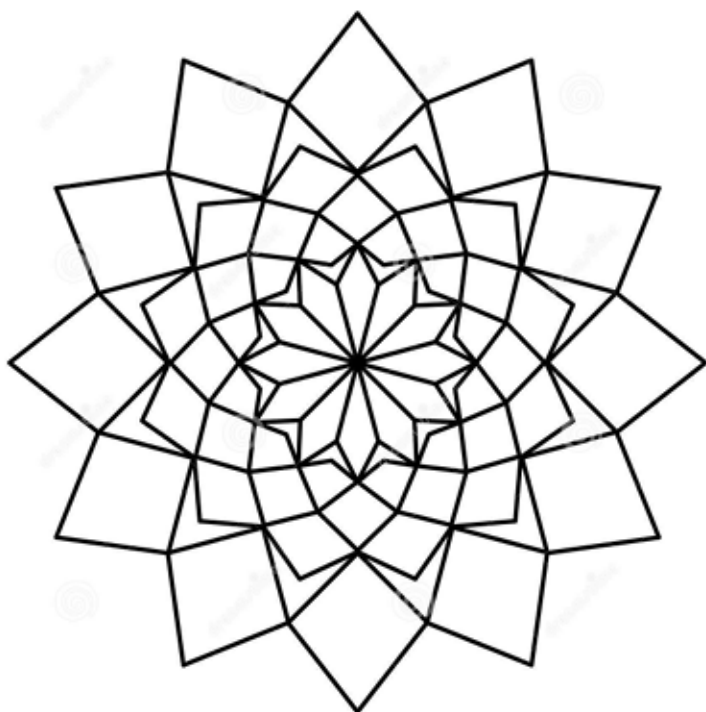
* егер сен сезінген эмоция тізімде болмаса, қандай екенін жаз.

Менің көңіл-күйім

Дәйексөз :

Менің көңіл-күйім – менің ішкі жан-дүниемнің айнасы.

Нұсқаулық : төменде берілген мандалаға өз көңіл-күйіңді бейнеле және астына өз ойыңды жаз.

Менің пікірім

Айта кету керек, эмоциялар күнделігін толтыру үшін уақыт баланың жасына байланысты әртүрлі бөлінеді. Мысалы, бастауыш сынып оқушылары үшін журналды күніне бір рет – кешке толтыру жеткілікті, осылайша олар күні бойы эмоционалды реакцияларын еске түсіруге және сипаттауға мүмкіндік алады. 5–7 сынып оқушылары оны күніне екі рет толтырады: таңертең және түстен кейін. Таңертең толтыра отырып, оқушылар өздерінің эмоционалды жағдайларын түсінеді және бір күн өмір сүруге дайындалады, ал күндізгі толтыру олардың эмоциялары мен оқиғаларын талдауға мүмкіндік береді.

Бала үшін эмоциялар күнделігін толтыру тұрақты тәжірибеге айналуы маңызды, содан кейін бұл оларға өзін-өзі тану, эмоционалды өзін-өзі реттеу және эмоцияларын талдау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Белгілі бір уақыттан кейін олар біртіндеп өздерін, эмоционалды реакцияларын жақсы түсінуді үйренеді және әртүрлі өмірлік жағдайларда эмоцияларын тиімді басқара алады.

Эмоциялар күнделігін толтыру балаға ғана емес, мұғалімдерге, ата-аналарға, жалпы балалармен жұмыс істейтін мамандарға да пайдалы, өйткені бұл оларға оқушының эмоционалды жағдайын, оқиғаларға реакциясын жақсы түсінуге мүмкіндік береді және ЭИ дамуына көмектеседі.

Жоғарыда айтылғандардың бәрінен эмоциялар күнделігін үнемі толтыру мектеп оқушыларының ЭИ дамуының маңызды құралы болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Білім алушылар эмоциялар күнделігін неғұрлым ертерек жүргізе бастаса, соғұрлым ол эмоционалды өзін-өзі реттеу, эмоцияларын талдау және эмоциялардың мінез-құлқына әсерін түсіну дағдыларына ие болады.

Сонымен, білім алушылардың психологиялық денсаулығы мен олардың жалпы әл-ауқаты үшін ЭИ дамуы үлкен маңызға ие. Біріншіден, бұл олардың эмоцияларын дұрыс түсінуге және басқаруға ықпал етеді, яғни білім алушылар өздерінің мінез-құлқын басқара алады және саналы шешімдер қабылдай алады, бұл өз кезегінде оқу үлгерімін жақсартуға, салауатты әлеуметтік қатынастарды құруға әкеледі.

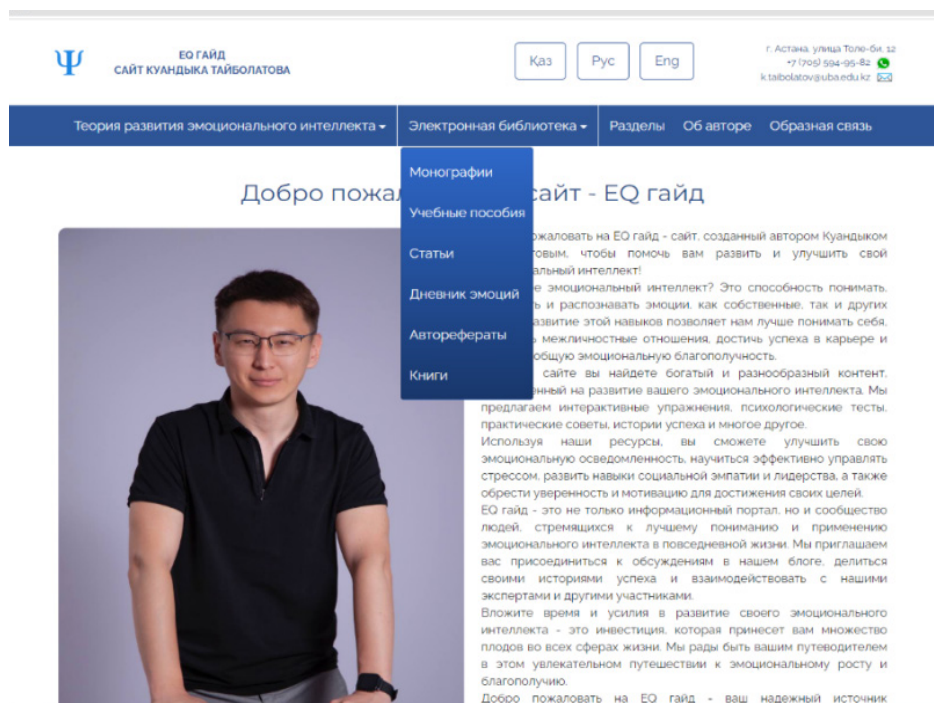
Екіншіден, дамыған ЭИ арқасында білім алушылар басқа адамдардың эмоцияларын жақсы түсіне алады, өйткені олар эмпатияға ие болады, бұл сапалы қарым-қатынас орнату, жанжалдарды бейбіт жолмен шешу және

басқалармен тиімді қарым-қатынас жасау дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Эмоциялар күнделігін үнемі толтыра отырып, оқушылар өздерінің эмоционалды реакцияларында қандай өзгерістер болғанын көре алады, сонымен қатар өздерінің ЭИ дамуында болған прогресті бағалай алады. Мұның бәрі білім алушылардың эмоционалдық құзыреттіліктерді дамыту және оң өзгерістерге саналы түрде ұмтылу бойынша одан әрі жұмыс істеуге уәждемесі болып табылады.

Сайт: <http://ktaibolatov.kz/>

Мақсатқа жету үшін ақпараттық веб-сайт жасалды <http://ktaibolatov.kz/>, бұл білім алушыларға, педагогтарға, психологтарға және ата-аналарға арналған көпфункционалды платформа (17-сурет).

17-сурет-EQ гайд сайты

Ескерту-дереккөз негізінде жасалған

Ақпараттық сайтта монографиялар, оқулықтар мен мақалаларды қоса алғанда, оның құрамдас бөліктері болып табылатын ЭИ негіздерін тереңірек түсінуге ықпал ететін ресурстардың кең ауқымы бар электрондық кітапхана бар. «Эмоциялар күнделігі» бөлімі ЭИ дамуының кілті бола отырып, интроспекция мен рефлексия құралы ретінде ұсынылған. Сайттың келесі бөлімі «Теория және практика», пайдаланушылар үшін практикалық артықшылықтарды ұсына отырып, ЭИ дамуының авторлық моделін, диагностикада қолданылатын әдістемелерді, тренингтерді қамтиды. Кері байланысты жүзеге асыру мүмкіндігі пайдаланушыларға ЭИ дамуын әдістемелік сүйемелдеуге өз үлестерін және қызықтыратын мәселелерді талқылауға шығаруға мүмкіндік бере отырып, ресурсты интерактивті етеді. Тұтастай алғанда, бұл сайт және ондағы ресурстар қазіргі заманның сын-тегеуріндеріне және Қазақстанның ұлттық білім беру мақсаттарына жауап бере отырып, ЭИ даму процесіне цифрлық технологияларды интеграциялауға қадам болып табылады.

Сайттың мазмұны қазақ және орыс тілдерінде ұсынылған, бұл материалдарды Қазақстандағы кең аудиторияға қолжетімді етеді. Ақпараттың өзекті болуы және ЭИ саласындағы соңғы үрдістерді көрсету үшін сайт материалдары үнемі жаңартылып отырады.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы сайтты Қазақстандағы ЖОМ білім алушылары арасында ЭИ дамыту үшін құнды және тиімді ресурс етеді.

Қорытындылай келе, ЭИ және цифрлық технологияларды дамыту жөніндегі бағдарламаларды Қазақстанның орта білім беру ұйымдарының білім беру процесіне интеграциялау өзгермелі әлемде бейімделуге және инновацияларға қабілетті үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастырудың кепілі болады, ал бұл өз кезегінде салауатты қоғамның қалыптасуына және елдің тұрақты дамуын қамтамасыз етуге әкеледі деп айтуға болады.

Модельді сынақтан өткізу нәтижелері

Алынған нәтижелер бойынша альтернативті гипотезаны нақтылау үшін (1) Пирсон формуласы қолданылды. Ол бойынша алынған эмпирикалық мәндер мен сыни мәндер (12-кесте) әрқашан бір-бірімен салыстырылады:

- егер эмпирикалық мән $\chi^2_{\text{Эмп}}$ сыни мәннен кіші болса, «салыстырылатын үлгілердің сипаттамалары $\chi^2_{0,05}$ мән деңгейіне сәйкес келеді» және нөлдік гипотезаны жоққа шығаруға болмайды;
- егер эмпирикалық мән болса $\chi^2_{\text{Эмп}}$ сыни мәннен үлкен $\chi^2_{0,05}$, «салыстырылатын үлгілердің сипаттамалары арасындағы айырмашылықтардың сенімділігі 95% құрайды» және балама гипотеза қабылданад¹⁹².

12-кесте- $\chi^2_{0,05}$ маңыздылық деңгейі үшін критерийінің критикалық мәндері

L-1	1	2	3	4	5
$\chi^2_{0,05}$	3.84	5.99	7.82	9.49	11.07

Ұсынылған жағдайда ЖОМ білім алушыларының жетістіктері бес деңгейге бөлінеді (өте төмен, төмен, орташа, жоғары, өте жоғары). Бұл L=5, яғни кестеге сәйкес 9.49 маңызды мән екенін білдіреді.

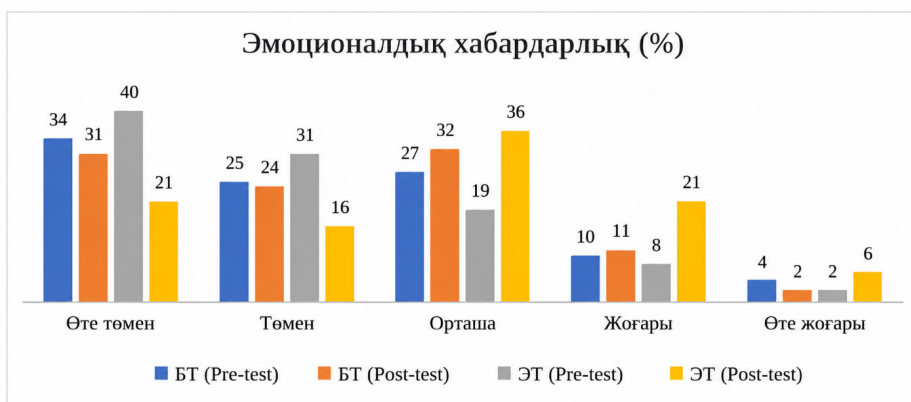
«Эмоционалды хабардарлық» компоненті бойынша экспериментке дейін және одан кейін бақылау (БТ) және эксперименттік (ЭТ) топтарының нәтижелерін талдау кезінде бақылау тобында айтарлықтай өзгерістер байқалмады. Атап айтқанда, pre-test кезінде өте төмен деңгей 34% құрады, ал post-test нәтижесінде 31%-ға дейін төмендеді, ал төмен деңгей 25%-дан 24%-ға дейін төмендеді. Сондай-ақ орташа, жоғары және өте жоғары деңгейлерде шамалы өзгерістер байқалды, бұл бақылау тобында айтарлықтай прогресстің жоқтығын көрсетеді.

Эксперименттік топта экспериментке дейінгі және кейінгі нәтижелер арасында айтарлықтай өзгерістер анықталды. Өте төмен деңгей 40%–дан 21%-ға дейін, ал төмен деңгей 31%–дан 16%-ға дейін төмендеді. Сонымен қатар, орташа деңгей 19%–дан 36%-ға дейін, ал жоғары деңгей 8%–дан 21% - ға дейін өсті. Өте жоғары деңгей де 2%–дан 6%-ға дейін өсті, бұл эксперименттік шаралардың тиімділігін растайды.

Жалпы, эксперименттік топта «эмоционалды хабардарлық» компонентінің көрсеткіштерінің айтарлықтай жақсаруы, төмен және өте төмен деңгейлердің төмендеуі және орташа және жоғары деңгейлердің жоғарылауы байқалды (13-кесте).

13-кесте – «Эмоционалды хабардарлық» компоненті бойынша экспериментке дейінгі және кейінгі бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелері (pre-test және post-test)

Деңгей	Бақылау тобы (Pre-test)		Бақылау тобы (Post-test)		Эксперименттік топ (Pre-test)		Эксперименттік топ (Post-test)	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Өте төмен	38	34	34	31	48	40	25	21
Төмен	28	25	27	24	37	31	19	16
Орташа	30	27	35	32	23	19	43	36
Жоғары	11	10	12	11	10	8	25	21
Өте жоғары	4	4	3	2	2	2	8	6

18-сурет – «Эмоционалды хабардарлық» компоненті бойынша экспериментке дейінгі және кейінгі бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелері (pre-test және post-test)

Ескерту - автормен құрастырылған

Эмпирикалық мәндер бойынша χ^2 көрсеткіштері «эмоционалды хабардарлық» компонентін өлшеудегі бақылау және эксперименттік топтар арасындағы айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді. КГ және ЭГ топтарының pre-test нәтижелерінің арасында $\chi^2 = 2,36$ және $2,40$ мәндері байқалады, бұл бастапқы кезеңде екі топ арасындағы айырмашылық аз екенін білдіреді. Дегенмен, post-test нәтижелерінде бақылау және эксперименттік

топтар арасындағы айырмашылық айтарлықтай өсті ($\beta_2 = 13,16$ және $8,79$), бұл эксперименттік араласудың «эмоционалды хабардарлық» компонентіне әсерін дәлелдейді. Эксперименттік топта бақылау тобымен салыстырғанда айтарлықтай жақсару байқалады (14-кесте).

14-кесте – Эмпирикалық мәндер «эмоционалды хабардарлық» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтар

ТОП	КГ (Pre-test)	ЭГ (Pre-test)	КГ (Post-test)	ЭГ (Post-test)
БТ (Pre-test)		2,360777358	0,811354829	13,16812959
ЭТ (Pre-test)	2,360777358		2,408399444	8,797262781
БТ (Post-test)	0,811354829	2,408399444		10,08965974
ЭТ (Post-test)	13,16812959	8,797262781	10,08965974	

Эксперименттен кейінгі кезеңдегі статистикалық сипаттамалардың көрсеткіштері (post-test) эксперименттік топтың жоғары орташа мәнін көрсетеді (ЭГ: 41,51, КГ: 38,35), бұл эксперименттік іс-шаралардың тиімділігін растайды. Сонымен қатар, медиана мен режим мәндері эксперименттік топта да жоғары, бұл топ ішіндегі көрсеткіштердің біртектілігін білдіреді. Эксперименттік топта стандартты ауытқулар мен дисперсиялардың мәндері жоғары болғанымен, эксперименттік іс-шаралар нәтижесінде «эмоционалды хабардарлық» компонентінің жалпы жақсарғанын көрсететін минимум мен максимум көрсеткіштері де өсті. Жалпы, бақылау тобымен салыстырғанда эксперименттік топтың айтарлықтай жоғары көрсеткіштері бағдарламаның тиімділігін көрсетеді.

15-кесте – Эксперименттен кейінгі (post-test) «эмоционалды хабардарлық» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың сипаттамалық статистикасы

Сипаты	БТ (Post-test)	ЭТ (Post-test)
Орташа	38,35135	41,50833
Медиана	39	41,5
Мода	40	40
Стандартты ауытқу	7,82031	8,223757

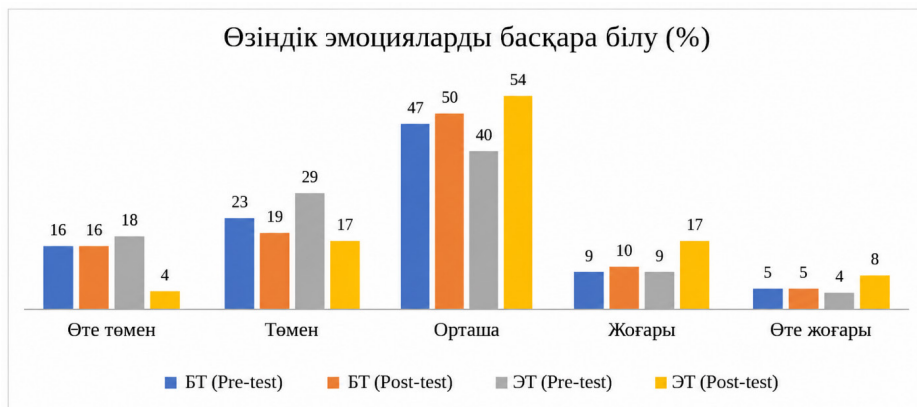
Үлгі дисперсиясы	61,15725	67,63018
Эксцесс	0,657254	-0,10275
Минимум	16	24
Максимум	61	64
Сомасы	4257	4981
Респонденттер саны	111	120

Эксперимент нәтижелеріне сәйкес, «өзіндік эмоцияларды басқару қабілеті» компоненті бойынша эксперименттік топтың көрсеткіштері бақылау тобымен салыстырғанда айтарлықтай жақсарды. Бақылау тобында pre-test және post-test нәтижелерінде үлкен өзгерістер байқалмады: деңгейі өте төмен білім алушылардың үлесі өзгеріссіз қалды, ал орта деңгейдегі білім алушылардың үлесі тек 3%-ға өсті. Төмен және жоғары деңгейлерде 4% және 1% шамалы ғана өзгеріс болды. Эксперименттік топта кері бағытта айтарлықтай прогресс байқалды. Деңгейі өте төмен білім алушылардың үлесі 14%-ға, 18%-дан 4%-ға дейін, ал деңгейі төмен білім алушылардың үлесі 12%-ға төмендеді. Сонымен қатар, орта деңгейдегі білім алушылардың үлесі 40%-дан 54%-ға дейін 14%-ға ұлғайды, жоғары деңгейдегі білім алушылардың үлесі 8%-ға, 9%-дан 17%-ға дейін өсті. Көрсеткіш деңгейі өте жоғары білім алушылардың үлесі де 4%-ға артып, 8%-құрады. Бұл көрсеткіштер эксперименттік топта қолданылатын әдістемелік тәсілдердің тиімділігін көрсетеді. Жалпы, эксперименттік әдістердің нәтижелері эксперименттік топтың білім алушыларында эмоцияларды басқару дағдыларының жақсарғанын көрсетті. Бұл топта ЭИ дамытуға бағытталған әдістер білім алушылардың эмоционалдық деңгейін арттыруға ықпал етті (16-кесте).

16-кесте- «Өзіндік эмоцияларды басқара білу» компоненті бойынша экспериментке дейінгі және кейінгі бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелері (pre-test және post-test)

Деңгей	Бақылау тобы (Pre-test)		Бақылау тобы (Post-test)		Эксперименттік топ (Pre-test)		Эксперименттік топ (Post-test)	
	N	%	N	%	N	%	N	%

Өте төмен	18	16	18	16	18	18	5	4
Төмен	26	23	21	19	26	29	21	17
Орташа	52	47	55	50	52	40	65	54
Жоғары	10	9	11	10	10	9	20	17
Өте жоғары	5	5	6	5	5	4	9	8

19-сурет- «Өзіндік эмоцияларды басқара білу» компоненті бойынша экспериментке дейінгі және кейінгі бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелері (pre-test және post-test)

Ескерту-автормен құрастырылған

Талдау нәтижелері бойынша бақылау және эксперименттік топтардың бастапқы (pre-test) деңгейлері арасында айтарлықтай айырмашылық болмағаны анықталды. Бақылау тобының pre-test және эксперименттік топтың pre-test арасындағы χ^2 мәні 1,6985 болды, бұл статистикалық маңызды айырмашылықтың жоқтығын көрсетеді. Эксперимент аяқталғаннан кейінгі нәтижелер (post-test) эксперименттік топта айтарлықтай жақсартуларды көрсетті. Эксперименттік топтың pre-test және post-test арасындағы χ^2 мәні 21,2972 құрайды, бұл эмоцияларды басқару қабілетінің айтарлықтай жақсарғанын көрсетеді. Сонымен қатар, бақылау және эксперименттік топтардың post-test нәтижелерімен салыстырғанда χ^2 мәні 11,0602 құрады, бұл екі топ арасындағы айтарлықтай айырмашылықты көрсетеді (17-кесте).

17-кесте – «Өзіндік эмоцияларды басқара білу» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың эмпирикалық мәндері

Тобы	БТ (Pre-test)	ЭТ (Pre-test)	БТ (Post-test)	ЭТ (Post-test)
БТ (Pre-test)		1,698527962	0,754555182	13,47017377
ЭТ (Pre-test)	1,698527962		4,43180612	21,29720598
БТ (Post-test)	0,754555182	4,43180612		11,06020227
ЭТ (Post-test)	13,47017377	21,29720598	11,06020227	

Талдау нәтижелері Post-test кезеңінде «өзіндік эмоцияларды басқара білу» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың сипаттамалық статистикасындағы айтарлықтай айырмашылықтарды көрсетеді. Эксперименттік топтың орташа мәні (43,86) бақылау тобының орташа мәнінен (40,37) жоғары болды, бұл эксперименттік әдістемелердің тиімділігін растайды. Сонымен қатар, эксперименттік топта медиана мен режим мәндері де жоғары, бұл тұрақты және жақсартылған нәтижелерді көрсетеді. Эксперименттік топтағы төмен стандартты ауытқу (7,73) нәтижелердің шамалы дисперсиямен біртектілігін көрсетеді, бұл эксперименттік әдістердің болжамды нәтижелер бергенін білдіреді. Эксперименттік топтағы минимум (23) және Максимум (70) мәндері бақылау тобына қарағанда жоғары, бұл топтағы эмоцияларды басқару қабілетінің даму деңгейлерінің кең ауқымын көрсетеді. Шамадан тыс көрсеткіштер екі топта да ұқсас болғанымен, дисперсия көрсеткіштері (ЭГ – 59,68, КГ – 73,78) нәтижелердің эксперименттік топтағы орташа мәнге жақын екенін дәлелдейді. Жалпы, эксперименттік топтың жоғары нәтижелері қолданылатын әдістемелік тәсілдердің тиімділігін және олардың эмоцияларды басқару қабілетінің дамуына әсерін көрсетеді (18-кесте).

18-кесте – эксперименттен кейінгі (post-test) «Өзіндік эмоцияларды басқару қабілеті» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың сипаттамалық статистикасы

Сипаты	КГ (Post-test)	ЭГ (Post-test)
Орташа	40,37838	43,86667
Медиана	40	44

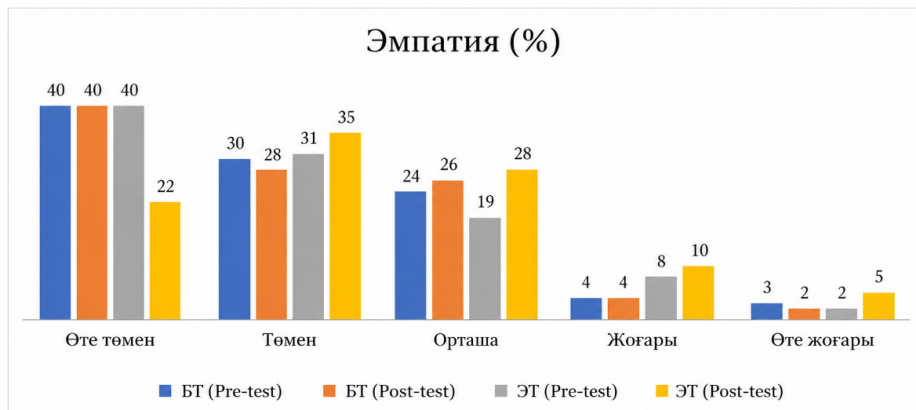
Мода	39	40
Стандартты ауытқу	8,589692	7,725254
Үлгі дисперсиясы	73,7828	59,67955
Эксцесс	1,598119	1,314432
Минимум	14	23
Максимум	66	70
Сомасы	4482	5264
Респондент саны	111	120

Талдау нәтижелері бойынша бақылау және эксперименттік топтар арасындағы «Эмпатия» компонентінде айтарлықтай айырмашылықтар анықталды. Бақылау тобының pre-test және post-test нәтижелерінде айтарлықтай өзгерістер байқалмады: өте төмен деңгейде қалғандардың үлесі өзгерген жоқ (40%), ал төмен деңгейдегі көрсеткіштер 2%-ға төмендеді (30%-дан 28%-ға дейін). Сонымен қатар, орташа және жоғары деңгейлерде көрсеткіштер шамалы ғана өсті (3% және 1%). Бұл бақылау тобының эксперименттік әсерге ұшырамағанын көрсетеді. Эксперименттік топта айтарлықтай оң өзгерістер байқалды. Қатысушылардың үлесі өте төмен деңгейде 18%-ға (40%-дан 22%-ға дейін) төмендеді, ал төмен көрсеткіштер 4%-ға (31%-дан 35%-ға дейін) өсті, бұл эмпатия деңгейінің жақсарғанын білдіреді. Бұл ретте орта және жоғары деңгейдегі білім алушылардың үлесі тиісінше 9% және 2%-ға, ал өте жоғары деңгейдегі қатысушылардың үлесі 2%-дан 5%-ға дейін өсті (19-кесте).

19-кесте – Эмпатия компоненті бойынша экспериментке дейінгі және кейінгі бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелері (pre-test және post-test)

Деңгейі	Бақылау тобы (Pre-test)		Бақылау тобы (Post-test)		Эксперименттік топ (Pre-test)		Эксперименттік топ (Post-test)	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Өте төмен	44	40	44	40	48	40	26	22
Төмен	33	30	31	28	37	31	42	35
Орташа	27	23	29	26	23	19	34	28

Жоғары	4	4	5	4	10	8	12	10
Өте жоғары	3	3	2	2	2	2	6	5

20-сурет – Эмпатия компоненті бойынша экспериментке дейінгі және кейінгі бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелері (pre-test және post-test)

Ескерту-автор құрастырған

Талдау нәтижелері «эмпатия» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтар арасындағы χ^2 эмпирикалық мәндерінің айырмашылықтарын көрсетеді. Бақылау және эксперименттік топтардың pre-test нәтижелерінің арасында айтарлықтай айырмашылық жоқ екенін байқауға болады (χ^2 : 3,148 және 2,715 мәндері), бұл екі топтың да бастапқы шарттары бірдей болғанын білдіреді. Сонымен қатар, бақылау тобы pre-test және post-test балдарының айырмашылығы ($\chi^2 = 0,445$) аз екенін көрсетеді. Эксперименттік топтың post-test нәтижелерін талдағанда, χ^2 (11,161 және 11,232) мәндерінің айтарлықтай өсуі байқалады. Бұл эксперименттік әдістердің тиімділігін көрсетеді, өйткені бұл топта эмпатия деңгейі айтарлықтай жақсарды. Бақылау тобы мен эксперименттік топтың post-test нәтижелерімен салыстырғанда, 11,178-дің χ^2 мәнінің болуы эксперименттік әдістемелердің бақылау тобына қарағанда әлдеқайда тиімді екенін растайды. Жалпы, бұл нәтижелер эмпатияны дамытудағы эксперименттік әдістердің маңыздылығын растайды (20-кесте).

20-кесте – «Эмпатия» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың эмпирикалық мәндері

Тобы	БТ (Pre-test)	ЭТ (Pre-test)	БТ (Post-test)	ЭТ (Post-test)
БТ (Pre-test)		3,148042303	0,445039683	11,17816881
ЭТ (Pre-test)	3,148042303		2,715772257	11,16162144
БТ (Post-test)	0,445039683	2,715772257		11,23168394
ЭТ (Post-test)	11,17816881	11,16162144	11,23168394	

Талдау нәтижелері «Эмпатия» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың post-test сипаттамалық статистикасындағы айырмашылықтарды көрсетеді. Эксперименттік топтың орташа мәні (40,07) бақылау тобының орташа мәнінен (36,49) жоғары, бұл эксперименттік әдістердің эмпатия деңгейін жоғарылатуда тиімді болғанын дәлелдейді. Сонымен қатар, медиана (ЭТ–39, БТ–36) және режим (ЭТ–38, БТ–41) мәндеріндегі айырмашылықтар эксперименттік топтағы жоғары нәтижелерді көрсетеді. Эксперименттік топта максималды мән (68) және минималды мән (19) бақылау тобына қарағанда жоғары, бұл эмпатия деңгейі кең ауқымда дамығанын көрсетеді. Стандартты ауытқу және дисперсия көрсеткіштері бойынша, эксперименттік топтағы стандартты ауытқу (7,76) шамамен бақылау тобына (7,24) тең болғанымен, дисперсия мәні (ЭТ–60,26, БТ– 52,38) жоғары (21-кесте)

21-кесте – Эксперименттен кейінгі (post-test) «Эмпатия» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың сипаттамалық статистикасы

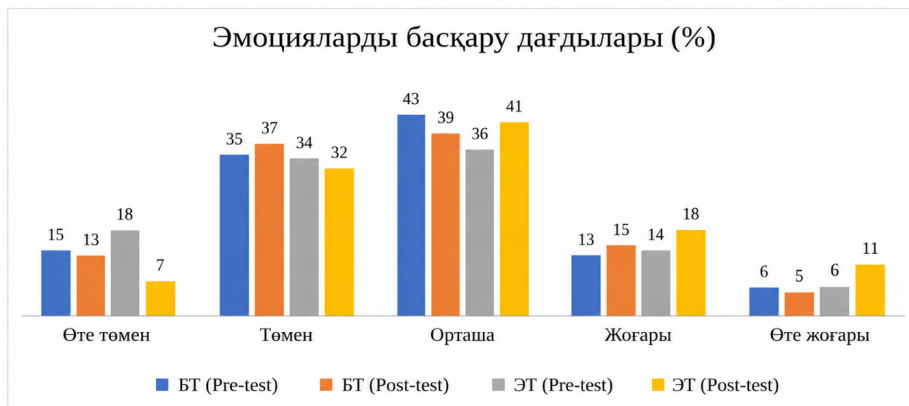
Сипаты	КГ (Post-test)	ЭГ (Post-test)
Орташа	36,48649	40,06667
Медиана	36	39
Мода	41	38
Стандартты ауытқу	7,237359	7,763017
Үлгі дисперсиясы	52,37936	60,26443
Эксцесс	1,664074	1,357888

Минимум	15	19
Максимум	63	68
Сомасы	4050	4808
Респонденттер саны	111	120

Талдау нәтижелері бойынша «қарым-қатынас процесін басқара білу» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтар арасында айтарлықтай айырмашылықтар бар. Бақылау тобының pre-test және post-test нәтижелерінде елеулі өзгерістер байқалмады: деңгейі өте төмен білім алушылардың үлесі 1%-ға, деңгейі төмен білім алушылардың үлесі 1%-ға өсті. Орташа көрсеткіштер 40%-дан 39%-ға дейін төмендеді, ал жоғары және өте жоғары деңгейлердегі өзгерістер шамалы болды (1% өсім). Эксперименттік топта post-test нәтижелерінің айтарлықтай жақсарғаны байқалды. Өте төмен деңгейдегі білім алушылардың үлесі 11%-ға, 18%-дан 7%-ға дейін, ал төмен деңгейдегі білім алушылардың үлесі 2%-ға (24%-дан 22%-ға дейін) төмендеді. Орта деңгейдегі білім алушылардың үлесі 38%-дан 41%-ға дейін, жоғары деңгейдегі білім алушылардың үлесі 14%-дан 18%-ға дейін өсті. Ең жоғары нәтиже «өте жоғары» деңгейді көрсетті, ол 6%-дан 13%-ға дейін өсті (22-кесте).

22-кесте – «Қарым-қатынас процесін басқара білу» компоненті бойынша экспериментке дейінгі және кейінгі бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелері (pre-test және post-test)

Деңгейі	Бақылау тобы (Pre-test)		Бақылау тобы (Post-test)		Эксперименттік топ (Pre-test)		Эксперименттік топ (Post-test)	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Өте төмен	14	13	13	12	21	18	8	7
Төмен	29	26	30	27	29	24	26	22
Орташа	44	40	43	39	46	38	49	41
Жоғары	17	15	18	16	17	14	21	18
Өте жоғары	7	6	7	6	7	6	16	13

21-сурет – «Қарым-қатынас процесін басқара білу» компоненті бойынша экспериментке дейінгі және кейінгі бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелері (pre-test және post-test)

Ескерту-автор құрастырған

Талдау нәтижелері бойынша «қарым-қатынас процесін басқара білу» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтар арасында бастапқы шарттар (pre-test) арасында айтарлықтай айырмашылықтар жоқ екендігі анықталды. Бақылау тобының pre-test және эксперименттік топтың pre-test арасындағы χ^2 мәні 1,095 құрайды, бұл статистикалық маңызды айырмашылықтың жоқтығын көрсетеді. Сонымен қатар, бақылау тобының pre-test және post-test балдары арасындағы χ^2 мәні 0,094 құрайды, бұл қарым-қатынас дағдыларын дамытудағы дәстүрлі әдістердің шектеулі тиімділігін білдіреді. Эксперименттік топтың post-test нәтижелері айтарлықтай жақсарғанын көрсетеді. Эксперименттік топтың pre-test және post-test арасындағы χ^2 мәні 10 029 құрайды, бұл эксперименттік әдістердің қарым-қатынас процесін басқару дағдыларын дамытуға үлкен әсер еткенін дәлелдейді. Сонымен қатар, бақылау және эксперименттік топтардың post-test нәтижелерімен салыстырғанда, χ^2 мәні 5,670 құрайды, бұл эксперименттік топтың бақылау тобына қарағанда айтарлықтай жоғары көрсеткіштерге қол жеткізгенін көрсетеді (23-кесте).

23-кесте – «Қарым-қатынас процесін басқара білу» компоненті бойынша $\chi^2_{\text{эмп}}$ Бақылау және эксперименттік топтардың эмпирикалық мәндері

Тобы	БТ (Pre-test)	ЭТ (Pre-test)	БТ (Post-test)	ЭТ (Post-test)
БТ (Pre-test)		1,095457958	0,094051871	5,669565804
ЭТ (Pre-test)	1,095457958		1,680899309	10,02875117
БТ (Post-test)	0,094051871	1,680899309		5,277364677
ЭТ (Post-test)	5,669565804	10,02875117	5,277364677	

Талдау нәтижелері бойынша «қарым-қатынас процесін басқара білу» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың post-test сипаттамалық статистикасында айтарлықтай айырмашылықтар бар. Эксперименттік топтың орташа мәні (44,45) бақылау тобының орташа мәнінен (41,66) жоғары, бұл эксперименттік әдістердің тиімділігін дәлелдейді. Сонымен қатар, эксперименттік топта медиана (45) бақылау тобымен (41) салыстырғанда жоғары болды, ал сән көрсеткіші бақылау тобында 41 және эксперименттік топта 38 болды, бұл нәтижелердің тұрақтылығын көрсетеді. Минималды мән (минимум) эксперименттік топта (22) жоғары, ал максималды мән (максимум) 71 құрайды, бұл бақылау тобына қарағанда едәуір жоғары. Стандартты ауытқу және дисперсия көрсеткіштері екі топта да ұқсас деңгейде, бұл нәтижелердің төмен әртүрлілігін көрсетеді (БТ–8,15, ЭТ–8,03). Алайда, эксперименттік топта куртоздың мәні (1,011) бақылау тобына (1,302) қарағанда төмен, бұл эксперименттік топтағы нәтижелердің біртектілігі мен болжамдылығын білдіреді (24-кесте).

24-кесте – Эксперименттен кейінгі (post-test) «қарым-қатынас процесін басқара білу» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың сипаттамалық статистикасы

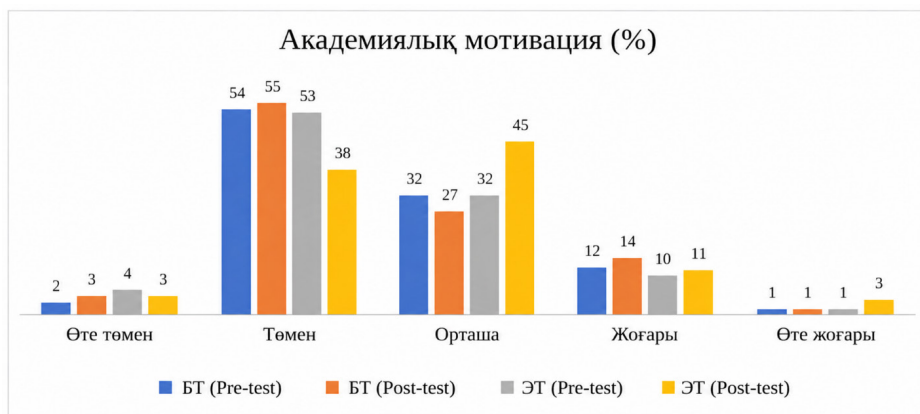
Сипаты	БТ (Post-test)	ЭТ (Post-test)
Орташа	41,65766	44,45
Медиана	41	45
Мода	41	38
Стандартты ауытқу	8,145825	8,034432
Үлгі дисперсиясы	66,35446	64,5521

Экссесс	1,302326	1,011762
Минимум	14	22
Максимум	62	71
Сомасы	4624	5334
Респондент саны	111	120

Талдау нәтижелері бойынша «академиялық мотивация» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың pre-test және post-test көрсеткіштері арасында айтарлықтай айырмашылықтар байқалмайды. Бақылау тобында pre-test және post-test нәтижелері шамамен тұрақты болды, өте төмен және өте жоғары оқу деңгейі бар оқушылардың үлесі өзгеріссіз қалды (2%-дан 3%-ға дейін, 1%-дан 1%-ға дейін). Төмен деңгейде аз ғана өзгеріс байқалды (54%-дан 55%-ға дейін), ал орташа деңгейде аздап төмендеу (32%-дан 27%-ға дейін). Эксперименттік топтың post-test нәтижелері академиялық мотивацияның жақсарғанын көрсетеді. Өте төмен деңгейдегі білім алушылардың үлесі өзгеріссіз қалғанымен (4%-дан 3%-ға дейін), төмен деңгейдегі үлесі 15%-ға (53%-дан 38%-ға дейін) азайды. Сонымен қатар, орта деңгейдегі білім алушылардың үлесі 13%-ға, 32%-дан 45%-ға дейін өсті. Жоғары және өте жоғары деңгейдегі білім алушылардың үлесі аздап өсті (жоғары деңгейде 10%-дан 11%-ға дейін, өте жоғары деңгейде 1%-дан 3%-ға дейін) (25-кесте).

25-кесте - «Академиялық мотивация» компоненті бойынша экспериментке дейінгі және кейінгі бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелері (pre-test және post-test)

Деңгей	Бақылау тобы (Pre-test)		Бақылау тобы (Post-test)		Эксперименттік топ (Pre-test)		Эксперименттік топ (Post-test)	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Өте төмен	2	2	3	3	5	4	3	3
Төмен	60	54	61	55	64	53	46	38
Орташа	35	32	30	27	38	32	54	45
Жоғары	13	11	16	14	12	10	13	11
Өте жоғары	1	1	1	1	1	1	4	3

22-сурет – «Академиялық мотивация» компоненті бойынша экспериментке дейінгі және кейінгі бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелері (pre-test және post-test)

Ескерту-автор құрастырған

Талдау нәтижелері бойынша бақылау және эксперименттік топтардың (pre-test) бастапқы жағдайларында «академиялық мотивация» компоненті бойынша айтарлықтай айырмашылықтар байқалмады. Бақылау тобының pre-test және эксперименттік топтың pre-test арасындағы χ^2 мәні 1,229 болды, бұл екі топтың бастапқы шарттары бірдей болғанын көрсетеді. Сонымен қатар, бақылау тобының pre-test және post-test балдары арасындағы χ^2 мәні 0,903 болды, бұл дәстүрлі әдістердің шектеулі әсерін көрсетеді, бұл бақылау тобында академиялық мотивация деңгейінде айтарлықтай өзгерістер болмағанын дәлелдейді. Эксперименттік топтың post-test нәтижелері бойынша айтарлықтай оң өзгерістер байқалды. Эксперименттік топтың pre-test және post-test арасындағы χ^2 мәні 8,068-ге тең, бұл эксперименттік әдістердің академиялық мотивацияны дамытуда тиімді болғанын көрсетеді. Сонымен қатар, бақылау және эксперименттік топтардың post-test нәтижелерімен салыстырғанда, χ^2 мәні 7,566 құрады, бұл бақылау тобымен салыстырғанда эксперименттік әдістемелердің тиімділігін растайды (26-кесте).

26-кесте – «Академиялық мотивация» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың эмпирикалық мәндері

Тобы	БТ (Pre-test)	ЭТ (Pre-test)	БТ (Post-test)	ЭТ (Post-test)
БТ (Pre-test)		1,229250821	0,903224675	7,566072042
ЭТ (Pre-test)	1,229250821		1,736591773	8,068063241
БТ (Post-test)	0,903224675	1,736591773		10,73593883
ЭТ (Post-test)	7,566072042	8,068063241	10,73593883	

Талдау нәтижелері бойынша «академиялық мотивация» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың post-test сипаттамалық статистикасында кейбір айырмашылықтар байқалады. Эксперименттік топтың орташа мәні (40,84) бақылау тобының орташа мәнінен (39,77) сәл жоғары, бұл эксперименттік әдістердің әсерін көрсетеді. Сонымен қатар, тіпті орташа мән бойынша эксперименттік топтың көрсеткіші жоғары (ЭГ – 40, КГ – 36), бұл эксперименттік топта біршама тұрақты және жақсар-тылған нәтижелерді көрсетеді. Эксперименттік топтағы максималды нәти-же 74-ке жетсе, бақылау тобында ол 70-ке жетеді, бұл эксперименттік әдістердің артықшылығын да көрсетеді. Стандартты ауытқу (ЭГ – 14,12, КГ – 13,64) және дисперсия (ЭТ – 199,33, БТ– 186,18) көрсеткіштері экспе-рименттік топта біршама жоғары, бұл нәтижелердің алуан түрлілігін көр-сетеді. Екі топтағы куртоздың мәні бойынша теріс көрсеткіш (-0,65 және -0,85), бұл нәтижелер қалыпты таралуға жақын екенін көрсетеді. Жалпы, эксперименттік топтың жоғары орташа мәні, медианасы және максималды мәні академиялық мотивацияны арттырудағы эксперименттік әдістердің тиімділігін және оларды қолданудың маңыздылығын анықтайды (27-кес-те).

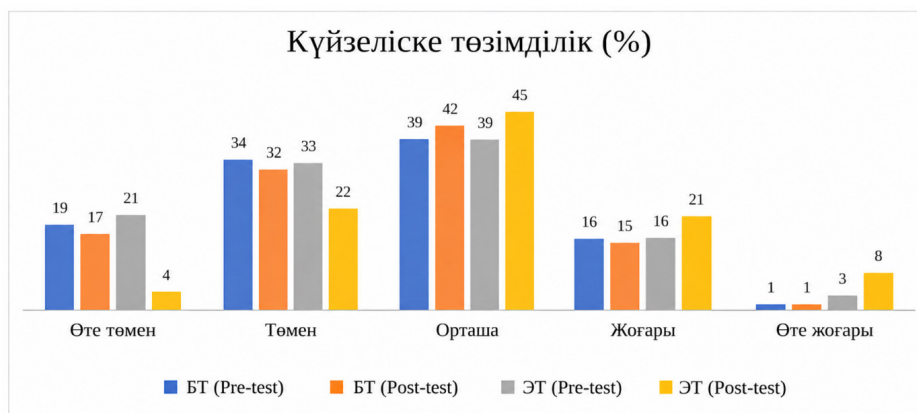
27-кесте – эксперименттен кейінгі (post-test) «академиялық мотивация» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың сипаттамалық статистикасы

Сипаты	БТ (Post-test)	ЭТ (Post-test)
Орташа	39,76577	40,84167
Медиана	36	40
Мода	31	39
Стандартты ауытқу	13,64482	14,11834
Үлгі дисперсиясы	186,181	199,3277
Эксцесс	-0,84882	-0,65342
Минимум	12	15
Максимум	70	74
Сомасы	4414	4901
Респондент саны	111	120

Талдау нәтижелері бойынша «күйзеліске төзімділік» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың pre-test және post-test көрсеткіштерінде айтарлықтай айырмашылықтар байқалмайды. Бақылау тобында өзгерістер өте аз: өте төмен деңгейдегі білім алушылардың үлесі 1%-ға (10%-дан 11%-ға дейін), төмен деңгейдегі үлесі 2%-ға (34%-дан 32%-ға дейін) азайды. Орташа және жоғары деңгейлерде аздап өсу байқалады (1%), ал өте жоғары деңгейдегі үлес өзгеріссіз қалды (1%). Эксперименттік топта post-test нәтижелері айтарлықтай жақсарды. Өте төмен және төмен деңгейдегі білім алушылардың үлесі тиісінше 7%-ға және 11%-ға азайды (өте төмен деңгейде 11%-дан 4%-ға дейін, төмен деңгейде 33%-дан 22%-ға дейін). Орта деңгейдегі білім алушылардың үлесі 7%-ға, 39%-дан 46%-ға дейін өсті, ал жоғары деңгейде бұл көрсеткіш 16%-дан 21%-ға дейін өсті. Ең маңызды өзгеріс өте жоғары деңгейде байқалды, онда ол 2%-дан 7%-ға дейін өсті. Бұл нәтижелер күйзеліске төзімділікті дамытудағы эксперименттік әдістемелердің тиімділігін дәлелдейді және оларды қолданудың маңыздылығын көрсетеді (28-кесте).

28-кесте- «Күйзеліске төзімділік» компоненті бойынша экспериментке дейінгі және кейінгі бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелері (pre-test және post-test)

Деңгейі	Бақылау тобы (Pre-test)		Бақылау тобы (Post-test)		Эксперименттік топ (Pre-test)		Эксперименттік топ (Post-test)	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Өте төмен	11	10	12	11	13	11	5	4
Төмен	38	34	35	32	39	33	27	22
Орташа	43	39	45	40	47	39	55	46
Жоғары	18	16	18	16	19	16	25	21
Өте жоғары	1	1	1	1	2	2	8	7

23-сурет – «Күйзеліске төзімділік» компоненті бойынша экспериментке дейінгі және кейінгі бақылау және эксперименттік топтардың нәтижелері (pre-test және post-test)

Ескерту-автор құрастырған

Талдау нәтижелері бойынша «күйзеліске төзімділік» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың pre-test нәтижелері арасында айтарлықтай айырмашылық байқалмайды. Бақылау және эксперименттік топтардың pre-test көрсеткіштері арасындағы χ^2 (КГ – ЭГ-0,367 және 0,309) мәндері статистикалық маңызды айырмашылықтың жоқтығын көрсетеді. Сонымен қатар, бақылау тобының pre-test және post-test арасын-

дағы χ^2 мәні 0,212 құрайды, бұл дәстүрлі әдістер күйзеліске төзімділік деңгейіне айтарлықтай әсер етпегенін көрсетеді. Эксперименттік топта post-test нәтижелері бойынша айтарлықтай өзгерістер байқалды. Эксперименттік топтың pre-test және post-test арасындағы χ^2 мәні 10,783-ке жетті, бұл эксперименттік әдістер күйзеліске төзімділікті дамытуда айтарлықтай тиімді болғанын көрсетеді. Сонымен қатар, бақылау және эксперименттік топтардың post-test нәтижелері арасындағы χ^2 мәні 11 832 құрайды, бұл эксперименттік топтың көрсеткіштері бақылау тобына қарағанда айтарлықтай жоғары екенін дәлелдейді (29-кесте).

29-кесте – «Күйзеліске төзімділік» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың $\chi^2_{эмп}$ эмпирикалық мәндері

Тобы	БТ (Pre-test)	ЭТ (Pre-test)	БТ (Post-test)	ЭТ (Post-test)
БТ (Pre-test)		0,367700623	0,212220478	11,83221706
ЭТ (Pre-test)	0,367700623		0,309875867	10,78300654
БТ (Post-test)	0,212220478	0,309875867		11,16488887
ЭТ (Post-test)	11,83221706	10,78300654	11,16488887	

Талдау нәтижелері бойынша «күйзеліске төзімділік» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың post-test сипаттамалық статистикасында айтарлықтай айырмашылықтар бар. Эксперименттік топтың орташа мәні (16,26) бақылау тобының орташа мәнінен (13,79) жоғары, бұл күйзеліске төзімділік деңгейін арттырудағы эксперименттік әдістердің тиімділігін көрсетеді. Сонымен қатар, медиана эксперименттік топта да жоғары (ЭТ–16, БТ–14), бұл эксперименттік топтағы нәтижелер орташадан жоғары екенін көрсетеді. Екі топта да сән көрсеткіші бірдей (10), бұл кейбір нәтижелердің бірдей таралуын көрсетеді. Стандартты ауытқу (ЭТ–6,92, БТ– 6,43) және дисперсия (ЭТ–47,92, БТ–41,29) мәндері эксперименттік топта жоғары, бұл эксперименттік топтағы нәтижелердің әртүрлілігін көрсетеді. Артық мән екі топта да теріс (-0,45 және -0,86), яғни нәтижелер қалыпты таралуға жақын. Сондай-ақ, минималды және максималды мәндер бойынша айырмашылықтар бар: эксперименттік топта кем дегенде 4, бақылау тобында 3 және сәйкесінше 33 және 31 максималды мәндер (30-кесте).

30-кесте – Эксперименттен кейінгі (post-test) «күйзеліске төзімділік» компоненті бойынша бақылау және эксперименттік топтардың сипаттамалық статистикасы

Сипаты	БТ (Post-test)	ЭТ (Post-test)
Орташа	13,79279	16,25833
Медиана	14	16
Мода	10	10
Стандартты ауытқу	6,425966	6,922738
Үлгі дисперсиясы	41,29304	47,9243
Эксцесс	-0,86265	-0,44547
Минимум	3	4
Максимум	31	33
Сомасы	1531	1951
Респондент саны	111	120

Жүргізілген тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың нәтижесінде зерттеу гипотезасы расталды. ЖОМ білім алушыларының ЭИ дамуын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу моделін іске асыру оның тиімділігін көрсетті. Зерттеу нәтижелері экспериментке қатысушылардың ЭИ деңгейінің айтарлықтай жоғарылағанын дәлелдеді. Осылайша, зерттеудің баламалы гипотезасы толығымен расталды және білім алушылардың ЭИ-нің жүйелі дамуы олардың жеке және әлеуметтік қалыптасуының маңызды аспектілеріне оң әсер ететіндігі дәлелденді.

Мектеп білім алушыларының эмоционалды интеллектісін дамытуға арналған ұсынымдар

Мектеп білім алушыларының эмоционалды интеллектісін дамытуға педагогтерге, пән мұғалімдеріне, психологтерге, мектеп әкімшілігіне арналған практикалық ұсынымдар әзірленді.

Педагогтерге, пән мұғалімдеріне арналған ұсынымдар:

- 1) пән мұғалімдері оқу үрдісінде эмоционалды интеллектіні дамытуды мақсатты түрде жүзеге асыруы қажет. Мысалы, оқушыларға өз эмоцияларын түсіну және білдіруге үйрету үшін сабаққа «эмоция күнделігі» әдісін енгізуге болады және әдебиет сабағында кейіпкерлердің эмоциясын талқылау немесе тарихи оқиғаларды оқытқанда оқушылардың өз сезімдерін бөлісуіне жағдай жасау тиімді тәсіл болмақ. Рөлдік ойындар арқылы түрлі эмоциялық жағдайларды модельдеу оқушылардың эмпатиясын дамытуға көмектеседі;
- 2) оқушыларға стрессті жеңу және өз эмоцияларын реттеу тәсілдерін үйрету – мұғалімнің маңызды міндеті. Сабақта қысқа медитация, тыныс алу жаттығулары сияқты әдістерді жүйелі қолдану балалардың тынышталып, зейінін шоғырландыруына көмектеседі. Мысалы, қиын бақылау жұмысы алдында бүкіл сыныппен бірге терең тыныс алу жаттығуын орындау оқушылардың мазасыздығын төмендетуге көмектеседі;
- 3) педагог өз үлгісі арқылы эмоционалды интеллекттің маңызды екенін көрсетуі керек. Өз эмоцияларын ұстамдылықпен басқару және қиын жағдайларда сабырлық таныту арқылы мұғалім оқушыларға үлгі болады. Сондай-ақ, оқушыларға құрметпен қарап, олардың көңіл күйін түсініп әрекет ететін мұғалім сыныпта жағымды психологиялық климат қалыптастырады.

Психологтарға арналған ұсынымдар:

- 1) мектеп психологі ұсынымдар оқушылардың эмоционалды жағдайын жүйелі диагностикалап, мониторинг жүргізуі тиіс. Арнайы психологиялық әдістемелерді қолдана отырып, балалардың эмоциялық күйі мен бейімделу деңгейін бағалау ерте кезеңде қолдауды қажет ететін оқушыларды анықтауға мүмкіндік береді. Мұндай скрининг нәтижелері бойынша әр оқушының жеке қажеттіліктеріне сай жұмыс жоспары жасалады;
- 2) эмоционалды интеллектті дамыту үшін психологтің жеке және топтық форматта жұмыс ұйымдастыруы маңызды. Психолог жеке кеңес беру барысында оқушылардың өз сезімдерін түсінуіне, жағымсыз эмоцияларды жеңілдетуіне көмектеседі. Ал топтық тренингтер мен сабақтар

балаларды бір-бірімен тиімді қарым-қатынас жасауға, эмпатия мен өзара қолдау дағдыларын қалыптастыруға үйретеді. Мысалы, топтық жұмыста балалар бірге мәселе шешу тапсырмаларын орындап, командада жұмыс істеу тәжірибесін меңгереді;

3) психолог ата-аналарға арналған семинар-тренингтер өткізіп, баланың эмоциялық дамуының ерекшеліктерін түсіндіреді, оны қолдаудың тиімді тәсілдерін үйретеді. Ата-ана мен мектептің тығыз ынтымақтастығы отбасы ішіндегі байланысты нығайтып, бұл баланың эмоционалдық дамуына оң әсерін тигізеді. Сондықтан педагог-психолог ата-аналардың сұрақтарына тұрақты түрде жауап беріп, қажет кезде жеке кеңес (консультация) беруі де керек;

4) мектеп психологі ұсынымдар мұғалімдерге де эмоциялық-педагогикалық қолдау көрсетеді. Сыныптағы күрделі эмоциялық жағдайларды реттеуде немесе оқушымен тіл табысуда қиындық туындаса, психолог мұғалімге тиісті кеңестер береді және бірге шешім жолдарын қарастырады. Мұғалімдер психологтің көмегімен стрессті басқару, қиын оқушымен жұмыс жасау әдістерін үйренсе, сыныптағы жалпы атмосфераның жақсаратыны анық.

Мектеп әкімшілігіне арналған ұсынымдар:

1) мектеп басшылығы оқушылардың эмоционалды интеллектін дамыту жұмысын мектеп деңгейінде стратегиялық жоспарға енгізуі қажет. Ол үшін білім беру бағдарламасына сәйкес арнайы шараларды қарастырып, жылдық жұмыс жоспарына әлеуметтік-эмоционалдық даму бағытында іс-шаралар циклын қосуға болады. Мысалы, ай сайын бүкіл мектепте өткізіліп отыратын «эмоция апталығы» немесе сынып сағаттарында эмоционалды тәрбие тақырыптарын талқылауды дәстүрге айналдыру оқушылар үшін пайдалы болмақ;

2) эмоционалды интеллектті дамыту бастамасын табысты жүзеге асыру үшін мұғалімдердің қолдауы мен белсенді қатысуын қамтамасыз ету керек. Мектеп әкімшілігі бұл бастамаға педагогтерді тарту үшін олармен түсіндіру жұмыстарын жүргізіп, қажет болған жағдайда біліктілікті арттыру курстарын ұйымдастырғаны жөн. Сондай-ақ материалдық және әдістемелік ресурстармен қамтамасыз ету маңызды. Мұғалімдердің ынтымағы мен қолдауы болмаса, кез келген жаңашыл жобаның табысты болуы екіталай екенін зерттеулер көрсетеді;

3) мектеп әкімшілігі ата-аналарды эмоционалды тәрбиелеу процесіне белсенді тартуы қажет. Ол үшін ата-аналарға арналған ақпараттық жиналыстар, тренингтер мен шеберлік сабақтарын тұрақты ұйымдастырып, балалардың эмоциялық дамуына қатысты білім мен дағдыны бірге қалыптастыруға көңіл бөлген жөн. Ата-аналардың мектеп бастамаларын қолдауы үй мен мектеп арасындағы байланысқа дәнекер болып, балаға біртұтас қолдау жүйесін құрады. Шетелдік тәжірибе бойынша да ата-ана қолдауынсыз мектептегі эмоциялық тәрбиенің толық нәтижеге бермейтіні атап көрсетілген. Сондықтан ата-аналардың ұсыныстар мен шараларға қатысуын оңтайландыру мектеп басшылығының назарында болуы тиіс.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу нәтижесінде келесі тұжырымдар жасалды:

1. ЭИ құбылысының өзектілігі қазіргі ғылыми зерттеулердің динамикасымен дәлелденді. Халықаралық және қазақстандық ғылыми еңбектерді талдау нәтижесінде ЭИ білім алушылардың тұлғалық және академиялық дамуына тікелей әсер ететіні анықталды. Бұл құбылыс білім алушылардың үлгерімін, физикалық және психологиялық жағдайын жақсартады, әлеуметтік қатынастарды нығайтуға және кәсіби өзін-өзі анықтауға ықпал етеді.
2. Зерттеу барысында ЖОМ білім алушыларының эмоционалды интеллектінің құрылымдық компоненттері анықталды: эмоционалды хабардарлық, эмоцияларын басқара білу, эмпатия, қарым-қатынас процесін басқару, академиялық мотивация және күйзеліске төзімділік. Авторлық анықтама берілген: «мектеп оқушыларының эмоционалды интеллектісі-бұл эмоционалды хабардарлық, эмоцияларыңызды басқара білу, эмпатия, қарым-қатынас процесін басқара білу, академиялық мотивация және олардың жеке, академиялық және әлеуметтік дамуын қамтамасыз ететін күйзеліске төзімділік сияқты компоненттерді қамтитын кешенді қабілет».
3. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу ұғымының мазмұны ашылды, Қазақстан мен Түркияның психологиялық қызметтер жүйесіне салыстырмалы талдау жүргізілді. Бұл талдау екі елдегі психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің ерекшеліктерін бағалады және олардың эмоционалды интеллектті дамытудағы рөлін анықтады.
4. Зерттеу нәтижесінде ЖОМ білім алушыларының ЭИ дамуын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің авторлық моделі жасалды. Бұл модель мақсатты, мазмұнды-технологиялық және тиімді блоктардан тұрады. Әзірленген модель білім алушылардың ЭИ дамуына кешенді көзқарасты қамтамасыз етеді және оның жеке, академиялық және әлеуметтік дамуына ықпал етеді.
5. Қалыптастырушы эксперимент шеңберінде «эмоциялар күнделігі» ЖОББМ әзірленді және тәжірибеге енгізілді, ЖОББМ-де «эмоционалды интеллект және сыни ойлау» вариативтік курсының бағдарламасы іске

асырылды, педагогтар үшін «білім алушылардың эмоционалдық интеллектісі мен сыни ойлауын дамытуды әдістемелік сүйемелдеу» біліктілігін арттыру курстары ұйымдастырылды, сондай-ақ ақпараттық ресурс ретінде сайт іске қосылды <https://ktaibolatov.kz/>.

6. Жүргізілген тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың нәтижесінде зерттеу гипотезасы расталды. ЖОМ білім алушыларының ЭИ дамуын психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу моделін іске асыру оның тиімділігін көрсетті. Зерттеу нәтижелері экспериментке қатысушылардың ЭИ деңгейінің айтарлықтай жоғарылағанын дәлелдеді. Осылайша, зерттеудің баламалы гипотезасы H_1 толығымен расталды және білім алушылардың ЭИ-дің жүйелі дамуы олардың жеке және әлеуметтік қалыптасуының маңызды аспектілеріне оң әсер ететіндігі дәлелденді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Альгожина А. Р. Жоғары мектеп педагогтарының эмоционалды интеллект пен кәсіби маңызды қасиеттерінің өзара байланысы: 8D01102 – «Білім беру психологиясы» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Қарағанды: Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, 2022. – 210 б.
2. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена. – 2006.
3. Афанасьев В. В., Афанасьева И. В. Принципы проектирования педагогических технологий управления // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: Педагогика и психология. – 2013. – № 3 (25). – С. 8–20.
4. Ахметова, Д. Б. Эмоциональный интеллект, компетенции и стратегии обучения: дисс. ... доктора философии (PhD). – Алматы, 2014. – 136 с
5. Бабанский Ю. К., Лернер И. Я., Махмутов М. И. Методы обучения // Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических институтов/Под ред. ЮК Бабанского. М.: Педагогика. – 1983.
6. Байтукбаева, Б. Д. Психолого-педагогические условия формирования психоэмоциональной устойчивости будущих педагогов ВУЗа: дисс... на соискание ученой степени доктора философии (PhD). – Алматы: КазНПУ, 2014. – 150 с.
7. Бапаева С.Т, Ахметжанова М.Б. Жасөспірімдердің эмоционалды интеллект дамуының гендерлік ерекшеліктері // Scientific and practical journal EJCPR&P № 1(1) 2022
8. Бердибаева С. К. Практикум по психодиагностике: учебное издание. – Алматы: .Қазақ университеті, 2019. – 365 с.
9. Вилюнас, В. Психология эмоций: Хрестоматия / В. Вилюнас. – СПб.: Питер, 2004. 496 с
10. Дарвин Ч. О выражении эмоций у человека и животных. – СПб.: Питер, 2001. – 384 с.
11. Дахин А. Н. Моделирование компетентности участников открытого образования //Педагогический профессионализм в современном образовании. – 2007. – С. 101-112.

12. Джакупов С. М. От смысловой теории мышления к концепции совместно-диалогической познавательной деятельности // Вопросы психологии. – 2010. – №. 2. – С. 46-55.
13. Зотов А. Ф. Научная рациональность: история, современность, перспективы // Вопросы философии. – 2011. – №. 5. – С. 3-17.
14. Изард К. Э. Психологи я эмоций . – СПб.: Питер, 2012 . – 46 4 с: ил. – (Серия «Мастер а психологии»).
15. Казакова Е. И. Процесс психолого-педагогического сопровождения // На путях к новой школе. – 2009. – №. 1. – С. 36-46.
16. Качалина Е. Б. Активная профессиональная позиция педагога как психолого-педагогическая проблема // Психология обучения. – 2007. – №. 2. – С. 98-109.
17. Краевский В.В. Проблемы построения целостной теории содержания образования и процесса обучения. Челябинск: ЧГПИ, 1988. – 138 с.
18. Курбаналиева М. К. Психолого-педагогическое сопровождение воспитанников с деликвентным поведением в закрытых учреждениях: дисс... PhD, 2016. – 207 с.
19. Кусаинов А. К., Абдыкаримов Б. А., Ахметов К. А., Исмаилов А.Ж., Кемайкина Т. Н. Психологическое сопровождение воспитания и развития детей-сирот: методическое пособие для психологов и педагогов – Астана: ЕАГИ, 2008. – 200 с.
20. Лазарус Р.С. Психологический стресс и процесс совладания с ним [Текст] / Р. Лазарус. – New York: Oxford University Press, 1991. – 141с
21. Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте. – 2004.
22. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭмИн // Психологическая диагностика, 2006, №4, С.3–22.
23. Люшер М. Цветовой тест: диагностика эмоционального состояния дошкольников
24. Мадалиева, З. Б. Психологические основы управления эмоциональным состоянием учителя: дисс... на соиск. к.псих.н. – Алматы, 2002. – 158 с.

25. Манойлова М. А. Акмеологическое развитие полиэтнической компетентности субъектов образования //Автореф. докт. психология развития и образования. СПб. – 2011.
26. Махадиева А. К. «Ата-ана мен аутист бала» қарым-қатынас жүйесіндегі стрестің женуді психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу: философия докторы дәрежесін алу үшін дайындалған дисс..., 2019. – 181 б.
27. Намазбаева Ж.И. Психологические основы развития творческой интеллектуальной личности в образовательной среде: монография. – Алматы, 2012.
28. Национальной академии образования имени И. Алтынсарина «Об особенностях организации учебно-воспитательного процесса в организациях среднего образования Республики Казахстан на 2021-2022 учебный год»
29. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Эмоцшний штелект: концептуализация феномену, основ-ш функци. Ки!в, 2003. 126 с.
30. Писаренко В. И. Моделирование в современной педагогике // Общество: социология, психология, педагогика. – 2019. – № 12. – С. 146–154.
31. Подласый И. П. Педагогика. – Рипол Классик, 1996.
32. Ризулла А. Р. Связь субъективного благополучия и мимикрии на примере студенческой молодежи г. Алматы [[Электронный ресурс]] : дис. ... д-ра философии (PhD): 6D050300 – Психология / А. Р. Ризулла ; КазНУ им. аль-Фараби. – Алматы : [б. и.], 2019.
33. Саранцев Г. И. Диссертационные исследования по методикам в свете современной методической науки //Педагогика. – 2018. – №. 4. – С. 11
34. Слободчиков, В.И., Исаев Е.И. Психология развития человека: учеб. пособие. М.: ПСТГУ, 2013. 242с
35. Тайболатов .. М., Бурдина Е.И., Ерофеева Р.Ж. Эмоциональный интеллект обучающихся в контексте зарубежных теорий // Вестник Торайгыров университета. Педагогическая серия. №4, 2021. – 515-527 с. URL: (<https://vestnik-pedagogic.tou.edu.kz/storage/journals/351.pdf>)

36. Тайболатов К. М., Пфейфер Н.Э. Методическое сопровождение педагогов-психологов в развитии эмоционального интеллекта обучающихся // «Актуальные проблемы и перспективы современного педагогического образования»: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию юбилею доктора педагогических наук, профессора, академика МАНПО Матешовой Корлан Кабикеновны – Издательство «Ұлағат», Алматы: КазНПУ им. Абая, 2022. – 493 с.
37. Тайболатов К. М. Білім алушылардың эмоционалды интеллектін дамытуды психологиялық сүйемелдеуге педагог-психологтерді кәсіби даярлау үдерісі // «Ахмет Байтұрсынұлы мұрасы: қазақ тілі және заманауи білім беру үдерісі» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының жинағы. – Павлодар: Павлодар қаласының білім беру бөлімі, 2022. – 798–801 б.
38. Тайболатов .. М., Бурдина Е.И., Бегимтаев А. И. Программа вариативного курса «Эмоциональный интеллект и критическое мышление» в средних общеобразовательных школах (из опыта работы) // Вестник Торайгыров университета. Педагогическая серия. №2, 2022. – 157-169 с. URL: <https://doi.org/10.48081/WGNF3419>
39. Токсанбаева Н. К. Тұлғаның қарым-қатынасын психологиялық диагностикалау. – Қазақстан: Алла Прима, 2014. – 265 б.
40. Толегенова, А. А. Психофизиологическое исследование эмоционального интеллекта: дисс. ... доктора философии (PhD). – Алматы, 2009. – 134 с.
41. Торндайк Э. Разведка и ее использование // Журнал Харпера. – 1920. – Т. 140. – С. 227-235.
42. Туякова У. Ж. Болашақ әлеуметтік педагогтардың эмоционалды интеллектін қалыптастыру: 6D012300 – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Астана: Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2022. – 185 б.
43. Харламенкова Н.Е., Казымова Н.Н., Никитина Д.А., Дымова Е.Н., Шаталова Н.Е., Гурьянова Т.А. Опросник «Шкала воспринимаемого стресса для детей» (ШВС-Д): Адаптация и психометрические показатели // Экспериментальная психология. 2024. Том 17. № 2. С. 178–198. DOI: 10.17759/exppsy.2024170211

44. Хмель Н. Д. Теория и технология реализации целостного педагогического процесса // Алматы: АГУ им. Абая. – 2002.
45. Штофф В. А. О гносеологическом статусе моделей и моделирования // Proceedings of the XVth World Congress of Philosophy. – 1975. – Т. 5. – С. 247-249.
46. Эльконин, Д.Б. Детская психология: учеб. пособие для вузов / Д.Б. Эльконин. – М.: Академия, 2004. 384 с
47. Этический кодекс исследователей образования Казахстана. – Первое издание. – Нур-Султан: Казахстанское общество исследователей в области образования, 2020. – 68 с.
48. Algozhina A.R., Sabirova R.Sh., Alimbayeva R.T., Kapbasova G.B., Sarmantayev A.S. Cross cultural study of the qualitative aspects of higher education teachers' emotional intelligence: Kazakhstan and Russia // Journal of Applied Research in Higher Education. – 2022. – V. 14. – №. 3. – P. 1099-1113.
49. Arianas G. .. et al. Emotional intelligence scores in children and adolescents with subclinical hypothyroidism—correlation with serum serotonin and thyroid-stimulating hormone (TSH) concentrations // Hormones. – 2022. – P. 1-8.
50. Ashkanasy N. M., Daus C. S. Rumors of the death of emotional intelligence in organizational behavior are vastly exaggerated // Journal of Organizational Behavior. – 2005. – Т. 26. – №. 4. – С. 441-452.
51. Austin, J. (2010). Strategies for Effective Learning in Modern Education. Cambridge: Academic Press, 356 p.
52. Bar-On R. The development of a concept of psychological well-being. – 1988.
53. Bar-On R. BarOn emotional quotient inventory. – Multi-health systems, 1997. – Т. 40.
54. Bar-On, R. Emotional intelligence: an integral part of positive psychology // South African Journal of Psychology, 2010. Vol. 40, № 1. P. 54–62.
55. Beldoch M. Sensitivity to expression of emotional meaning in three modes of communication // The communication of emotional meaning.

– 1964. – Т. 1. – С. 31-42.

56. Belousova, A., Syurtukova, M., Drozdova, I., & Churyukin, G. (2024). Features of emotional intelligence of gifted high school students with different educational profiles. In BIO Web of Conferences (Vol. 116, p. 07011). EDP Sciences.
57. Busko, V., Babic Cikes, A., & Mujagic, A. (2024). Performance-Based Scores and Other- Reports of Adolescents' Emotional Intelligence: Are We Tracing the Same Constructs? Available at SSRN 4695626.
58. Camadan F., Sezgin F. İlköğretim Okulu Müdürlerinin Okul Rehberlik Hizmetlerine İlişkin Görüşleri Üzerine Nitel Bir Araştırma // Turkish Psychological Counseling & Guidance Journal. – 2012. – Т. 4. – № 38.
59. Chen, H., Zhang, S., Xu, J., Du, R., & Tang, S. (2024). Effect of the Teacher-student Relationships on Feedback Literacy of High School Students in Tibetan areas of China: Mediating Effect of Emotional Intelligence and Moderating Effect of Ethnicity Category. The Asia-Pacific Education Researcher, 33(2), 419-429.
60. Ciarrochi J., Chan A. Y. C., Bajgar J. Measuring emotional intelligence in adolescents // Personality and individual differences. – 2001. – Т. 31. – №. 7. – С. 1105-1119.
61. Code of Ethics / Non-profit joint stock company "Toraigyrov University". – Pavlodar, 2022. – 21 p. // https://tou.edu.kz/kz/?option=com_docs
62. Cooper R. K. Emotional intelligence // Training & Development, 1997. – P. 31.
63. Costa, A., & Faria, L. (2024). Individualist-collectivist profiles in secondary school: an exploratory study of trait emotional intelligence and academic achievement. European Journal of Psychology of Education, 1-21.
64. Day, J., Verily, S., & Bronze, M. (2014). Managing Educational Projects in a Globalized Context. New York: McGraw-Hill, 295 p.
65. Dobrin, A. V. (2020). Characteristics of emotional mood in first-graders with different levels of emotional intelligence as a factor of their psycho-social adaptation to primary school. Science for Education Today, 10(3), 65-85. <https://doi.org/10.15293/2658->

6762.2003.04

66. Dobrin, A. V. (2017). Peculiarities of influence of emotional intelligence on the heart rate indicators of primary schoolchildren. *Novosibirsk State Pedagogical University Bulletin*, 7(5), 94-111.
67. Doğan, C. Historical development of counseling in Turkey. *Advancement Counseling International Journal*, 2000.22(1), 57-67.
68. Drug, S., & Kuropatko, P. (2012). *Modern Approaches to Teaching Natural Sciences*. Kyiv: Akademiya, 180 s.
69. Folkman S., Lazarus R., Dunkel-Schetter C., DeLongis A., Gruen R. Dynamics of stressful encounter: Cognitive appraisal, coping, and encounter outcomes // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1986. V.50. P.992-1003
70. Galdyn Lypez, S., Zurita Ortega, F., Ubago Jimñez, J. L., & Gonzłez Valero, G. (2021). Impact of physical activity on emotional intelligence and sex differences
71. Gardner H. Artistic intelligences // *Art Education*. – 1983. – Т. 36. – №. 2. – С. 47-49.
72. Goleman, D. *Emotional intelligence*. Bantam Books, 1995
73. Palomera, R. (2019). Trait and ability emotional intelligence as predictors of alcohol consumption in adolescents. *Psicothema*
74. Moreno, A. G., & Jurado, M. D. M. Prosocial behaviours and emotional intelligence as factors associated with healthy lifestyles and violence in adolescents. *BMC Psychol* [Internet]. 2024 Feb 22; 12 (1): 88.
75. González-Yubero, S., Lázaro-Visa, S., & Palomera, R. (2021). Personal variables of protection against cannabis use in adolescence: The roles of emotional intelligence, coping styles, and assertiveness as associated factors. *International journal of environmental research and public health*, 18(11), 5576.
76. Hall N. Emotional Intelligence Test // [Psylab.info энциклопедиясы]
77. Hiluf, B., Alemu, M., & Gebremariam, H. T. (2024). Exploring the links between emotional intelligence and writing performance among Ethiopian high school learners. *Cogent Education*, 11(1), 2369970.

78. Hsieh, Y. H., & Huang, F. Y. (2020). The effects of a mindfulness curriculum on the emotional regulation and interpersonal relationships of fifth-grade children. *Bulletin of Educational Psychology*, 52(1), 25–50.
79. Jordan D. W., Мйтaйс J. L. Social skilling through cooperative learning //Educational Research. – 1997. – Т. 39. – №. 1. – С. 3-21.
80. Kakimova, L. S., Balagazova, S. T., Mukeyeva, N. E., Berdenova, A. Z., & Azhgereyeva, K. B. (2022). Pedagogical technologies for the emotional intelligence of a music teacher. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 14(3), 817–824.
81. Karaca, S., & Twin, M. (2010). Cross-Cultural Education Models in Europe. *European Journal of Education Studies*, 15(2), 45–58.
82. Karataş, Z. & Baltacı, Ş. (2013). *Türk Eğitim Sisteminde Yenilikçi Öğrenme Yöntemleri*. Ankara: Türk Milli Üniversitesi Yayınları, 320 s.
83. Kepçeoğlu, M. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik*. Ankara: Özerler Matbaası, 1994. s.32.
84. Klimenko, A. (2020). Digital Tools for Career Guidance in Schools. *Journal of Career Development*, 38(1), 15–30.
85. Lauren Toussaint, Quang Anh Nguyen,1clair Rettger,1Kiara Dixon,2MartinOffenbacher,NicoColes,JamesonHirsch,FuschiaSirois. Research Article Effectiveness of Progressive Muscle Relaxation, Deep Breathing, and Guided Imagery in Promoting Psychological and Physiological States of Relaxation. *HindawiEvidence-Based Complementary and Alternative Medicine*Volume 2021, Article ID 5924040, 8 pages<https://doi.org/10.1155/2021/5924040>
86. LePage-Lees P. *From Disadvantaged Girls to Successful Women: Education and Women's Resiliency*. – Praeger Publishers, 88 Post Road West, Westport, CT 06881., 1997.
87. Leuner, H. (1966) Emotional Intelligence and Emancipation. A Psychodynamic Study on Women. *Prax Kinder Psychology*, 15, 196–203.
88. Lukyanova, M. (2001). Educational motivation of schoolchildren: A psychological and didactic aspect. *Uchitel*, (4), 18–27.
89. Luque Gonz6lez, R., Romera, E., Gymez-Ortiz, O., Wiza, A., Laudanska-Krzeminska, I., Antypas, K., & Muller, S. (2022). Emotional intelligence

and school climate in primary school children in Spain, Norway, and Poland.

90. Martinez-Pons M. The relation of emotional intelligence with selected areas of personal functioning //Imagination, cognition and personality. – 1997. – Т. 17. – №. 1. – С. 3-13.
91. Martínez-Marín M. D., Martínez C. Subjective well-being and gender-typed attributes in adolescents: The relevance of emotional intelligence //Australian Journal of Psychology. – 2019. – Т. 71. – №. 3. – С. 296-304.
92. Mavroveli, S., & Sónchez-Ruiz, M. J. (2011). Trait emotional intelligence influences on academic achievement and school behaviour. British Journal of Educational Psychology, 81(1), 112-134.
93. Mavroveli, S., Petrides, K. V., Sangareau, Y., & Furnham, A. (2009). Exploring the relationships between trait emotional intelligence and objective socio-emotional outcomes in childhood. British Journal of Educational Psychology, 79(2), 259-272
94. Mayer J. D., DiPaolo M., Salovey P. Perceiving affective content in ambiguous visual stimuli: A component of emotional intelligence // Journal of personality assessment. – 1990. – Т. 54. – №. 3-4. – С. 772-781.
95. Mayer J. D., Salovey P. The intelligence of emotional intelligence // intelligence. – 1993. – Т. 17. – №. 4. – С. 433-442.
96. Mayer J. D., Salovey P. Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings //Applied and preventive psychology. – 1995. – Т. 4. – №. 3. – С. 197-208.
97. Mayer J. D., Geher G. Emotional intelligence and the identification of emotion // Intelligence. – 1996. – Т. 22. – №. 2. – С. 89-113.
98. Mayer J. D. et al. Emotional intelligence and giftedness //Roeper review. – 2001. – Т. 23. – №. 3. – С. 131-137.
99. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. Models of emotional intelligence // Handbook of Human Intelligence (2nd ed.) / Ed. R. J. Sternberg. New York: Cambridge, 2000. P. 396-420
100. Mayer J.D., Salovey P., Caruso D.R. Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test (MSCEIT) // MHS Publishers, 2002.

101. Megerian L. E., Sosik J. J. An affair of the heart: Emotional intelligence and transformational leadership //Journal of Leadership studies. – 1996. – Т. 3. – №. 3. – С. 31-48.
102. Miao C., Humphrey R. H., Qian S. A meta-analysis of emotional intelligence and work attitudes //Journal of occupational and organizational psychology. – 2017. – Т. 90. – №. 2. – С. 177-202.
103. Molina Moreno, P., Fernández Gea, S., Molero Jurado, M. D. M., Páiz-Fuentes, M. D. C., & Góñez Linares, J. J. (2024). The Role of Family Functionality and Its Relationship with Psychological Well-Being and Emotional Intelligence in High School Students. *Education Sciences*, 14(6), 566.
104. Mucoz-Parreco, J. A., Belando-Pedreco, N., & Valero-Valenzuela, A. (2023). Emotional intelligence, spelling performance and intelligence quotient differences based on the executive function profile of schoolchildren. *European Journal of Neuroscience*, 58(8), 3879-3891.
105. Nabi, G., Abibulaeva, A., Bulakbayeva, M., & Zholzhaksynova, M. (2022). The problem of the development of emotional intelligence of future social educators. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 17(7), 2416–2427. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i7.7687>
106. Nazlı, H. (2008). 21. Yüzyılda Eğitim Teknolojileri. İstanbul: Eğitim Araştırmaları Yayınları, 195 s.
107. Nguyen M.A. Проективная методика «Дорисовывание: мир вещей – мир людей – мир эмоций»
108. Nieto-Carracedo, A., Gımez-Iciguez, C., Tamayo, L. A., & Igartua, J. J. (2024). Emotional Intelligence and Academic Achievement Relationship: Emotional Well-being, Motivation, and Learning Strategies as Mediating Factors. *Educational Psychology*.
109. O'Boyle Jr E. H. et al. The relation between emotional intelligence and job performance: A meta-analysis //Journal of Organizational Behavior. – 2011. – Т. 32. – №. 5. – С. 788-818.
110. O'Connor, J., Smith, R., & Thompson, L. (2017). Collaborative Learning Approaches in Digital Classrooms. *Journal of Educational Research*, 29(3), 145–160.
111. Omirzakova A., Mukasheva M., Taibolatov K. Research on the Health

- Problems of School Students in Virtual Reality // In 2024 13th International Conference on Educational and Information Technology (ICEIT) (pp. 197-201). IEEE. (Conference Paper).
112. Ordycez, A., Maganto, C., & Gonz6lez, R. (2015). Somatic complaints, emotional awareness and maladjustment in schoolchildren. *Anales de Pediatrna (English Edition)*, 82(5), 308-315
113. Owen, R., & Owen, P. (2008). *Developing Critical Thinking in Secondary Education*. Oxford: Blackwell Publishing, 276 p.
114. Özabacı, A., Sakarya, B., & Doğan, S. (2008). Kültürlerarası Ortamda Öğrencilerin Psikolojik Uyumu. *Psikoloji Dergisi*, 12(4), 78-91.
115. Özgüven, İ. E. Ülkemizde psikolojik danışma ve rehberlik faaliyetlerinin dünü ve bugünü. 1990. 1 (1), 4-15.
116. Pasi R. J. Initiating a program in social and emotional education // *NASSP Bulletin*. – 1997. – T. 81. – №. 593. – C. 100-105.
117. Payne W. L. A study of emotion: developing emotional intelligence; self-integration; relating to fear, pain and desire. – 1985.
118. Perez, I., Ivanov, A., & Sidorov, B. (2005). *Methods of Integration in Educational Environment*. Moskva: Nauka, 240 p.
119. Petrides K. V., Furnham A. Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies // *European journal of personality*. – 2001. – T. 15. – №. 6. – C. 425-448.
120. Petrides K. V., Furnham A. Trait emotional intelligence: Behavioural validation in two studies of emotion recognition and reactivity to mood induction // *European journal of personality*. – 2003. – T. 17. – №. 1. – C. 39-57.
121. Petrides K. V., Furnham A. On the dimensional structure of emotional intelligence // *Personality and individual differences*. – 2000. – T. 29. – №. 2. – C. 313-320.
122. Petrides, K. V. (2018). *Trait Emotional Intelligence: Foundations, Assessment, and Applications*. London: Routledge, 400 p.
123. Pişkin, M. Türkiye'de Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinin Dünü, Bugünü ve Yarın. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2006.
124. Pitts V.E. *Communication in virtual teams: The role of emotional*

- intelligence / V.E. Pitts, N.A. Wright, L.C. Harkabus // Journal of Organizational Psychology. – 2012. – Vol. 12, No. 3/4. – P. 21–34.
125. Poyraz, S. Türkiye'deki rehberlik hizmetlerinin tarihsel gelişimi. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 2, 2006. 187–209.
126. Pshembayeva E, Pfeyfer N, Uaikhanova M and Bubenchikova A (2022) Career success: Analysis and development of career opportunities in students. Front. Educ. 7:999541. doi: 10.3389/feduc.2022.999541
127. Salovey P., Mayer J. D. Emotional intelligence // Imagination, cognition and personality. – 1990. – T. 9. – №. 3. – C. 185–211.
128. Solovyova, T. A., Grinshkun, A. V., Kochetova, E. A., & Podobueva, V. A. (2022). Developing the Emotional Intelligence of Schoolchildren with Special Needs Using Virtual Reality in a Blended Learning Environment. In Education of Children with Special Needs: Theoretical Foundations and Practical Experience in the Selected Works of Russian, Belarus, and Polish Scholars (pp. 27–34). Cham: Springer International Publishing.
129. Stein, S., Book, H.E. (2003). The Force of Emotional Intelligence. Emotional Intelligence and Your Success. Alfa Publishing House. Bucharest.
130. Steiner C. M. An investigation of Freud's cathexis theory in the context of a concept formation task. – University of Michigan, 1965.
131. Susan, L., White, T., & Green, J. (2018). Building Inclusive Educational Systems. Educational Leadership Quarterly, 42(4), 200–225.
132. Taibolatov K.M., Pfeyfer N.E., Burdina E.I., Kudysheva A.A., Bolatov A.K. The role of emotional intelligence on academic motivation of schoolchildren // In Frontiers in Education (Vol. 9, p. 1265946). Frontiers Media SA. <https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1265946>
133. Taibolatov K. Model of psychological support for the development of emotional intelligence of school students // International scientific and pedagogical conference «Scientific fundamentals of education and science system modernization», 2023. P. 263–269
134. Taibolatov K.M., Courtney, M., Zhapparova, A., Hernández-Torrano, D. The dimensionality of emotional intelligence: Evidence for a

- four-factor self-other understand-manage model for Central Asian adolescents // *Anales de Psicología / Annals of Psychology*, 41(1), 105-117. <https://doi.org/10.6018/analesps.585391>
135. Tan, H. *Psikolojik Dan.sma ve Rehberlik*. Istanbul: Milli Egitim Yayımları.. 2000.
136. Trust, P. (2009). *Foundations of Career Guidance in Schools*. London: Routledge, 210 p.
137. Van der Bolt L., Tellegen S. The connection between the reading of books and the development of sympathy and empathy // *Imagination, Cognition and Personality*. – 1995. – T. 14. – №. 3. – С. 247-260.
138. Vaquero-Solís, M., Tapia-Serrano, M. A., & Sánchez-Miguel, P. A. (2022). The Mediating Role of Motivational Regulation on the Relationship of Emotional Intelligence with Physical Activity in Spanish Schoolchildren. *Children*, 9(11), 1656.
139. Vidal Rodeiro, C. L., Emery, J. L., & Bell, J. F. (2012). Emotional intelligence and academic attainment of British secondary school children: A cross-sectional survey. *Educational Studies*, 38(5), 521-539.
140. Warwick J., Nettelbeck T. Emotional intelligence is...? // *Personality and individual differences*. – 2004. – T. 37. – №. 5. – С. 1091-1100.
141. Wechsler D. The measurement of adult intelligence // *The Journal of Nervous and Mental Disease*. – 1940. – T. 91. – №. 4. – С. 548.
142. Yesilyaprak B. The development of the field of psychological counseling and guidance in Turkey: Recent advances and future prospects // *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*. – 2009. – T. 42. – №. 1. – С. 193-214.

Қуандық Тайболатов

ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: мектептегі зерттеулер

МОНОГРАФИЯ

Дизайнер: Полатов Берік Байдуллаұлы
Компьютерде беттеген: Полатов Берік Байдуллаұлы

Пішімі 60*90 1/16. Есептік баспа табағы 9,24.
Офсеттік басылым. Әріп түрі «NewLetterGothic», «ММ Мектептік».
Офсеттік қағаз. Таралымы 500 дана.

Тауар сапа және қауіпсіздік стандарттарына сай.
Сертификация қарастырылмаған. Сақтау мерзімі шектелмеген

ISBN 978-601-7353-83-4

